

ZBIÓR
RAPORTÓW NAUKOWYCH

Nauka dzisiaj. Oferty.

Szczecin

29.11.2014 - 30.11.2014

Część 6

СБОРНИК
НАУЧНЫХ ДОКЛАДОВ

Наука сегодня. Предложения.

Щецин

29.11.2014 - 30.11.2014

Часть 6

УДК 930.1+32+159.9+316+101.1+082

ББК 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zl.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. „Nauka dzisiaj. Oferty. „. (29.11.2014 - 30.11.2014) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. - 88 str. ISBN: 978-83-64652-71-4 (t.6)

Zbiór raportów naukowych. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji 29.11.2014 - 30.11.2014 roku. Szczecin
Część 6.

УДК 930.1+32+159.9+316+101.1+082

ББК 94

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane.

Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów.

Pisownia oryginalna jest zachowana.

Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

Obowiązkowym jest odniesienie do zbioru.

Warszawa 2014

ISBN: 978-83-64652-71-4 (t.6)

"Diamond trading tour" ©

**SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH.
(ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)**

1. Пагор В. В. 5
НАУЧНЫЕ РАМКИ КАТЕГОРИИ «ВЫСШЕЕ МЕДИЦИНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ» (ИСТОРИЯ УКРАИНЫ, 1920-1930-Е ГГ.)
2. Пожидаєв В. В. 8
ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ 2014 РОКУ
3. Алхімов В.В. 14
ГРОМАДЯНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ
4. Лапшин І.М. 16
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В ПОЛЬЩІ 1945-1989 РР
5. Мітькіна О. В. 20
БОРОТЬБА КАНАДСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ КВЕБЕК ЗА МІСЦЕ У ФРАНКОФОННОМУ СВІТІ
- SEKSCJA 14. NAUK POLITYCZNYCH. (ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ)
6. Муляр В. І. 22
ПРО ДЕЯКІ ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Р. ДАЛЯ
7. Tarnavska I., Sukhenko I. 24
UKRAINE'S CHALLENGES OF E-GOVERNMENT IMPLEMENTATION: RECONSIDERING E-DEMOCRATIC PRINCIPLES

**SEKSCJA 15. NAUK PSYCHOLOGICZNYCH.
(ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)**

8. Вашека І. В. 27
ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ
9. Безушко С.А. 31
ГЕНДЕРНІ УЯВЛЕННЯ ПРО САМОРЕАЛІЗАЦІЮ СУЧАСНОЇ ЖІНКИ
10. Спринська З.В. 33
ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇХ ЗНАЧИМОСТІ ТА ДОСТУПНОСТІ

11. Бабаян Ю.О., Нор К.Ф. 40
ПРИЙОМИ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ ЯК КОМПОНЕНТУ
КОНТРОЛЬНО-ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯ-
РІВ
12. Барчи Б.В. 44
РАЗВИТИЕ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ БЕЗРАБОТНЫХ В ПРО-
ЦЕССЕ ТРЕНИНГОВОГО ОБУЧЕНИЯ
13. Ватралик Ю.А. 52
«ПАТРИОТИЧНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СОЦІ-
АЛЬНО – ПОЛІТИЧНОЇ НАПРУГИ»
14. Щіпановська О. Р. 55
АСЕРТИВНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПО-
СІБ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
15. Онуфрієнко М.В. 64
МАНПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ НА ЄВРОМАЙДАНІ
16. Зайцева Ю.М., Прокоф'єва О.О. 67
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕН-
ТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ
17. Райлянова В.Э. 71
ПРИНЦИПЫ И ТОНКОСТИ ОБУЧЕНИЯ ГОВОРЕНИЮ
НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

SEKSCJA 17. NAUKI SPOŁECZNE.
(СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

18. Зайцев Е.Д. 74
КОРАН И ИСЛАМСКАЯ ТРАДИЦИЯ О ПОЛОЖЕНИИ ЖЕНЩИНЫ
В ОБЩЕСТВЕ

SEKSCJA 23. FILOZOFIA.
(ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ)

19. Муляр В. І. 78
ФЕНОМЕН ГАРМОНІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ АРИСТОТЕЛЯ
20. Райхерт К. В. 82
ЦВЕТОВАЯ СИМВОЛИКА КОСТЮМА ТЕАТРА НО И МАНГА / АНИ-
МЕ «ИНУЯСЯ»

Пагор В. В.

аспирант кафедры истории Украины Каменец-Подольского национального университета имени Ивана Огиенко

НАУЧНЫЕ РАМКИ КАТЕГОРИИ «ВЫСШЕЕ МЕДИЦИНСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ» (ИСТОРИЯ УКРАИНЫ, 1920-1930-Е ГГ.)

Ключевые слова: медицинское образование, исследования.

Key words: Medical Education, terms of research.

При изучении определенных научных проблем исследователь обязательно сталкивается с научными категориями. Такой категорией является «история высшего медицинского образования». Данный вопрос не нашел отражения в научных исследованиях украинских историков, а определение рамок вышеуказанного вопроса позволит определить суть проблемы, которая нависла над пером многих ученых.

В мировой практике с второй половины XX в. к изучению истории медицины и медицинского образования кроме историков стали обращаться представители социальной истории, демографии, психологии, антропологии, даже литературоведения и лингвистики. Переломным этапом в изучении истории медицины становятся 1960-е гг. Тогда она выходит за пределы медицинских факультетов и определяется исследователями, как более широкая часть истории человечества [1, 419]. Сегодня разработка вопросов истории высшего образования достаточно широко представлена в западной историографии, пока мало изучается в странах Центрально-Восточной Европы. На этих территориях ей присущи черты региональности. Существуют студии в отдельных учебных заведениях. Она в определенной степени удовлетворяет краеведческие потребности. Аргументом для обоснования категории «история высшего медицинского образования» с научной точки зрения, определяется необходимостью расширения и уточнения научных рамок указанной проблемы.

Немало вопросов истории высшего медицинского образования следует из области истории образования в целом, которая является важным исследовательским полем для ученых. История образования неразрывно связана с современностью, ведь

она является фундаментом современной образовательной политики, а также с традициями высшей школы. Достояние отечественного образования в условиях глобализации и Болонского процесса требуют уточнения многих категорий которыми пользуются исследователи. Так, в проблеме истории высшего медицинского образования ученый руководствуется не только пространственно-временной системы координат, но и общественным запросом. Например, осмысление 1920-1930-х гг. украинской истории важны в том плане, что в это время происходит становление основ современной сетки медицинских учебных заведений Украины. Многие из них прекратили свое существование в годы войны, а впоследствии были восстановлены. После прекращения существования Советского союза, в Украине, несмотря на изменения в системе преподавания, подготовке кадров, часть вузов реформированы и влились в структуру других учебных заведений, однако сетка размещения вузов фактически не менялась.

Непосредственно подходя к трактовке категории/научного направления «история высшего медицинского образования [страны, региона, учреждения]», учитывая имеющиеся в справочниках и энциклопедиях данные, можно утверждать, что остаются не синтезированными такие понятия как «медицинское образование» и «история [следует рассматривать в сочетании с первой]». Если в общем, то первую категорию, можно трактовать так: медицинское образование – это система подготовки и усовершенствования медицинских кадров [3, 443]; она завершается получением определенной профессиональной квалификации в соответствии с направлением подготовки и образовательно-квалификационного уровня [4, 478]. В медицинской энциклопедии, вышедшей в свет в 1980 (г. Москва) указывается на то, что под медицинским образованием понимают также «совокупность знаний и практических навыков, необходимых для врача или среднего медицинского персонала» [3, 443]. История является наукой, которая изучает развитие человечества/общества во всей его конкретности и многообразии, которое познается с целью понимания его настоящего и перспектив в будущем [2, 578]. В свою очередь, если формировать синтезное понятие медицинского образования и истории, необходимо учитывать пространственно-временные рамки. Революция в истории медицинского образования состоялась во время открытия первых государственных школ, произошло появление соответствующей литературы. Бесспорно важными этапами в истории медицинского образования является древнее образование Египта, Южной Америки и Востока (Китай, Индия), а также медицинское образование Греции и Римской империи. В раннее Средневековье в Западной Европе передача медицинских знаний сосредоточивалась в монастырях, а с XII в. основная сила образования сосредоточилась в университетах, есть и сегодня. Именно при университетах совершенствовалась система подготовки кадров, создавалась медицинская наука, возникали новые направления медицины. Если брать историю Украины советского периода, то категория «медицинское образование» определялась тем, что имела плановый государственный характер, а ее развитие обеспечивалось соответствующими потребностями народного хозяйства в медицинских кадрах. Характерной особенностью советской медицинского образования была связь с марксистско-ленинской идеологией.

Исходя из выше сказанного, история высшего медицинского образования – это звено исторического знания, которая освещает особенности подготовки и усо-

вершенствования медицинских кадров при высших учебных заведениях. Она может рассматриваться на глобальных уровнях исторического пространства, в общегосударственной системе подготовки кадров или на микроуровне. Ее изучение проходит с учетом пространственно-хронологических характеристик, особенностей эпохи, объекта исследования и тому подобное.

Рамками истории высшего медицинского образования, кроме хронологических, есть пространственные, корорые касаются типов учебных заведений и системы образования определенного региона. Именно первые университеты стали пионерами в системе подготовки квалифицированных кадров. Университетское образование соединило в себе теоретическую, практическую подготовку и научно-исследовательскую работу.

Стоит обращать внимание на то, что при изучении истории медицинского образования необходимо очерчивать объект, предмет, задачи и пространственно-временные рамки отдельной проблемы. Бесспорно, каждый исследователь вносить собственные коррективы, отличные от предложенных рамок. А с другой стороны универсальных категорий не существует. Их корректирует время, политика, научный и общественный прогресс, индивиды и тому подобное.

Литература

1. Афанасьева А. Э. История медицины как междисциплинарное исследовательское поле / Э. А. Афанасьева // Историческая наука сегодня: теории, методы, перспективы / [подред.: Л. П. Репиной]. — М.: Издательство ЛКИ, 2011. — С. 419-437. — 608 с.
2. История // Советская историческая энциклопедия / Гол. ред. Е. М. Жуков. — М.: «Сов. Энциклопедия, 1965. — Т. 6: Индра-Каракас. — С. 578.
3. Медицинское образование // Большая медицинская энциклопедия / Главн. ред. Б.В. Петровский. Изд. 3-е. [В 30-ти т.]. — М., 1980. — Т.14: МЕДИЦИНА-МЕЛАНОЗ. — С. 443-455.
4. Медична освіта // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В.Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — С. 478.
5. Пагор В.В. Поле аналізу колективної та індивідуальної свідомості студентів вищих медичних навчальних закладів України (20-30-ті рр. XX ст.) / В.В. Пагор // Zbiór raportów naukowych. "Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań". (28.12.2012-30.12.2012). — Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond teading tour», 2012. — S. 18-20.

Пожидаєв В. В.
учень 10 класу,
Спеціалізованої школи з поглибленим
вивченням англійської мови
член МАН України,
науковий керівник, кандидат історичних наук,
доцент Перевезій В.О.

ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КРИЗИ 2014 РОКУ

Ключові поняття: холодна війна, інформаційна війна, економічні санкції.

Keywords: «cold» war, informational war, economic sanctions.

Самовизначення незалежної України після розпаду Радянського Союзу як європейської держави і розгортання процесів євроінтеграції стало поштовхом до розкриття скритих протиріч між Російською Федерацією і Західним світом в особі США та ЄС. Російська анексія Криму та дестабілізація ситуації на Сході України значно загострили цю конфронтацію, призвівши її до стану небезпечної невизначеності, яка спостерігалась за часів «холодної війни».

Вивчення феномену «холодної війни» як формату післявоєнних відносин СРСР та Західного світу, особливостей та тенденцій її розвитку дозволяє нам усвідомити рівень можливих протиріч між колишніми учасниками конфронтації, та визначити загрози, які вони становлять для європейської та світової безпеки з часів Другої світової війни.

Західний вектор розвитку України та її європейська самоідентифікація зустріли потужний спротив з боку Росії, яка розпочала послідовний курс на відновлення і зміцнення її геополітичного впливу на пострадянському просторі та в світовому масштабі. Кульмінацією реалізації такої політики стали анексія Криму та збройний конфлікт на Сході України за участю терористичних проросійських угруповань та регулярної російської армії. Ці події стали небезпечним прецедентом, якого світ не бачив з часів Другої світової війни. Коментуючи цей факт, німецький канцлер Ангела Меркель заявила, що спроби Росії змінити кордони, які склалися після 1945 р., створили загрозу не тільки цілісності України, але й проігнорували територіальну цілісність будь-якої держави. Адже в умовах взаємозалежного світу будь-які, навіть локальні конфлікти можуть мати непередбачувані і несподівані наслідки. Грубе порушення норм міжнародного права одним з провідних гравців світової політики (а останнім часом Росія претендує саме на такий статус), потребує негайної і адекватної цій загрозі реакції. І зараз питання не в тому, що затягування з нею коштує Україні щодня десятків життів її героїв і пересічних громадян, головне, що на кону стоїть взагалі система європейської і світової безпеки, заперечення якої однозначно призведе до світового, а може й ядерного протистояння.

Підтвердженням такої загрози, гадаємо, є в першу чергу порушення Росією «Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору

про нерозповсюдження ядерної зброї», також відомого як Будапештський.[1] Нагадаємо, що після розпаду СРСР ядерний спадок України був третім за потужністю в світі, а тому становив неабиякої загрози. Взамін на гарантії власної безпеки від головних ядерних держав – США, Росії та Великобританії – Україна погодилась на знищення свого ядерного потенціалу. Однак великим недоліком цього документу стала відсутність конкретних механізмів реалізації зобов'язань країн-гарантів щодо без'ядерної України, а також достатніх міжнародно-правових гарантій її незалежності. Як бачимо, Росія скористалась цим за першої зручної нагоди, показавши тим самим, що подібні угоди не вартують, як зараз модно говорити, нічого, окрім того папірця, на якому вони прописані.

На жаль, подальше нарощування агресії з боку Росії, а також неможливість вирішити дипломатичним шляхом все частіше дають привід міжнародним ЗМІ говорити про повернення до формату часів «холодної війни».

В інтерв'ю DW відомий німецький публіцист і історик Карл Шлегель на питання про паралелі між Анексією Криму та її наслідками з тим, що світ переживав напередодні і після Другої світової війни, зазначив, що кожна історична ситуація унікальна, і зокрема українська, проте піддається порівнянню. Головне в жодному разі їх не ототожнювати.[7] Такої ж самої думки дотримується Джеймс Карафано, віце-президент фонду Heritage Foundation з питань зовнішньої і оборонної політики. Він застерігає від ототожнення Росії з Радянським Союзом. Навпаки, він вважає її новою унікальною проблемою на кордоні трансатлантичного альянсу, яку не варто ані недооцінювати, ані переоцінювати, але завжди бути готовим ефективно протистояти їй та іншим країнам, які можуть скоординувати з нею свої ворожі дії.[8]

Іншої думки дотримується відомий британській оглядач, автор книги «Нова Холодна Війна» Едвард Лукас. Експерт наполягає, що попри заплутаність теперішньої ситуації, Росія все таки намагається взяти реванш за геополітичні втрати в Східній Європі, яку у неї вирвали в 1991 р. Успіх у запобіганні геополітичного наступу Росії він вбачає у впровадженні довгострокової спільної стратегії США та Європи, адже розраховувати на несподівану зміну курсу росіян не варто[3, с.32]. Та й сама риторика російського президента вказує на те, що він і його країна й досі мислять категоріями «холодної війни», а його Валдайський виступ А.Піонтковський взагалі охарактеризував як оголошення тотальної холодної війни США.

Виникає питання, чи є достатньо реальними з огляду на останні події та ситуацію в світі перспективи повернення стосунків Росії і Заходу до формату «холодної війни»?

Попри певну заангажованість дослідників та різне розуміння витоків і винуватців цього масштабного протистояння, автори переважно збігаються у визначенні головних ознак та ключових моментів «холодної війни». А саме: на тлі бінарного розподілу світу відбулось розгортання потужного протистояння двох антагоністичних світових систем, які по мірі розширення сфер впливу у геополітичному просторі, перейшли до конфронтації у військовій, економічній і пропагандистській площині. Це супроводжувалось утворенням ворогуючих військово-політичних і економічних блоків, гонкою озброєння та нарощування сторонами ядерного потенціалу, а також спричиняло локальні військові конфлікти, які мали міжнародні наслідки. Завершення драматичної історії півсторічного протистояння двох систем вчені безпосередньо

пов'язують із розпадом СРСР та падінням комунізму, що дало змогу країнам колишнього соціалістичного табору розвиватися за моделлю європейської демократії.

Сьогоднішня ситуація розгортається на тлі іншої розстановки сил. По-перше, після розвалу СРСР світовий порядок почав розвиватися в багатопольному векторі. Поряд із США потужності і впливу набирає ЄС, хоча в середині його сьогодні також немає одностайності поглядів. Одночасно на арену виходять незахідні цивілізації, зокрема Китай, намагається відтворити свою історичну зону впливу міцніюча Росія, досить загрозово про себе заявляє ісламський світ. По-друге, як зазначає англійський оглядач Саймон Тисдолл, зникло ідеологічне змагання марксистського комунізму і капіталістичного вільного ринку. На заміну йому прийшло суперництво цінностей – справедливі вільні вибори, свобода слова, релігійна толерантність, верховенство права, на протипагу яким в «путінській» Росії культивують керовану демократію, олігархічні обмеження свободи в обмін на економічні вигоди.[10] Путін не прагне повернення комунізму, його оточення складають переважно корумповані олігархи, мета яких зберегти клептократично-корупційний режим. Але щоб запобігти соціально-економічному вибуху всередині країни, йому необхідно захопити народ загальнонаціональною патріотичною ідеєю, якою влучно стала ідея «руського мира». Навіть незначна імплементація концепції «руського мира» вимагає зміни кордонів. А ось тут вже вимальовується знайома за часів «холодної війни» месіанська ідеологія. З одного боку вона дає право і вимагає захищати не тільки громадян Росії, але й потомків мешканців Російської імперії, і етнічних росіян по всьому світу, з іншого – заради цього виправдовує російську експансію.

Також ми спостерігаємо намагання Росії перевести реалізацію своїх намірів до військової площини, втягнувши туди потужні сили НАТО – справжнього і гідного, на її погляд, супротивника. Неодноразові спроби Росії спровокувати країни-члени альянсу до відкритого військового протистояння чи то на території збройного конфлікту на Донбасі, чи то на їхньому спільному кордоні зазнавали провалу. Консолідовані ЄС і США, пам'ятаючи досвід «Карибської кризи», надто добре розуміють, яку небезпеку для глобального світу становить російська гра мускулів – бомбардувальники над Північною Атлантикою та військові кораблі біля узбережжя Австралії – можуть призвести до неконтрольованої ескалації. Тому країни обрали інший шлях вирішення конфлікту – економічні санкції та міжнародну ізоляцію Росії.

Проте в травні 2014 р. голова Пентагону Чак Хейгл вже оголосив, що поведінка Росії стосовно ситуації в Україні змушує країни НАТО переглянути свої оборонні бюджети в бік збільшення, і це в той час, коли останніми роками простежувалася стійка тенденція до скорочення військових бюджетів не тільки НАТО, а й США зокрема.[11] Таке рішення пов'язують ще й з непередбачуваністю Російського керівництва, яке може скоординувати свої дії з іншими регіональними країнами і тими, що розвиваються, проти інтересів США та її союзників, а така загроза потребує серйозної глобальної стратегії. Також тривожним відлунням часів «холодної війни» прозвучали наміри Ради безпеки Росії переглянути до кінця 2014 р. воєнну доктрину, і нескладно здогадатися, що в якості головних супротивників будуть визначені США і НАТО.

Хоча військова складова потроху набирає обертів, на відміну від часів «холодної війни», коли протистояння відбувалось переважно саме в ідеологічний і вій-

ськовий площині, сьогодні головними важелями впливу виступають інформаційні та економічні чинники. Запроваджені економічні санкції з боку ЄС та США, оголили вразливість російської економіки та її залежність від економічних зв'язків з ЄС та США. Руйнація попередньо збудованих взаємовигідних торгово-економічних стосунків в умовах глибокої інтегрованості Росії до глобальної економіки можуть призвести до серйозних негативних наслідків. Блокування діяльності провідних російських компаній і банків, припинення іноземного фінансування, а втім і відтік іноземного капіталу, який за приблизними прогнозами Мінфіну Росії на кінець року становитиме до 130 млрд. дол. згортання стратегічних проєктів, вже сьогодні демонструють дестабілізацію економічної ситуації в Росії, послаблення національної валюти, згортання важливих соціальних програм всередині країни. Негативного впливу на економічні показники зростання додало і падіння цін на нафту, що зайвий раз продемонструвало надмірну залежність російської економіки від експорту природних ресурсів. І хоча Путін вважає енергозалежність Європи від поставок російського газу своїм головним козирем і намагається користатися ним для шантажу ЄС в питаннях української кризи, проте європейські політики готові дати відсіч навіть у такому вразливому для себе питанні, демонструючи рішучі дії в процесі диверсифікації джерел енергії. [12]

В контексті запроваджених санкцій і їхніх негативних наслідків в першу чергу для Російської економіки на згадку приходить одна з аксіом геополітики – країна може демонструвати силу настільки, наскільки їй дозволяє її економіка, і не варто забувати, що однією з причин розпаду Радянського Союзу стала саме неспроможність економіки витримати його міжнародну політику.

Проте економічним перевагам свого західного противника Росії все ж таки вдалось протиставити відчутні перемоги в інформаційному просторі. Успіхи Росії в інформаційному протистоянні визнала навіть колишній держсекретар США Хілларі Клінтон, яка в одному з інтерв'ю сказала, що російські ЗМІ виявились ефективнішими за американські. Щоб захищати і лобіювати інтереси Кремля в тилу супротивника було завербовано справжню армію журналістів, піарників, вчених, політиків, а фінансування цих «операцій» сягає космічних цифр. Тільки бюджет одного англomовного рупора Кремля Russia Today складає близько \$350млн. на рік. За інформацією американського видання Pro Publica, в період з середини 2006 по середину 2012 рр. на лобіювання власних інтересів в Європі тільки через міжнародний піар-гігант «Кетчум» Кремль витратив \$23млн., ще \$17 млн. за послуги піарників заплатив «Газпром». Але більшість таких інвестицій прослідкувати вкрай важко, адже як правило, за поясненням українського політолога Антона Шеховцева, оплата послуг лояльних до Москви європейських політиків здійснюються через бізнес-групи, що зареєстровані в ЄС, а кінцевим власником яких є російські компанії [13].

Професійне керування поданням інформації в ЗМІ з одного боку забезпечили Путіну шалену підтримку з боку власного народу, згуртувавши його навколо зовнішньополітичної стратегії Кремля, з іншого – спровокували певний розкол в західному суспільстві. Спілкування як з мешканцями південно-східного регіону України, так і з пересічними представниками західних країн, свідчить про те, що вони не розуміють реальної ситуації в Україні, а отже не сприймають Кремль як потенційну загрозу їхньому світу. Порівнюючи висловлювання критичних до Москви

ЗМІ з повідомленнями проросійських журналістів, вони традиційно вважають, що правда поміж ними, а така суспільна думка на руку російському президенту. Отже із впевненістю можна сказати, що інформаційний наступ Росії виявився більш успішним і дієвим за своїми наслідками, ніж безпосередньо військові дії або симетричні економічні санкції.

Підбиваючи підсумки аналізу переформатування міжнародних відносин Росії і Західного світу (в першу чергу США і ЄС) в контексті української кризи 2014 року, ми можемо зазначити, що сьогодення ситуація не відповідає в повноті попередній моделі «холодної війни», хоча і має чітко виражені окремі її ознаки. Американські і європейські керівники сьгодні одногослоно відкидають можливість військового вирішення зовнішньополітичних протиріч з Росією, проте вимушене повернення до політики економічного та інформаційного стримування агресії Кремля призводить до поглиблення міжнародної ізоляції Росії і втраті конструктивних шляхів вирішення конфлікту і може нагадувати риторику «холодної війни». З огляду на це, правомірним було б класифікувати трансформацію відносин Росії із Заходом як початкову фазу «холодної війни», що має бути враховано обома сторонами протистояння для унеможливлення реалізації найнегативніших сценаріїв подальшого розвитку подій.

Але попри наявні розбіжності і охолодження відносин між ними не варто пророкувати остаточний і незворотній розрив, адже, як би це дивно зараз не звучало, Росія й досі залишається важливим і бажаним партнером Заходу не тільки в соціально-економічній площині, але й що найголовніше, у протистоянні іншій глобальній загрози – ісламському світу.

Література:

1. Дудко І.Д. Зовнішньополітичний профіль України періоду незалежності.// Україна в Європі: контекст міжнародних відносин./ За ред. д.іст.наук, професора А.І.Кудряченка. – К.: Фенікс,2011. – 632с.– С.342-355.
2. Кудряченко А.І. Еволюція українсько-російських відносин.// Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього/ За ред. За ред. д.іст.наук, професора А.І.Кудряченка. – К.: Фенікс,2009. – 544с. – С.164-180.
3. Лукас Едвард. Новая холодная война. Как Кремль угрожает России и Западу. – СПб, 2009. – 320с.
4. Наджафов Д.Г. К вопросу о генезисе холодной войны/ Д.Г.Наджафов// Холодная война 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива. – Сб.ст. Рос. акад. наук. Ин-т всеобщей истории. М: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. — 640 с. – С.65-104.
5. Ржешевский О.А. У истоков холодной войны/ Олег Александрович Ржешевский // Клио. – 2008. – № 3. – С. 40–48.
6. The long life of Homo sovieticus – Режим доступа: <http://www.economist.com/node/21541444>
7. Из-за действий Путина возможна война в Европе, — немецкий историк. –Режим доступа: <http://inforesist.org/iz-za-dejstvij-putina-vozmozhna-vojna-v-evrope-nemeckij-istorik/>
8. Почему нам не грозит вторая холодная война («The National Interest», США) Дж. Карафано – Режим доступа:

9. <http://inosmi.ru/world/20140331/219121729.html>
10. Оглядач The Economist: Наступник Путіна може бути ще авторитарнішим – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-elle/2014/06/26/7030172/?attempt=1>
11. The new cold war: are we going back to the bad old days? S.Tisdall
12. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/19/new-cold-war-back-to-bad-old-days-russia-west-putin-ukraine>
13. США призывают страны НАТО увеличить военные бюджеты – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/06/140603_nato_budgets_brussels
14. Европа начала процесс диверсификации источников энергии – в Польше строят нефтетерминал – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/power/2014/03/26/967030.html>
15. Похищение Старого Света. Как Россия подчиняет себе ЕС – Режим доступа: <http://focus.ua/country/311553/>

ГРОМАДЯНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ

Ключові слова: патріотизм / patriotism, патріот / patriot , країна / country, вітчизна / fatherland , батьківщина / motherland, Україна / Ukraine.

*Я, звичайно, зневажаю вітчизну мою з голови до ніг,
але мені прикро, якщо іноземець розділяє зі мною це відчуття.
О.С. Пушкін.*

Події останніх років української історії призвели до занепаду, розвалу, краху величезну, незалежну державу, зробивши її територією з обмеженими можливостями – «інвалідом сьогодення», що втратив прив'язаність до віри в Бога, місто свого народження, рідну мову, культуру та традиції своїх предків – все те, що зветься патріотизмом.

Патріотизм – суб'єктивне поняття кожного. Але всі ми повинні розуміти істинне поняття громадянського патріотизму, на основі якого виховуються майбутні патріоти, що зберігають та цінують надбання своїх предків.

Чи можемо ми з вами зватися патріотами? Патріотизм – це любов та відданість батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам, а в Україні до цього часу не було явного виявлення державного українського патріотизму.

Причиною цього завжди була радянська ідеологія та її вплив на виховання населення, яке в свою чергу притупляло відношення до української держави як до незалежної. У свідомості людей вона завжди була частиною Радянського Союзу.

У парі «патріот – країна» остання веде себе як запекла кокетка. Ти зобов'язаний її любити і бути готовий принести себе в жертву в ім'я неї, а для неї ти – порожнє місце, комашка, нуль, дрібниця. Причому, чим нікчемнішим гвинтиком ти себе відчуваєш, тим патріотичніша твоя сутність: «Нехай я помру, але моя смерть – це ніщо, в порівнянні з благоденствуванням батьківщини». «Голос одиниці – тонше писку», писав Маяковський, коли порівнював особистість і партію.

Вітчизна має повне право меланхолійно тебе схрумкати, пережувати і переварити, і всі інші патріоти будуть лише вітати це, якщо вважатимуть, що з'їдене пішло на користь організму в цілому. Цей перекіс у відносинах дуже яскраво висловив Джеймс Джойс у своїй знаменитій фразі: «Я не буду вмирати за Ірландію, нехай Ірландія помре за мене!», що дуже не сподобалось прихильникам Ірландської республіканської партії.

Ще з часів Просвітництва відомі мислителі намагалися видозмінити ідею патріотизму, яка корисна для виживання суспільства, але загрожує неприємними ускладненнями. Кант, Монтеск'є, Вольтер, Гоббс, Генрі Торо, десятки і сотні найрозумніших голів намагалися розробити норми нового патріотизму. І всі вони в результаті дійшли висновку, що істинний патріот не тільки не зобов'язаний бути сліпим і покірним, але найпершим його обов'язком має бути пошук «плям на сонці». Для того

щоб привести свою батьківщину до ідеалу, необхідно стежити за нею суворіше, ніж за дівчиною-підлітком, – миттєво припиняючи, нехай і з ризиком для життя, будь-які її спроби вести себе небезпечно, нерозумно або помилково. Так виникло явище «критичного патріотизму», при якому людина не тільки не вихваляє свою країну, але, навпаки, прискіпливо розглядає її під лупою і гучним голосом репетує, коли помітить якусь гідоту. Однією з програмних робіт цього напрямку стала праця американського письменника Генрі Торо «Про борг громадянської непокори», в якому він називав найпершим обов'язком громадянина і патріота категоричну відмову від виконання «неправильних», «згубних» для країни законів.

Критичні патріоти завжди виступають за максимальну свободу преси, за невисипущий нагляд суспільства над роботою чиновників усіх рівнів, за чесне викладання історії, якою б бридкою не виглядала в окремих випадках роль батьківщини, бо тільки таке знання дасть суспільству імунітет від повторення помилок.

Зазвичай влада та й більшість жителів країни не люблять патріотів-критиків і називають їх ворогами народу. Вони впевнені, що любов має бути сліпою, безрозсудною і сприймають критичні зауваження як приниження їх ідеалів, як зраду.

Нажаль, сподіватися, що обидва ці види патріотів де-небудь дійдуть згоди, не доводиться. Тож право вибору та відповідальність за нього залишається за кожним із нас.

Ідеалів не існує, але є зразки, на які варто рівнятися у визначенні патріотизму. Особливо в часи воєнного положення, коли дуже важливо мати ціль, ідею, мету, тверезо оцінюючи дійсно нелегку ситуацію, що відбувається в країні.

Гідними зразками виявлення патріотизму під час загострення війни на Сході України є добровольці – безіменні герої Батьківщини. Мужні, відважні, відчайдушні українці, які відродилися на революції гідності. Вони, як один, без жодних вагань, без примусових повісток піднялися на захист країни. На цих патріотах тримаються усі добровольчі батальйони, вони суттєво доповнюють регулярні війська України. “Дніпро” – найперший добровольчий батальйон, що сформувався ще у квітні, за ним – Донбас” і “Київ”, в травні – “Азов” і “Айдар”, сьогодні їх уже 37. Лише одні активісти майдану створили два батальйони Національної гвардії. Саме за їх активної участі було звільнено Слов'янськ, Лисичанськ, Щастя, Первомайськ, Маріуполь. Добровольці за лічені дні створили війська, які вже півроку протистоять одній з найбільших та найагресивніших армій світу.

Хлопці, бійці! Ви опора та надія нашого народу, гідні сини нашої держави, будьте мужніми та обов'язково повертайтеся живими!

Слава Україні!

Література:

1. Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. – К., 1997. – 26 с.
2. Сковорода Г. Пізнай у собі людину. — Л., 1995. – 528с.
3. Толстой Л.Н.: Патриотизм и правительство. – М., 1958. – 465с.
4. Ушинський К. Д. Про народність у громадянському вихованні // Вибрані твори. – К., 1983. – 167 с.

Студент магістратури кафедри міжнародної інформації та країнознавства
Хмельницького Національного Університету, м. Хмельницький, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В ПОЛЬЩІ 1945-1989 РР

Ключові слова / Key words: Польща, політика, опозиція, влада, режим, комунізм / Poland, politics, opposition, government, regime, communism

Розглядаючи діяльність політичної опозиції в Польщі, а з кінця Другої Світової Війни і до 1989 року вона носила назву Польська Народна Республіка, виділимо декілька періодів. Воєнний період, коли керівництво країни так званій польський еміграційний уряд був змушений переховуватись від нацистських військ. Період коли при владі були комуністи 1945 – 1947, період сталінського терору, до 1956 року. Наступним став період так званої «Відлиги». Окремим розділом в історії польської опозиції виділимо, час «Солідарності», який набув розмаху на початку 80-х років.

Одразу після закінчення Другої Світової Війни, та після військових дій СРСР почав встановлювати політичний контроль над урядом Польщі. Головними в парламенті на той час були комуністична та Польська об'єднана робітничка партія, яка була заснована в 1948 році. Відмітимо, що будь-які інші політичні погляди та орієнтації жорстко заборонялись і знаходились під постійним контролем з боку Політбюро ЦК КПРС. Зрозуміло, що за таких умов діяльність опозиційних груп була майже неможливою. Відмітимо, що саме в цей час сталінський терор в Польщі набув найбільшого розмаху. Після звільнення червоноармійцями польських земель від залишків німецької армії Комуністична влада почала рішучу розправу з керівництвом країни, яке було підконтрольне польському еміграційному уряду, що знаходився в Лондоні [1].

Знаковим для польської політичної опозиції став «Московський процес», під час якого проводився суд над шістнадцятьма лідерами польського еміграційного або як його ще називають підпільного уряду. Зокрема деяких лідерів еміграційного уряду Л. Окулицького та Я.С. Янковського арештували на 10 та 8 років відповідно, інших членів уряду позбавили волі на менший строк [2].

Далі відбулись гарантовані постановами ялтинської конференції вільні вибори до польського парламенту. Єдиним противником комуністів стала партія, яка відстоювала незалежність Польщі – «ПСЛ», Польська Селянська Партія, на чолі зі Станіславом Миколайчиком, колишнім прем'єр-міністром польського еміграційного уряду в Лондоні. За офіційними даними, лише 10% поляків проголосувало за «ПСЛ». Інші партії серед яких ППР, СЛ, ППС, СД, здобули 80% голосів виборців. Тобто опозиційна до комуністичного режиму партія, завдяки масовим арештам та провокаціям програла вибори і не могла чинити спротив у Сеймі [2].

Наступною знаковою подією стало звинувачення Миколайчика у зраді польського народу, після чого опозиційний лідер був змушений йти за допомогою до американського посольства. Ця подія ознаменувала на практиці, кінець діяльності будь-якої легальної опозиції в Польщі в той час. Почалися темні роки сталінізму. Головним

політичним противником комуністів тепер став католицький костел. Кульмінацією репресій проти релігійних діячів стало затримання польського Предстоятеля Стефана Вишинського в 1953 році [3].

Наступним періодом і поворотним пунктом був 1956 рік, який став початком «Відлиги». У квітні парламент оголосив амністію для засуджених «за злочини проти Польської Народної Республіки». Випущених політичних в'язнів до початку червня було близько 28 тисяч. Після амністії Предстоятеля, уряд став більш лояльно ставитись до церкви. Випущено колишніх редакторів тижневиків «Універсальний» та «Знак». Які почали розвивати в країні дух католицької інтелігенції. В цей час інтелігенція та студенти, почали виступати в ролі головної опозиційної сили в країні, вони вимагали від комуністичної влади більше суспільних прав та свобод для поляків [4; 5].

Подальша відсутність лібералізації суспільства, нових демократичних реформ, програмний атеїзм комуністичної влади, її відчуження від признаних більшістю поляків католицьких цінностей привели до гострих інцидентів між владою і студентами, які відбувся в березні 1968 року. Приводом для протестів стала заборона владою показу театральної вистави «Предки» А. Міцкевича. Тоді почав свою опозиційну діяльність студенти Яцек Куронь і Адам Міхнік. Студенти вимагали скасування цензури, інформаційної монополії влади і поваги цивільних прав громадян. Демонстрації були жорстко придушені, а проти найбільш активних учасників проводились репресії [6].

Посилення суспільного невдоволення та обурення, не могло тривати вічно і після декількох років відносного миру, 70-ті роки принесли наступні події, пов'язані з появою нових опозиційних організацій. Був створений Комітет Оборони Робітників, який організував допомогу для пригноблених владою робітників та членів їх сімей [7]. Після чого в 1977 році було створено Рух захисту прав людини. Влада почала застосовувати репресії і до нових опозиційних організацій, що викликало протести в країні і за кордоном [8]. На початку навчального 1977-1978 року з ініціативи інтелігенції було засновано Товариство навчальних курсів. Де проводилась самостійна освітня діяльність і були незалежні лекції та семінари з історії, соціології, економіки. Бажання до змін сильно зросло після того, як Кароль Войтила був обраний Папою. Велике значення мало його паломництво до Польщі в 1979 році [9].

Після чого в країні з'явилися надії до поліпшення політичної ситуації. В 1979 році активісти з Руху захисту прав громадян оголосили про створення опозиційної партії «КПН» – Незалежної Польської Конфедерації. У 1980 році в Польщі стала хвиля страйків і був заснований рух «Солідарність», метою якого було бажання консолідувати населення країни. Цей рух очолив Лех Валенса [9].

На жаль, надії на політичні перетворення – соціальна були перервані воєнним станом, який комуністичний режим ввів 13 грудня 1981. Солідарність була оголошена поза законом, а її активісти були інтерновані. До кінця 80-х років продовжувався період стагнації та кризи в розвитку польської опозиції [10].

Ситуація кардинально змінилась після справжнього вибуху нових страйків в 1987-1989 роках. Вони викликали нові політичні та соціальні перетворення, які призвели до остаточного краху комуністичного режиму в Польщі. 1989 року відбувся так званий «Круглий стіл», за яким комуністична влада розпочала політичний діалог з

відродженою опозицією. Ця дата вважається початком Третьої Польської Республіки (Речі посполитої), також прийнято рахувати цей час початком відродження польської політичної та опозиційної думки [11].

Зазначимо також, що після активізації опозиційних рухів в кінці 70-их на початку 80-их років ХХ ст. опозиційна діяльність стала розглядатися в суспільній свідомості, як щось нормальне, те що більше не загрожує і не дестабілізує суспільство. Посилаючись на результати досліджень Владислава Адамського «Динаміка конфлікту і шанси реформ» 1989 року, зауважимо, що за даними правових груп та громадських організацій, в 1984 році 39,4% населення Польщі висловилися на користь підтримки опозиції, а в 1988 році вже 47,3%. Ці результати демонструють поступове звикання до опозиційної думки та поглядів, навіть якщо вони не були в повній мірі зрозумілими для народу, з іншого боку, за обмеження діяльності опозиції в 1988 році виступило – 43,3%. Таким чином, не дивлячись на те, що прихильників опозиційних рухів та поглядів в той час було більше ніж їх противників, все ж домінуючими їх назвати не можна, однак тенденція вела до саме такого стану справ [12].

Однак, перш ніж опозиція стала повноцінною частиною системи влади в країні, вона трактувалась, як щось неприйнятне і не мала моральних повноважень діяти від імені більшості суспільства. Додамо також, що Польща стала країною, де вплив інтелігенції та освіти на становлення і розвиток опозиційного руху, був чи не найсильніший серед усіх країн Східного блоку.

Таким чином кінець ХХ століття увійшов до історії Польщі, як період кардинальних змін, які торкнулись всіх основних інститутів суспільства та держави, а демократичний нахил розвитку політичної системи в Польщі, сприяв також розвитку опозиційних сил, тому звільнившись від комуністичного режиму, країна фактично перегорнула стару і почала нову сторінку в історії становлення її опозиційних сил.

Література

1. Andrzej Poleski, Jakub Basista, Tadeusz Czekalski, Krzysztof Stopka: Dzieje Polski. Kalendarium. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000, с. 715.
2. А. Тохжевський : [Електронний ресурс] // «Ялтинська Конференція» 2010 р – Режим доступу: <http://www.konflikty.pl/historia/druga-wojna-swiatowa/konferencja-w-jalcie/>
3. Польський інформаційний портал: [Електронний ресурс] // Арешт Предстоятеля 25.IX.1953 – Режим доступу: <http://www.fronda.pl/blogi/2013/aresztowanie-prymasa-wyszynskiego-25ix1953,35229.html>
4. Zbigniew Rykowski, Wiesław Władyka: Kalendarium polskie 1944-1984, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1987. – с. 34.
5. Norman Davies: Boże igrzysko, t.2, Znak, Kraków 1992. – с. 42.
6. Польський часопис: [Електронний ресурс] // «Заборона на випуск «предків» Міцкевича в Національному театрі» – Режим доступу: <http://polska.live2times.com/pl/1968-zakaz-wystawiania-dziadow-a-mickiewicza-w-teatrze-narodowym—ew—5/>
7. Польське радіо: [Електронний ресурс] // «Комітет Оборони Робітників» – Режим доступу: <http://www.polskieradio.pl/95/1321/Artykul/437685,Jak-powstal-KOR>
8. Я. Древньовський: Наукова автобіографія, видання II поправки та зміни, Лондон 2010. – с. 32. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: www.ptc.pl/pliki/0/91/Jan_Drewnowski.doc с. 32

9. Міжнародне документування: [Електронний ресурс] // «Антикомуністичні організації в ПНР» – Режим доступу: http://www.videofact.com/organizacie_antykomunistyczne_w%20_prl.html
10. Историчний довідник «Глосарій»: [Електронний ресурс] // Воєнний стан 1980-их років в Польщі – Режим доступу: <http://uczyc-sie-z-historii.pl/pl/glosariusz/zobacz/191>
11. Историчний портал «Історія»: [Електронний ресурс] // Круглий стіл в Польщі – Режим доступу: <http://dzieje.pl/aktualnosci/obrady-okraglego-stolu>
12. Adamski W. Polacy 88. Dynamika konfliktu a szanse reform / W. Adamski. – Warszawa, 1989. – с. 276–277.

Мітькіна О. В.

кандидат історичних наук,
докторант відділу історії міжнародних відносин
та зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України

БОРОТЬБА КАНАДСЬКОЇ ПРОВІНЦІЇ КВЕБЕК ЗА МІСЦЕ У ФРАНКОФОННОМУ СВІТІ

Ключові слова: Франкофонія, Франція, дипломатичне протистояння, зовнішньополітична діяльність.

Keywords: Francophonie, France, diplomatic confrontation, external actions.

Канада майже півтора сторіччя була французькою колонією, але в результаті семирічної війни 1756-1763 років відійшла у підпорядкування Англії. Незважаючи на це, на території Канади збереглась одиниця де проживають нащадки французьких колоністів – це Квебек.

1960-1970 роки стали десятиліттям «тихої революції». В цей час відбулась модернізація політичної системи Квебека. Провінція активно стала розвивати зв'язки з франкомовними країнами. В 1961 р. уряд Квебека на чолі з Ж.Лезажем створив Міністерство в справах культури, у підпорядкуванні котрого був Комітет з французької мови. Стимулом до активної участі Квебека у франкофонному русі слугував виступ Шарля де Голля від 24 липня 1967 року, в якому прозвучало гасло «Хай живе вільний Квебек». Це спонукало розвиток, так би мовити, квебекської ейфорії. Між Канадою та її провінцією розпочалась дипломатична війна. Ставлення суспільства до ситуації що склалась не було однозначним. З одного боку, квебекці абсолютно резонно захищали свої права, адже кожна нація має право на самовизначення. З іншого боку, якщо подивитись через призму національних інтересів Канади, дії квебекців можна розглядати як сепаратистські, що спрямовані на підриєв територіальної цілісності країни.

У 1965 році Франція підписує два договори з Квебеком. Перший стосувався обмінів та співробітництва у сфері освіти (27 лютого 1965 р.), а другий – культурного співробітництва (24 листопада 1965 р.) [3, 118]. Активність Квебека та підтримка канадської провінції офіційною Францією спонукали франкомовне співтовариство визнати його «самостійним» суб'єктом на міжнародній арені.

Намагаючись зберегти контроль за зовнішньополітичною діяльністю, Канада в тому ж році уклала з Францією угоду, що стосувались міжнародного співробітництва провінцій в рамках прав наданих конституцією Канади.

Канада не могла дозволити Квебеку одноосібно представляти франкофонне суспільство країни на міжнародній арені. Тому федеративний уряд був змушений відійти від співробітництва виключно з Британською співдружністю й долучитись до франкофонії. Прем'єр-міністр П'єр-Еліот Трюдо (1968-1979), борючись за єдність Канади, а тому намагався знизити протистояння англomовного і франкомовного населення країни [2, 71]. Він разом з квебекським політиком Робе-

ром Боураса 13 серпня 1974 року організував перший франкофонних фестиваль для творчої молоді. Окрім того, він провів хоч і безрезультатну, але масштабну кампанію за введення офіційної двомовності федеральних структур.

Відносини Канади й Квебека знову загострилися, коли квебекський міністр освіти Жан-Гі Кардинал отримав запрошення представляти Канаду на Конференції міністрів національної освіти франкофонних країн (КОНФЕМНО) у Габоні. Як канадська провінція Квебек мав право розвивати самостійну діяльність в галузі освіти, однак міжнародна політика перебувала в компетенції центральних органів. Все ж таки минуючи федеративний уряд Квебек вперше на пряму взяв участь у міжнародному форумі.

Надалі ще неодноразово Канада й Квебек сперечались з приводу прав зовнішньополітичної діяльності в межах франкофонного світу та статусу Квебека. Ця суперечка навіть поставила під загрозу зриву установчу зустріч в м. Ніамеї по заснуванню Міжнародної організації франкофонії.

Франція наполягала на статусі Квебека як повноправного члена в створюваній організації, але Канада зайняла непримиренну позицію. Рішення було знайдено заступником директора з політичних питань МЗС Франції Жаном Д.Юргенсено [4, 201]. Його пропозиція увійшла в основу статті 3 Хартії по засуванню організації, у якій говорилося, що будь-який уряд може бути прийнятий як уряд-учасник при згоді держави-учасника, на території якого перебуває перший. Таким чином Квебек одержав бажаний статус повноправного члена (уряду-учасника).

На сьогодні Міжнародна організація Франкофонії є унікальним плацдармом й стратегічним зовнішньополітичним інструментом франкомовної провінції Канади. Квебек займає третє місце в списку головних інвесторів організації [1, 16], що підтверджує значимість даної міжнародної структури для провінції. Зовнішньополітичним пріоритетом для Квебека дана організація є й тому що Франкофонія виконує роль міжнародної платформи на якій Квебек може реалізовувати свої національні інтереси та зовнішньополітичні амбіції.

Література

1. Le Marchand V. La Francophonie / V. Le Marchand. – Milan: Milan, 1999. – 165 p.
2. Le Scouarnec F.-P. La Francophonie / F.-P. le Scouarnec. – Quebec: Boreal, 1997. – 125 p.
3. Leger J.-M. La Francophonie: grand dessein, grande ambiguïté / J.-M.Leger. – Quebec, Ville de Lasalle: Editions I-liirtubise, 1987. – 210 p.
4. Tetu M. Qu'est-ce que la Francophonie? / Michel Tetu. – P.: Hachette-Edicef, 1997. – 304 p.

Муляр В. І.

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету

ПРО ДЕЯКІ ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ Р. ДАЛЯ

Одним з найвідоміших представників американської політичної думки ХХ століття є Роберт Даль. В 1940 році він закінчив Єльський університет і почав активну дослідницьку роботу в сфері політичної науки. В 1946 році Р.Даль отримав звання професора і левову частку свого життя віддав викладацькій справі. Написав велику кількість книг, серед яких такі, як “Вступ в демократичну теорію”, “Хто управляє?”, “Плюралістична демократія в Сполучених Штатах”, “Поліархія” та інші. Багато книг Р.Даля вважаються класичними в політичній спадщині ХХ століття.

Насамперед Р.Даль ставить питання про політичний аспект людського суспільства і його відмінності від інших аспектів. Американський дослідник аналізує роботи відомих вчених минулого, в першу чергу Арістотеля. Він наводить думки видатного грека і зазначає, що той виділяв авторитет найважливішою ознакою явища політики. Такі ж думки, стверджує Р.Даль, висловлює і М.Вебер, коли доводить, що наявність авторитету або керівництва виступає сутнісною характеристикою політичної асоціації. Таким чином, на думку американського вченого, політика в своїй основі пов’язана саме з явищами авторитету, керівництва або влади.

Друга проблема, котра привертала увагу Р.Даля напротязі всієї його наукової творчості, була пов’язана з аналізом явища демократії. Він вважав, що необхідно переглянути самий зміст поняття “демократія”, яке домінує в ліберальному середовищі. Вчений доводить, що в сучасних умовах для найбільш стабільних в політичному відношенні країн характерні не стільки демократичні, скільки поліархічні режими.

Р.Даль виділяє три основні ймовірні варіанти сучасного політичного правління, пов’язані з утвердженням явища демократії. Перший з них – демократія через правління більшості. Цей тип передбачає, що більшість має бути суверенна у всіх суспільнозначущих питаннях. Крім того, така форма державного правління ґрунтується на ідеї всезагального консенсусу стосовно всього, що стає об’єктом політики уряду. Однак з розвитком сучасного суспільства в бік плюралізму досягнути такого стану стає все важче. Звідси випливає, на думку американського дослідника, що демократія через управління більшості можлива тільки за умови функціонування дуже нечисленних і високогомогенних спільнот людей, можливо невеликих міст. До того ж, один із можливих шляхів досягнення гомогенності полягає в знищенні будь-якого вільнодумства, що може об’єктивно захочувати владу до цього.

Другим варіантом державного правління Р.Даль називає управління еліт. Аналізуючи відомі на той час класичні твори з теорії еліт, вчений поділяє їх на песимістичні та оптимістичні. Представниками першого напряму він називає Г.Моска, В.Парето і Р.Міхельса. На думку Р.Даля всі вони визнавали той факт, що будь-яке суспільство управляється елітою. Навіть при тому, що еліти можуть змінюватись, сам

“залізний закон олігархії”, про що писав Р.Міхельс, продовжує діяти завжди. Другий напрям – оптимістичний – Р.Даль пов’язував з теорією К.Маркса. Він наводить одну з головних ідей Маркса про те, що правлячий клас одного разу може бути повалений, а його правління замінено правлінням народу.

Найбільш реалістичною в житті і оптимальною для розвитку явища демократії Р.Даль називає поліархію. Це такий тип державного правління, коли влада є плюралістичною, а в суспільстві домінує ідея плюралізму еліт. Це – конгломерат диференційованих і спеціалізованих груп, які укладають угоду між собою і очолюються підприємливим людьми. Р.Даль, таким чином, в своїй концепції поліархії поєднав і визначив сучасну політичну владу як правління лідерів різних елітарних груп, що дійшли спільної згоди.

Отже, стверджував Р.Даль, демократія як явище з позицій теорії поліархії придатне тільки для характеристики ідеального стану суспільства. В дійсності ж політичні системи наближаються швидше до поліархії, ніж до управління еліт, тим паче – до правління більшості. До того ж сама демократія є процесом, який тією чи іншою мірою наближається до ідеалу, однак ніколи не набуває такої якості в реальному своєму функціонуванні. Великою мірою, за думкою американського вченого, це пояснюється суперечливим характером цього процесу, а відтак – труднощами, які виникають на цьому шляху. Особливо тоді, коли розбудова демократії позбавляється контролю з боку громадянського суспільства, в чому об’єктивно зацікавлена будь-яка влада, що прагне до розширення своїх повноважень.

Як видно, думки Р. Даля, висловлені ним кілька десятків років назад і в інших, ніж сьогодні, умовах все ж є досить актуальними для будь-якої країни. Це особливо важливо для сучасного українського суспільства, яке з такими труднощами намагається демократизуватися.

**UKRAINE'S CHALLENGES OF E-GOVERNMENT IMPLEMENTATION:
RECONSIDERING E-DEMOCRATIC PRINCIPLES**

Keywords: E-government, E-democracy, ICT, E-Ukraine.

With the growth and development of information and communication technologies in democratic societies, the tools and means, used by the sphere of ICT, are developing as well. Therefore the revealed features of information and communication systems provide better public services to citizens and businesses, creating a phenomenon of “electronic government” which includes government-to-government, business and citizen relations.

E-government is defined as a form of governance that promotes efficiency, openness and transparency of public and local authorities using information and communication technologies for a new type of state, focusing on the needs of citizens and their political participation in governmental affairs [2].

Due to V. Babayev, the process of launching e-government includes three stages:

- e-Governance – a type of control that is based on the use and introduction of ICT in the work of employees of public administrative sector;
- e-Government – an interaction between public authorities and society using the means of ICT to improve efficiency of public administration systems;
- e-Governing – an interaction between citizens, businesses and governmental agencies at local and global levels, combining two components: “e-government” and “e-democracy” (“e-court”) [2, p. 15-16].

Governments worldwide are encouraged to implement e-government platforms. These efforts are focused not only on the question of digitalization of governmental official websites, but also on reorganization of public services based on new ICT. Thus, e-government relates not only to the provision of public services, but also directly to the questions of democracy as a form of social organization [1].

There are two approaches to determination of e-government and e-democracy. The first approach considers e-democracy as a part of e-government and the second one considers e-government as a part of e-democracy [2].

Electronic democracy is regarded as a form of democracy that involves the use of information and communication technologies to ensure the citizens’ right of access to information, public participation in governmental affairs, involvement in the development and implementation of public policy [3].

E-democracy allows civil society institutions and citizens to be actively involved into the decision-making process.

The main objectives of e-democracy are the transparency, accountability, responsibility, inclusion, accessibility, participation and social cohesion.

The process of establishing electronic democracy includes several basic elements: E-coverage, E-inclusion, E-partnership [4].

The term E-democracy includes an “electronic” definition of the basic concepts of the political process: E-parliament, E-legislation, E-justice, E-mediation, E-environment, E-elections, E-referenda and E-initiatives; E-voting, E-consultation, E-initiatives, E-appeal, E-agitation, E-counting [2, c.23-25].

The initiative on putting e-government into action was also taken by Ukraine where the project of e-government implementation called “Electronic Ukraine” (“E-Ukraine”) was developed by the State Committee of Communications and Informatization of Ukraine and presented in 2002 [6].

Without a doubt, e-government offers numerous opportunities to resolve some administrative problems in Ukraine, namely it leads to the following improvements: the general provision of public services as well as statistic and information processes, amelioration in finance management and tax systems etc. The program “E-Ukraine” states that “a unified national system of communications has been adopted and already successfully operating in the country for better and effective use of information and communication technologies” [6].

In 2002, the Cabinet of Ministers approved the Procedure for publishing information on executive bodies’ activities on the Internet which required the ministries and other central and local executive bodies to publish and regularly update departmental information on their websites, endeavouring to create a joint Government Portal as well as passed a regulation creating the electronic information system “Electronic Government”, which, in fact, became the first specific regulation on implementation of e-governance technologies [6].

One of the priorities for development of an information society, designated by this regulation, was the provision of information and other services to individuals and legal entities by means of the electronic information system “Electronic Government” [6].

The legal background of the Ukrainian plan on E-Government implementation consists of a range of the laws and orders that regulate relations in the ICT sphere in its connection with governmental affairs. There exist the laws: “On Information” (1992), “National Program of Informatization” (1998), “On Electronic Digital Signature” (2004) as well as the Cabinet of Ministers of Ukraine Regulations and Directives.

National Program “E-Ukraine” defines the strategic objectives of the National Informatization Program of social, economical, scientific, technical and cultural development of the country. Taking into account all the technological developments in the field of information and communications, the Program aims at solving the crucial issues of educational, scientific, cultural, environmental spheres as well as in human health, public administration, national security and defence, enabling the integration of Ukraine into the global information space or into the “global village” (according to McLuhan). The project also focuses on the use of new information and communication technologies which aim at satisfying all the information needs of the society and the state; promoting broader access to the Internet and information resources, to national and global networks by citizens; improving mechanisms for dissemination of analytical information resources of local governments etc.

The project “E-Ukraine” implies the process of creating a special platform of electronic government that has the goal of providing Ukrainians with unbiased information about the activities of public authorities as well as fostering the formation of interactivity between citizens and governmental officials [6].

Unfortunately, “E-Ukraine” is a plan rather than an implemented e-governmental platform that could provide a link between governmental officials and citizens, businesses, other governmental and non-governmental organizations.

Regarding e-democracy, it is worth stating that Ukraine is at its initial stage at the process of e-democracy development that is defined as E-coverage. The majority of public authorities have their own Web pages that expose information on their activities, structure, official documents etc. Apart from this, there are other forms of e-inclusion such as the process of obtaining electronic appeals, information requests, complaints and suggestions from citizens but there is no legal background that regulates the procedure of providing responds to them. Moreover, some public authorities even attempt to conduct online polls which results are unfortunately rarely taken into account [2].

E-democratic principles enable citizens and businesses to determine the services and the ways how they can be provided by the state, how the mutual responsibility may be established within their interaction, the means of creating the country's, society's and e-governmental image as an independent social institution.

In Ukraine E-democracy should create a possibility for each citizen to participate in the process of introducing and implementing the national and local policies through the means of ICT. And the state authorities should create the appropriate conditions for their meetings to be conducted in an on-line form so that citizens could participate in them according to the legal regulations [4].

The community should be provided with the opportunity to submit electronic suggestions to state and local governmental bodies with a view to improving their work, the quality of life of the state and society.

However, e-democracy in Ukraine faces a significant obstacle when it comes to the implementation of its principles as the overall development of the information society in Ukraine is at low level and not all the citizens have an equal access to ICT.

Therefore, the implementation of effective e-governance and the concept of e-democracy is possible in case of the introduction of relevant legal background in Ukraine which is to regulate public and private relations in the sphere of electronic governmental affairs.

References:

1. Schuppan T. E-Government in developing countries: Experiences from sub-Saharan Africa // *Government Information Quarterly*. – 2009. – № 26. – p. 119
2. Бабаєв В. Текст лекцій з дисципліни «Електронне урядування» / В. Бабаєв. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 139 с.
3. Дніпренко Н. Електронна демократія / Н. Дніпренко. – К., 2008
4. Липчук М. Електронна демократія як засіб підвищення ефективності системи управління в Україні [Електроний ресурс] / М. Липчук // *Електронний науковий архів НТБ НУ «Львівська політехніка»*. – Львів, 2012. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/14541>
5. Почепцов Г. Інформаційна політика / Г. Почепцов — К.: Знання, 2008. – 663 с.
6. Тищенко М. Проблеми й перспективи електронного уряду на місцевому рівні в Україні. – Польща: Інститут справ публікацій, 2008. – 21с.

Вашека І. В.

Студентка Національної академії
статистики, обліку та аудиту
Україна, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ

Ключові слова: голодомор, психічні та фізичні страждання, травматичний стрес.

Keywords: famine, mental and physical suffering, traumatic stress.

Голодомор 1932-1933 рр. в Україні був однією з найбільших таємниць радянського режиму. Примітно, що в радянські часи жодна з кампаній реабілітації невинних жертв режиму та відкриття білих плям радянської історії не торкнулася голодомору, який залишився найбільшим табу радянської історії.

Сьогодні особливої уваги набувають усні джерела, які дозволяють вирішальним чином розширити джерельну базу проблеми. За думкою М. Боровика «... Саме усні джерела можна розглядати як документи двох часів – минулого і сьогодення. Вони нерідко містять в собі складне переплетення самих спогадів і узагальнень, рефлексій, домінуючого умонастрою наступних епох.»[2,4]

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених свідчить про актуальність проблеми Голодомору, зокрема в Україні (І. Атватер, Т. Гой, А. Кудряченко, С. Кульчицький, Г. Михайличенко, В. Марочко, Дж. Мейс, Л. Найдьонова, Р. Піріг, В. Поляков, І. Рева, Д. Соловей, Т. Титаренко, Є. Шаталіна та інші.) Слід зазначити, що дослідники особливо увагу приділяють наслідкам трагедії в контексті демографічних, економічних, правових, політичних та морально-етичних проблем.

Голодомор, який сталінська влада застосувала щодо української нації 1932-1933 рр., спричинив не лише загибель мільйонів українців, а й завдав психологічної травми, які не загоюються століттями. Дослідники цієї історичної події стверджують, що пост геноцидні наслідки тривають близько чотирьох поколінь. Зусилля державної влади України спрямовані на підняття теми голодомору до рівня питання національного самоусвідомлення, поширення історичної інформації про цю подію. Зміни, що відбулися в суспільстві у результаті великого голоду слід розглядати у двох площинах: кількісній (у демографічному значенні) та якісній (у соціально-психологічному сенсі). Досліджуючи події голодомору, науковцями передусім акцентується увага на фізичному винищенні українського народу. Сьогодні експерти переконані у необхідності актуалізації психологічних наслідків голодомору, що на їх погляд зменшить в подальшому депресивний стан, який є характерним для нашого суспільства. Психічне страждання не менш значиме для людини та її життєдіяльності ніж фізичне знесилення, голод і в кінцевому рахунку смерть людини. Психологічні наслідки голодомору пережити важче, ніж наслідки війни. Якщо говорити про події війни, то було зрозуміло, хто ворог, і там через агресію відбувалося подолання стресових наслідків. Значно складніше пережити ситуацію, коли рідна влада, яка має захищати інтереси людей, вона ж сама їх і нищить. Розкриваючи ці події відчувається самопочуття лю-

дини у цей жахливий період. Що таке психічне страждання? Це: страх (якого намагалася досягти влада), розгубленість, відчуття власної безпорадності, зневіреність у краще життя.

Наслідками голодомору для українців є, перш за все, занижена самооцінка, схильність до залежної поведінки, страх перед представниками влади. Фізичні і психологічні страждання виникають не тільки внаслідок повного голодування. Якщо організм людини упродовж довготривалого часу не отримує з їжею життєво необхідних речовин, він ніби починає перетравлювати сам себе. Розвиваються малокрів'я (анемія), сліпота, з'являються набряки кінцівок, обличчя, шкіра не витримує і лопається, людина відчуває сильні болі у всьому тілі, відбуваються незворотні зміни – відмовляють життєво важливі органи і настає голодна смерть. Харчування так званими ерзацами (замінниками хліба з неістівних чи умовно їстівних продуктів – тирси, кори і т. ін.) призводить до додаткового отруєння організму, що теж викликає важкі фізичні страждання. Уже в першій половині 1931 р. селяни змушені були, щоб вижити, харчуватися сурогатами. Унаслідок цього відбулося падіння продуктивності праці і зменшення виробництва, яке не було враховано в планах хлібозаготівлі на наступні роки, адже у влади були зобов'язання перед іноземними державами щодо закупівель техніки, необхідної для індустріалізації; не слід забувати і про очікування війни, тож армія потребувала продуктових резервів. Завдання виконувалися будь-якою ціною, насамперед ціною життя мільйонів людей.

Варто наголосити, що психічні страждання людей були зумовлені не тільки фізичною відсутністю харчів для споживання, а й тією соціальною напруженістю в суспільстві, яка виникла внаслідок колективізації та способів її проведення.[1, 104] Фізичні страждання підсилювалися й помножувалися відчуттям безвихідності, безнадії, розгубленості і вимушеної безпомічності, блокувалися природні психологічні та соціальні механізми опанування фізичних страждань. Моральний тиск і примус, постійний психологічний терор, насильство і репресії посилювали психічні страждання людей від голоду. У період 1932–1933 років загальний психічний стан населення був стресовим, напруженим, пригніченим, сповненим страху.

На тлі фізичного виснаження в людини змінювався емоційний стан: вона ставала дразливою, відчувала припливи злості, ненависті, які могли вилитися на близьких і випадкових людей. Відбувалися зміни в поведінці, пов'язані з послабленням контролю. Загалом «незадоволена потреба» створювала зону постійного збудження в мозку, яке домінує над усіма іншими. На психологічному рівні таке збудження проявляється у звуженні свідомості: вибірковості пам'яті (що не пов'язано з потребою – забувається), усі думки зосереджуються на тих предметах і обставинах, які могли б задовольнити потребу в їжі. Людина може думати лише «про хліб, хліб і знову про хліб». Часто ці слова, за свідченнями очевидців, були останніми словами людини, що помирала від голоду, особливо дитини з її несформованою психікою. Люди через голод ставали неуважними до всіх інших обставин, які їх раніше хвилювали, у тому числі до стосунків, оскільки занадто зосереджувалися на домінуючій потребі. Усе, що відволікає від основної потреби в їжі, спонукало до неконтрольованого афекту, гніву, злості, грубості, жорстокості, агресії. Такий стан свідомості був викликаний голодуванням і виснаженням організму, а не особистісними рисами людини.

Наростання виснаженості гальмує материнські почуття, які не можуть протистояти ситуативному роздратуванню: “ учора вдень я обурилася непослухом дітей і набила їх, говорила, що краще б вони померли, ніж так мучити мене. Жажливо лялалась, а вночі відчула весь жах загрози смерті ” – писала у своєму щоденнику учителька О. Радченко. Судячи з інших згадувань у щоденнику, така поведінка авторці аж ніяк невластива, що свідчить про змін у ставлення до дітей під впливом мук голоду і виснаження організму. [5, 101]

Інші документи і свідчення підтверджують, що десятки тисяч напівбожевільних від голоду матерів, діставшись до міста, кидали своїх дітей, лишали їх просто на вулицях, у громадських вбиральнях, скрізь. “Нещасні матері, що вже ніколи не бачили своїх дітей, думали в такий спосіб врятувати їх від неминучої смерті ”. [3, 575]

Люди масово вирушали в подорожі за хлібом, переступали всі правила і моральну заповідь “не кради”, вдавалися до нерозумних вчинків (наприклад, продавали покрівельне залізо з даху хати, прирікаючи родину на страждання від негоди). Безрезультативність неодноразових спроб і намагань приводила людей до відчаю, психічного зламу і навіть до самогубства. Наведемо лише один із спогадів, де описано обставини, які штовхнули людину до суїциду: “У службових справах їздив я до міста Юзівки (в Донбасі). На станції цього міста я бачив масу людей, що подорожували в пошуках хліба. Усіх їх обшукувала міліція і забирала все, що знаходила. На моїх очах сталася така подія: в одного селянина міліція знайшла в мішечку якихось 5 фунтів крупів і два буханці хліба і забрала це. Як же він благав їх, щоб не забирали тих його скарбів! Казав, що у нього дома помирають дружина і двоє дітей, які чекають на цей хліб як на порятунок. Не допомогло. Звертався він і до людей, щоб вони заступилися за нього і допомогли йому. Багато хто з них плакав, слухаючи його розповідь, але ніхто йому не допоміг, бо не міг. Півгодини потому він кинувся під потяг” . [3, 812]

Масштаби голоду віднімали в людей віру в можливість щось змінити власними діями. Люди по селах їли собак і котів, їли полову, листя й кору. Товкли в ступах ще з осені обеззернені качани кукурудзи й пекли з того “борошна” перепічки. Нарешті подекуди почалося поїдання трупів померлих, а там – і людодіство. І що найжахливіше, так це те, що це явище нікого вже не вражало і не дивувало. Так-бо страхіття голоду і свідомість безвихідності притупили тоді людські почуття. Внаслідок мук голоду і крайнього виснаження, споглядання голодних смертей знайомих людей, безрезультатних намагань знайти їжу для себе і родини, населення України в 1932–1933 роках перебувало в стані, близькому до повного психічного зламу. У звуженій стражданнєм голоду свідомості “вбивці” виправдання про те, що ця приречена на смерть дитина може дати шанс вижити іншим, було логікою відчаю. Це безумовно порушувало існуючі тоді і зараз моральні й законні норми. Таким чином, можна припустити існування закономірності, що у людини, тривалий час позбавленої їжі, відбуваються значні психічні зміни, унаслідок яких вона стає здатною на вчинки, що суперечать не лише суспільній моралі, а й власній моральності цієї людини.

Розглядаючи довготривалі наслідки Голодомору, можна однозначно стверджувати, що голод 1932-го і Голодомор 1933-го завдали психічної травми, тобто нервового потрясіння всім людям, які його пережили. Травматичний стрес за інтенсивністю пережитих почуттів співмірний з усім попереднім життям. Загроза життю – це та обставина, яка завдає суттєвої травми психіці людини, впливає на подальше її осо-

бисте психологічне благополуччя і здоров'я, змінює спосіб життя. Психотравмування спричинюється ситуацією, яка несе загрозу власному життю, а також унаслідок спостереження за втратою життя іншою людиною. Головним чинником травми є гостра емоція страху. Головний зміст психічної травми – втрата віри в те, що життя організоване відповідно до порядку й піддається контролю. За цими критеріями можна однозначно стверджувати, що голод 1932-го і Голодомор 1933-го завдали психічної травми всім людям, які його пережили. [7]

Література:

1. Атватер И. Психология для жизни. Упорядочение образа мыслей, развитие и поведение человека наших дней: Учеб. пособие/ И. Атватер, К. Г. Даффи; пер. с англ.; под ред. проф. Е. А. Климова. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 535 с.
2. Боровик М.А. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: усна історія. Посібник – хрестоматія. – Київ, 2009. – 144 с.
3. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг. – Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 1126 с.
4. Гой Т. В. Общество и коллективная травма: Семинар Питера Келлермана / Т. В. Гой, П. П. Горноста́й, Е. В. Кистаева // Психодрама и современная психотерапия. – 2005. – № 2-3. – С. 141–145.
5. Колективізація і голод на Україні 1929–1933: Зб. документів і матеріалів. – 2-ге вид., стереотип./ ред. кол. С. В. Кульчицький (відп. ред.); упоряд. Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна. – Київ: Наук. думка, 1993. – 733 с.
6. Соловей Д. Сказати правду: винищення людності в Україні в 1929–33 рр. (Спроба накреслити загальну картину акції та кількість жертв) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
7. http://poltava-repres.narod.ru/genocid/gen_ua/sol_07.htm.

ГЕНДЕРНІ УЯВЛЕННЯ ПРО САМОРЕАЛІЗАЦІЮ СУЧАСНОЇ ЖІНКИ

Проблема самореалізації особистості має безліч аспектів дослідження як в теоретичному, так і практичному планах. Уявлення ж про жіночу самореалізацію в масовій свідомості опосередковані великою кількістю упереджень, основним з яких залишається вплив патріархальних стереотипів про жіночу природу і призначення. Це легко пояснити: стереотипи про неповноцінність, гріховність жінки формувалися і насаджувалися сторіччями, починаючи від Македонського собору (595 р.), на якому обговорювалося питання, чи є жінка людиною, і закінчуючи ідеологією «трёх К»: Kinder, Küche, Kirche (діти, кухня, церква).

Гендер – це соціально-біологічна характеристика, за допомогою якої люди дають визначення поняттям «чоловік» і «жінка». Через те, що стать є біологічною категорією, практичні психологи часто посилаються на біологічно обумовлені гендерні відмінності, як на «статеві відмінності».

Статеві відмінності охоплюють дуже широке коло рис і відносин, серед яких визначено, скажімо, транскультурні чи навіть міжвидові філогенетичні константи, такі як, наприклад, більша агресивність чоловіків. Дослідники гендерних відносин керуються ліберально-феміністською інтерпретацією статево-рольового підходу, підкреслюючи не лише відмінності, а й взаємодоповнюваність і рівність ролей чоловіка та жінки [1]. В іншому аспекті гендерні відносини розглядаються як відносини влади і нерівності, в умовах яких патріархальне суспільство пригнічує й експлуатує жінку [3].

Намагання жінок досягти незалежності, розширити коло своїх інтересів і поле діяльності постійно наштовхувалися на традиційний скептицизм. Загальноприйнятою є думка, що такі прагнення можуть мати місце тільки у випадку економічної необхідності і що вони перекидають внутрішню сутність та природні схильності жінки.

Сьогодні ціобставини є конфліктним фактором для жінки, яка, зважившись-вибудувувати власну кар'єру, водночас не бажає платити за свою сміливість відмовою від жіночності. Цей конфлікт зумовлений сучасним становищем жінки і стосується тих осіб, які, відчуваючи певне покликання, слідуєть йому, мають якісь особливі інтереси чи прагнуть до незалежного розвитку своєї особистості. Такі конфлікти можуть породжувати життєві установки, спектр яких є доволі широким: від повної відмови від жіночності до протилежної крайності – тотального несприйняття інтелектуальної діяльності або покликання.

У сучасному суспільстві жінки – дружини та матері – працюють і навчаються нарівні з чоловіками. Професійну управлінську діяльність можна розглядати як «чоловічий світ», доміантними в якому є владні структури, що забезпечують успіх

тим, кому притаманні агресивність, ініціативність, конкурентоспроможність, тобто характерні маскулінні риси. Для того, щоб бути успішною в такому світі, жінка повинна імітувати чоловічу рольову поведінку і відмовлятися від властивого їй фемінного поведінкового типу [4].

Назагал особи обох статей вважають, що для чоловіків досягнення успіху є більш важливим, ніж для жінок. Мірилом соціальної значимості та «ваги» мужчини є розум, високий професійний рівень, вища освіта, престижна спеціальність, а також наявність впливових друзів, родичів чи знайомих.

У рамках гендерного підходу протиставлення і «очевидна» нерівноцінність чоловічих та жіночих рис особистості, способу мислення, особливості поведінки закріплюють зв'язок між біологічною статтю й досягненнями в соціальному житті. Індикаторами гендерних характеристик поведінки служать соціальні очікування, ролі і конвенційні вимоги статевої адекватності поведінки. Прийняття позиції, що біологічна стать не є першопрчиною психологічних характеристик поведінки і соціальних ролей, дозволяє реконструювати, переосмислити Я-образи та життєві сценарії, нав'язані системою статево-рольових уявлень, та дає можливість чоловікам і жінкам по-новому оцінити свої можливості й намагання, визначити перспективи життєвості, активізувати особистісні ресурси для вибору суб'єктивних стратегій самореалізації та оптимізації відносин.

Література

1. Гендер і культура: зб. ст. / Упоряд.: В. Ангеєва, С. Оксамитна. – К. : Факт, 2001. – 224 с.
2. Горностаєв П. П. Психологічні ролі в структурі особистості / П. Горностаєв // Наукові студії з соціальної та політичної психології. – К., 2000. – Вип. 2 (5). – С. 104 -111.
3. Лавриненко Н. Гендерні стереотипи як механізм припису гендерної ідентичності // Рівність жінок і чоловіків: Світові тенденції та українські реалії. –К.: Просвіта, 2001. – С.114-120.
4. Саєнко Ю. І. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. –К. : Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 104-105.

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЇХ ЗНАЧИМОСТІ ТА ДОСТУПНОСТІ

***Анотація:** у статті проаналізовано показники значимості та доступності ціннісних орієнтацій молоді, виявлено конфліктність у мірі значимості та доступності деяких ціннісних орієнтацій, здійснено порівняльну характеристику значимості та доступності ціннісних орієнтацій юнаків та юнок.*

Ключові слова / Keywords: цінність / value, значимість цінностей / importance values, доступність цінностей / availability values, ціннісні орієнтації / values orientations, сучасна молодь / contemporary youth.

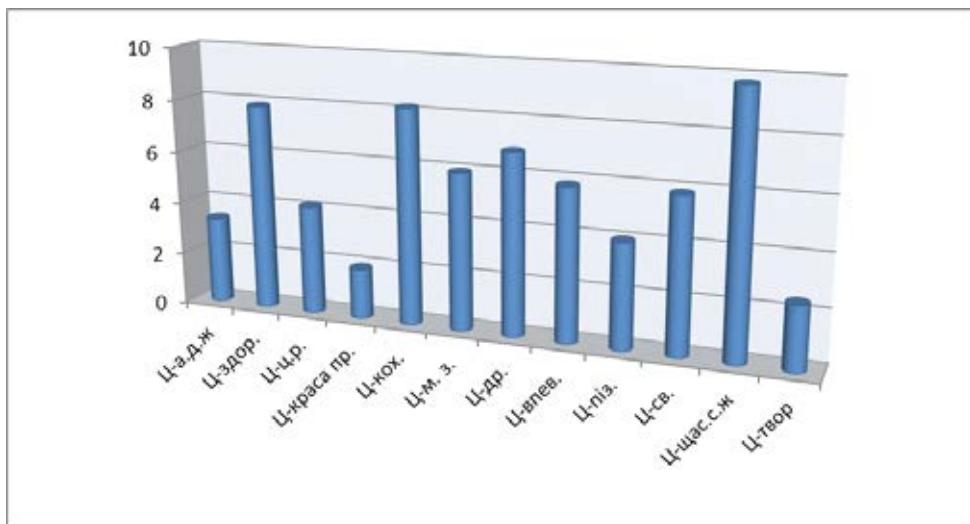
Проблема цінностей та орієнтацій на них не перестає виходити з арсеналу найбільш актуальних проблем сьогодення. Динамічність ціннісної сфери людина зумовлена великою кількістю чинників, проте сьогодні відмічається найбільш значимий вплив на її формування політичних подій, які відбуваються в Україні. Коли на устах більшості українців чуємо «Герої не вмирають», «Вічна пам'ять», «Слава Україні» та побажання Миру, можемо говорити про переорієнтацію цінностей у площину духовності. І хоча численна кількість досліджень доводить, що домінуючими цінностями та потребами сучасності є матеріальне забезпечення, сьогодення продиктувало появу нової (чи добре забутої старої) реально значущої цінності «миру», яка донедавна була лише номінальною та важливою для старшого покоління, яке пам'ятає її реальне значення.

Ціннісні орієнтації – це спрямованість особистості до визначених цінностей [3], це динамічний аспект ставлення людини до дійсності, до матеріальних і духовних цінностей, у центрі уваги якої є оцінка, що визначає характер її ставлення, мотиви діяльності, її поведінку, переконання та ідеали. Ціннісні орієнтації – це певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, які задають спрямованості людському життю.

Ціннісні орієнтації у своїй єдності з потребами, інтересами, життєвими цілями, установками утворюють цілісну структуру особистісних якостей, серед яких, ціннісні орієнтації особистості є своєрідною «віссю свідомості». Всі інші компоненти даної структури знаходяться в залежності від неї [4].

Повний цикл формування ціннісних орієнтацій включає в себе наступні етапи: усвідомлення ціннісних орієнтацій особистістю, прийняття ціннісних орієнтацій, реалізація ціннісних орієнтацій у діяльності та поведінці, закріплення ціннісних орієнтацій у спрямованості особистості і переведення її в статус якості особистості, тобто в свого роду потенційний стан [1].

Будь-які зміни, що відбуваються в суспільстві, ставлять людину в ситуацію

Малюнок 1. Показники значимості цінностей

постійного вибору життєвих цілей і засобів їх досягнення. В основі цього вибору лежать потреби та цінності особистості [2], які формуються вже в дитинстві і розвиваються все подальше життя, беручи участь у свідомій, осмисленій регулюванні всієї життєдіяльності людини.

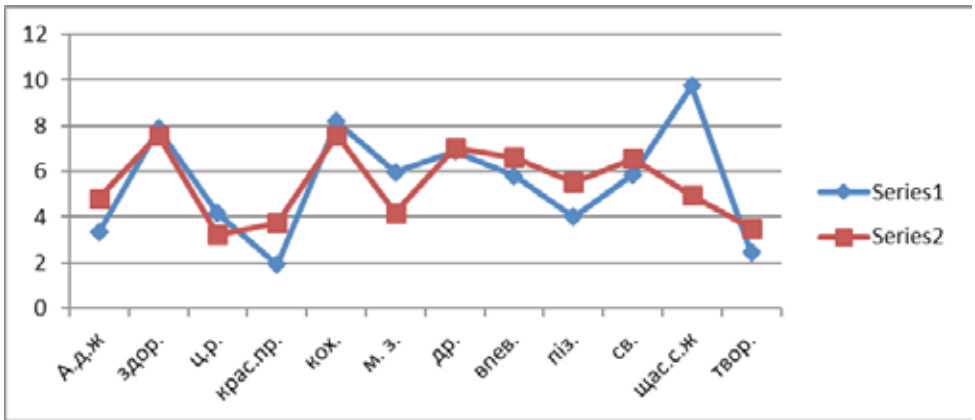
Нами було проведено емпіричне дослідження для вивчення ціннісних орієнтацій сучасної молоді. Вибірку склали студенти навчальних закладів Львівщини у кількості 100 осіб. Психодіагностичний інструментарій – методика «Ціннісних орієнтацій М. Рокіча» у модифікації О.Б. Фанталової, тест Люшера.

Методика М. Рокіча «Ціннісні орієнтації» у модифікації О. Фанталової, на відмінну від класичної методики, дає змогу визначити систему ціннісних орієнтацій особистості через визначення міри значимості та доступності цінностей. Зрозуміло, що значущість не означає доступність, і навпаки, а невідповідність між значимістю та доступністю може призводити до внутрішнього дискомфорту, внутріособистісного конфлікту та різноманітних психічних станів, які негативно впливають на психічне здоров'я особистості.

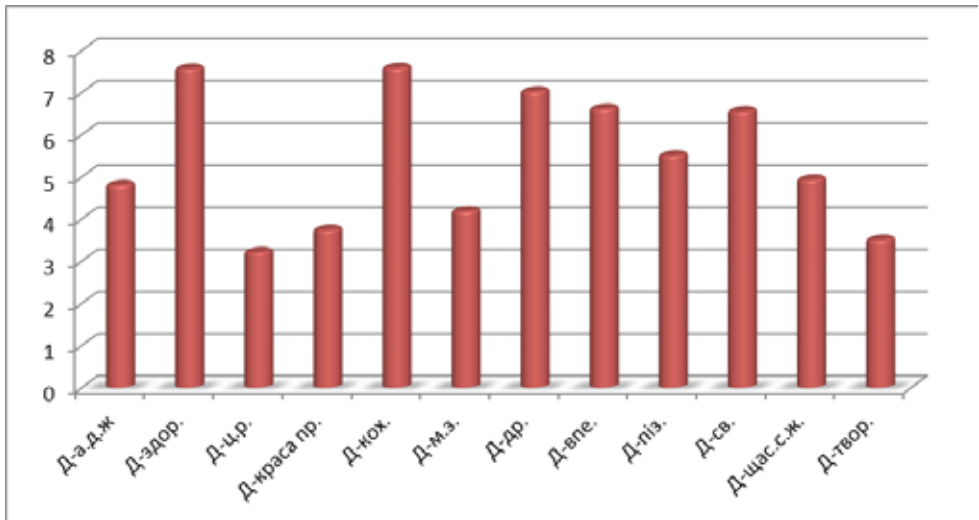
Тест Люшера ґрунтується на припущенні про те, що вибір кольору відображає часто направленість досліджуваного на певну діяльність, настрій, функціональний стан і найбільш стійкі риси особистості. Тест складається з восьми кольорів, чотирьох основних і чотирьох – додаткових.

Результати дослідження дозволили виявити особливості значущості та доступності цінностей студентів. Так, у списку цінностей домінують такі як щасливе сімейне життя, кохання, здоров'я, друзі та матеріальне забезпечення. Цінності-аутсайтери: творчість, краса природи і мистецтва (можливість творчої діяльності) (див. мал. 1).

Перше місце в ієрархії цінностей займає **щасливе сімейне життя**, що закономірно для даного віку досліджуваних, навіть, незважаючи на те, що часто в сучасних засобах масової інформації пропагується вільний спосіб життя без взяття на себе

Малюнок 2. Показники доступності цінностей

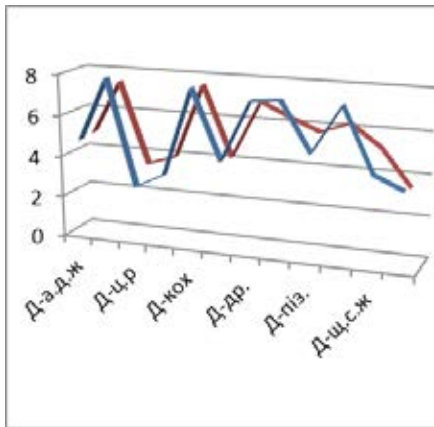

Малюнок 3. Показники значимості цінностей та їх доступності

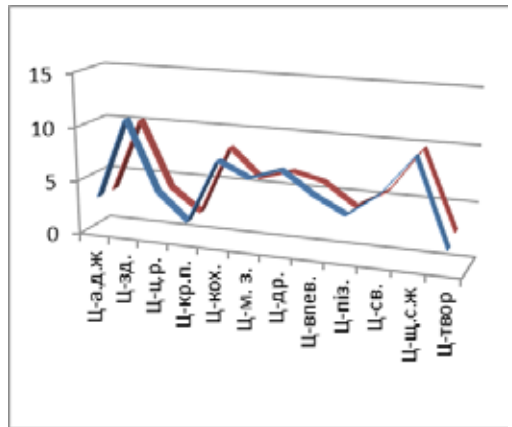
будь-яких зобов'язань стосовно створення власної сім'ї. Сімейна сфера – це необхідна ланка успішного функціонування особистості, а самореалізація в ній є передумовою психологічного здоров'я.

Цінність «щасливе сімейне життя» тісно пов'язана з цінністю «кохання». Воно є ніби продовженням її або логічним завершенням. Юнацька мрія про любов виражає потребу в емоційному контакті, розумінні, душевній близькості. Кохання – це потреба в безкорисливій самовіддачі, розчинення люблячого в турботі про коханого.

Потреба людини бути здоровою похідна від біологічної потреби самозбереження й безпеки. Здоров'я – одна з найвищих людських цінностей. Це твердження важко заперечити, оскільки і радість життя, і реалізація життєвих планів без нього неможливі. Як зазначається у багатьох дослідженнях, в останні роки здоров'я нації різко знижується, тому очевидно, що для молоді воно відіграє неабияку цінність.

Мал. 4. Показники значимості цінностей

Мал. 5. Показники доступності цінностей

Ми мали на меті з'ясувати як особливості значимості цінностей, так і особливості їх доступності. Так, ієрархію доступностей очолюють такі цінності як кохання, здоров'я, друзі, свобода, впевненість. Найменш доступними для молоді є краса природи і мистецтва, творчість, цікава робота (див. мал. 2).

Важливе значення для досягнення внутрішнього комфорту і стану душевного спокою має відсутність розбіжностей у системі ціннісних орієнтацій людини. Ми виявили, що найбільш суперечливі твердження молодь висловлює щодо оцінки щасливого сімейного життя, матеріального забезпечення, цікавої роботи (див. мал. 3).

Конфліктність ціннісних орієнтацій також можна поділити на дві групи – ті, які мають цінність, більшу за доступність, і ті які мають доступність більшу за цінність. Звичайно, більш важливим є показник розбіжності у системі цінностей, коли цінність більша за доступність, оскільки саме ця невідповідність може спричинити відчуття внутрішнього душевного неспокою, психічні розлади (наприклад депресію).

- Значущість
- Доступність

При порівнянні ієрархій цінностей дівчат і хлопців, ми виявили, що представники чоловічої статі більш зосереджені на цінності матеріального забезпечення, ніж представниці жіночої статі. Це закономірно, так як гендерна роль чоловіка передбачає забезпечення матеріального благополуччя власної родини («чоловік – годувальник сім'ї»). Чоловіки розраховують тільки на свої сили, тоді як багато дівчат планують забезпечити своє майбутнє шляхом вдалого заміжжя. Що стосується доступності цінностей, то можна зазначити, що наявність добрих та вірних друзів і щасливе сімейне життя доступнішим є для юнок. Жінка, насамперед, є дружиною і матір'ю, господинею, хранителькою «домашнього вогнища». Можна сказати, що разом із підтримкою деяких традиційних патріархальних стереотипів, сучасна молодь схиляється до демократичних поглядів і вимог, які відкидають очікування та упередження.

Відмінності у мірі значимості та доступності цінностей у юнаків та юнок подано на мал. 4,5.

- Хлопці
- Дівчата

Таким чином, можна стверджувати, що у ціннісних орієнтаціях сучасної молоді спостерігається певна недиференційованість, що зумовлює розбіжність між значимістю цінності та її доступністю. Зокрема, найбільш «конфліктною» цінністю, яка визначається у сферах цінності та доступності, є «щасливе сімейне життя». Цей факт можна пояснити тією обставиною, що велика частина молоді, вік яких припадає на студентський, мешкає в гуртожитках – і це зумовлює нестачу сімейного тепла, а наявність друзів (до речі, одна з найбільш доступних цінностей) не може повною мірою компенсувати дефіцит родини. Також це вік який припадає на період створення своєї власної сім'ї, але не всі мають дану цінність. До того ж молодь «не задоволена» своїм матеріальним становищем (цінність значно переважає доступність). Невідповідність цінностей їх доступності є чинником, що провокує внутрішню конфліктність особистості.

Дані тесту Люшера демонструють, що дівчата переважно вибирають синій і чевоний кольори, що свідчить про відчуття цілісності, активного і завжди свідомого прагнення до спілкування, міжособистих відносин, а також потреби в увазі зі сторони інших. Хлопці надають перевагу першості зеленому і жовтому кольорам, що свідчить про невелику тривогу, прагнення до поваги, популярності, бажання привернути до себе увагу.

Тест Люшера ми використали ще й у такому варіанті: пропонували досліджуваним до кожної з пропонованих цінностей вибрати кольори. Результати засвідчили, що цінність «щасливе сімейне життя» асоціюється з червоним кольором, який характеризує інтенсивність виявлення дій суб'єкта і в емоційному відношенні може викликати і позитивну і негативну реакції (символізуючи прагнення до успіху, дії, хоча може викликати роздратування).

Цінність «кохання» теж однозначно, як у чоловічої так і у жіночої статі асоціюється з червоним кольором, тобто є чуттєва пристрасть у почуттях, активний початок, сила, енергія, нетерплячість до монотонності і одноманіття. «Здоров'я» асоціюється з зеленим кольором і в меншій мірі з жовтим, тобто молодь об'єктивно сприймає як світ, так і проблеми пов'язані зі здоров'ям і зацікавленістю в його збереженні.

Асоціація цінності «друзі» з жовтим кольором – це доброзичливе ставлення до інших, легкість, широта, яка виражає основну потребу – у вільному розвитку і в життєвому оптимізмі. Матеріальне забезпечення асоціюється з зеленим кольором, що може свідчити про бажання, зацікавленість досягнути більшого в житті і в той же час про консервативність і статичність.

У більшості юнаків поняття «свобода» асоціюється з жовтим і сірим кольором, і у дівчат з жовтим. Це відчуття самовираження і внутрішньої свободи, але разом з тим сірий колір – найбільш пасивний і негативно оцінюючий, статичний і нерухомий.

Щоб з'ясувати, чому у хлопців поняття «свобода» асоціюється з сірим кольором, ми провели додаткове опитування з метою визначити, який змісткладають юнаки у поняття «свобода» Відповіді виявилися такими:

- «це свобода в Україні, тобто припинення війни»;
- «це коли ти можеш робити все, що завгодно, але при цьому не заважаєш робити все, що завгодно нікому»;
- «це наявність можливості вибору варіанту»;

- «це незалежність від батьків»;
- «це відсутність примусу з боку інших людей»;
- «свободи в глобальному масштабі як такої не існує.... завжди є залежність від чогось...»;
- «це внутрішній стан, коли я нікому і мені ніхто нічого не винні»;
- «це можливість вибирати»;
- «це вільний прояв своєї особистості, своїх інтересів, думок».

Тобто, свобода – це з одного боку незалежність, можливість вибору, а з другого – такого поняття не існує, так як завжди існує залежність від чогось. Свобода для сучасної молоді – важлива цінність, яка пов'язується з незалежністю. Заради неї молодь готова йти на жертви, відстоювати її (незалежність). Свобода проявляється не тільки як вибір можливостей, але і як можливість вибору, яка залежить від об'єктивних соціальних умов, а також від усвідомлення цієї можливості самою людиною і її бажанням зробити певний вибір.

Таким чином, найбільш значимими ціннісними орієнтаціями для сучасної молоді є щасливе сімейне життя, кохання, здоров'я, наявність хороших і вірних друзів, матеріальне забезпечення. Орієнтація молоді на щасливе сімейне життя пояснюється тим, що сім'я завжди виступала важливим джерелом морально-психологічної підтримки, позитивних емоцій для збентеженої сучасними подіями особистості. Ієрархію доступності цінностей очолюють цінності кохання, здоров'я, наявність друзів, впевненість у собі, свобода.

При порівнянні міри значимості цінностей дівчат і хлопців з'ясовано, що юнаки більш зосереджені на цінності матеріального забезпечення, аніж представниці жіночої статі. Це закономірно, так як гендерна роль чоловіка передбачає забезпечення матеріального статку власної родини.

Що стосується доступності цінностей, то можна зазначити, що наявність добрих та вірних друзів і щасливе сімейне життя доступнішим є для юнок. Отже, існують відмінності між мірою значимості ціннісних орієнтацій та їх доступністю у юнаків та юнок.

Ці відмінності можна пояснити наявністю стереотипів, що задають правила та норми чоловічої/жіночої поведінки. Ці стереотипи засвоюються людиною в процесі соціалізації. Так, деякі закономірності статевого поділу праці, диференціація чоловічих і жіночих соціальних ролей, культурні символи і соціально-психологічні стереотипи «мужності» (маскулінності) і «жіночності» (фемінності) впливають на різні аспекти соціальної поведінки, суспільного життя, і тим самим припускають формування відмінностей в ціннісних орієнтаціях юнаків і дівчат.

Портрет молодого покоління доволі суперечливий. З одного боку, це романтики, для яких дуже важливі сімейне щастя, вірна дружба, взаємна любов. З іншого боку, вони жорсткі прагматики, які цінують здоров'я, матеріальне благополуччя. Для них важлива свобода думок, суджень, дій, незалежність. Сучасна молодь готова докласти серйозних зусиль для отримання хорошої освіти, розуміючи, що тільки за допомогою власної активності можна добитися успіху в житті, шукаючи шляхи вирішення виникаючих проблем, але при цьому бажають після навчання мати легку і прибуткову роботу.

Молодь вступає у доросле життя з великими планами, задумами і одночас-

но, не маючи достатнього досвіду, не будучи готовими долати перешкоди на шляху до реалізації власних цілей, потреб задля їх задоволення і доступності. Невідповідність цінностей і їх доступності є чинником, що провокує внутрішню конфліктність особистості. А оскільки це стосується і студентської молоді, необхідно, щоб на це звернули увагу педагоги, батьки, психологи – всі ті, хто скеровує і забезпечує процес навчання та організацію дозвілля підростаючого покоління.

Перспективою даного дослідження може бути розробка критеріїв ефективності й шляхів оптимізації психолого-педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій студентської молоді в умовах вищого навчального закладу.

Література

1. Бондар М. Самоактуалізація особистості як чинник розвитку духовності студентської молоді / М. Бондар // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України / За заг. ред. С. Максименка. – Т. XI. – Ч. 5. – К. : «ГНОСІС», 2009. – С. 43-50.
2. Крючков А. И. Мировоззренческий портрет современного украинского студента / А. Крючков, Л. Крючкова // Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка. Вісник ЧДПУ. Чернігів, 2003. – Вип. 20. – Серія : Філософські науки. – С. 71–76.
3. Овсянецька Л.П. Ціннісні орієнтації як фактор життєдіяльності і розвитку особистості / Л. Овсянецька // Вісник Дніпропетровського університету. – 2004. – Вип. 10. С. 14-22.
4. Скок М. А. Ціннісні орієнтації особистості сучасного студента / М. Скок // Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Шевченка. Вісник ЧДПУ. – Чернігів, 2002. – Вип. 11: Серія: Психологічні науки. – С. 128-132.

Бабаян Ю.О.

доцент, кандидат психологічних наук

Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського

Нор К.Ф.

доцент, кандидат педагогічних наук

Миколаївський обласний інститут післядипломної освіти

ПРИЙОМИ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ ЯК КОМПОНЕНТУ КОНТРОЛЬНО-ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ключові слова: безбальне оцінювання, оцінка, самооцінка, самоконтроль

Keywords: evaluation, training without marks, self-control, self-estimation

Процеси глобалізації та інтеграції світової спільноти, що відбуваються сьогодні, вимагають виховання ініціативної, самодостатньої, творчої особистості учня. Це зумовлює пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу в Україні. Якість освіти є одним з найважливіших векторів розвитку освітньої галузі. Одним з інструментів підвищення якості у процесі реформування виступає удосконалення системи оцінювання. Особливого значення у цьому контексті набуває проблема шкільного оцінювання.

Зарубіжні і вітчизняні дослідники розглядали різні аспекти оцінювання. Зокрема, розвиток внутрішніх мотивів пов'язаний з формуванням навчальних дій контролю й оцінки, які є складовими навчальної діяльності вивчали Д. Ельконін, В. Давидов, Г. Цукерман; критерії та норми оцінювання на загальнопедагогічному рівні А. Алексюк, Н. Буринська, О. Ляшенко, С. Сухорський, М. Ярмаченко; принципи оцінювання та вимоги до його здійснення Ю. Бабанський, Є. Перовський, Г. Щукіна; зміст функцій і завдання оцінювання Ш. Амонашвілі, К. Делікатний, О. Локшина, В. Онищук, В. Полонський, О. Савченко, В. Сухомлинський; оцінку як засіб мотивації навчальної діяльності учнів Б. Ананьева, О. Богданова, Л. Занкова, І. Лернер, О. Савченко, І. Якиманська.

Важливим фактором і досить дієвим засобом у забезпеченні сприятливого психологічного середовища для оптимізації навчально-виховного процесу є практика безбального навчання в перші роки навчання і перебування дитини в школі.

По-перше, навчання без оцінок сприяє поступовому переходу від дошкільної форми навчання до шкільної, знімає психологічний стрес, робить відвідування школи бажаним, посилює індивідуальний вплив на учнів і урізноманітнює спілкування з їхніми батьками. В.О.Сухомлинський зауважував, що діти приходять до школи з відкритою душею, із щирим бажанням вчитися. Малюка лякає навіть думка про те, що на нього можуть дивитися як на ледаря чи невдачу. І вогник його бажання добре вчитися дуже легко загасити необережним дотиком до дитячого серця – критикою, негативною оцінкою «у цифровому вираженні» [3]. Натомість, словесна оцінка для дитини вагоміша і важливіша, бо вона їй зрозуміліша, оскільки базується на власному життєвому досвіді.

В.О.Сухомлинський писав: «Оцінка – це наше ставлення до учнів. Учень іде до школи не за знаннями, а для того, щоб отримати задоволення. А задоволення дитина отримує від того, що вона пізнає на уроках» [3, 426]. Отже, для усунення негативних моментів у навчанні, індивідуалізації навчального процесу, підвищення навчальної мотивації та самостійності у навчанні з'явилася ідея безбального навчання учнів початкових класів.

Безбальне навчання – це навчання, в якому форма оцінювання за числовою шкалою, заснованою на показниках помилок, замінюється контролем і оцінкою за показниками навчальної успішності. Безбальне навчання є для учнів необхідною, психологічно безпечною і організаційно комфортною умовою досягнення навчальної успішності.

Одним із завдань безбального навчання є формування в учнів навичок самостійного оцінювання результатів власної навчальної діяльності.

Контрольно-оціночні вміння – це готовність особистості до ініціативних, усвідомлених, відповідальних дій щодо здійснення контролю й оцінки своєї діяльності. Контроль містить у собі оцінювання (як процес) і оцінку (як результат) перевірки. Відмітка (бал) – це зафіксований результат процесу оцінювання. Оцінка – думка про цінності, рівні або значення когось-чогось-небудь. Це є порівняння результату з еталоном. Основою для оцінки навчальних досягнень учня є підсумки контролю. Функції оцінки не обмежуються тільки констатацією рівня досягнень. Оцінка є засобом стимулювання учіння. Під впливом об'єктивного оцінювання в учнів формується адекватна самооцінка, критичне ставлення до своїх успіхів.

А. Захарова визначає самооцінку «як оцінку людиною самої себе: своїх якостей, можливостей, здібностей, особливостей своєї діяльності [1, 58]. Самооцінка – як один із компонентів контрольно-оціночної діяльності, пов'язана не з виставленням собі балів, а з процедурою оцінювання. Вона більш усього пов'язана з характеристикою процесу виконання завдань, його плюсами та мінусами і менш всього з балами. Самооцінка включає в себе самоконтроль і самоперевірку. Самоконтроль не може існувати без наявності того, що перевіряється, контролюється.

Самооцінка легше вводиться у навчальний процес, якщо у школярів немає іншого досвіду оцінювання і вони не відчувають впливу зовнішніх балів, тобто відразу включаються в навчальний процес, набуваючи навичок самооцінювання і самоконтролю. У цьому випадку діти охоче включаються в процедуру самооцінки і швидко виконують її, відчуваючи почуття задоволення від результатів навіть у випадку невдачі.

Формування оціночної діяльності треба здійснювати поетапно, а саме:

- 1) формування самооцінки навчальних можливостей з предметів, власних якостей (старанності, охайності), правильності виконання навчального завдання тощо;
- 2) формування самопізнання – осмислення та оцінювання власних якостей: «Який Я?»;
- 3) формування самовідношення – через емоційно-ціннісну самооцінку, взаємооцінку;
- 4) формування саморегуляції – рефлексія: «На що Я здатний?», «Чого досяг?», «Як стати краще?» тощо.

Процедура самооцінки може здійснитися тільки у тому випадку, якщо її передбачає та педагогічно точно організує вчитель. Процес самооцінки включає в себе:

розробку вчителем для кожного конкретного випадку чітких еталонів оцінювання; створення необхідного психологічного настрою учнів на аналіз власних результатів; забезпечення ситуації, коли еталони оцінювання відомі учням і вони самостійно порівнюють з ними свої результати, роблячи при цьому відповідні висновки про ефективність роботи; співставлення учнями власної програми діяльності на наступний етап навчання з урахуванням отриманих результатів.

Тобто, можна визначити алгоритм формування самооцінки (питання, на які відповідає учень):

1 крок. Як необхідно виконати це завдання? Яка була мета, що треба зробити?

2 крок. Чи вдалося отримати результат? Чи знайдено рішення, відповідь?

3 крок. Чи повністю впоралися із завданням? Які допущено помилки? (У чому?)

4 крок. Чи повністю виконали завдання самостійно або з невеликою допомогою? (Хто допомагав? У чому?)

5 крок. На якому рівні успішності виконано завдання?

На початку виконання роботи можна запропонувати учням такі питання:

– Чи зможете ви виконати завдання?

– Чи є воно для вас важким?

– У чому полягає складність?

– З чого почнете виконувати роботу?

– З яких етапів буде складатися робота?

– В якій послідовності ви будете виконувати завдання?

– Як ви себе перевірити?

– Які можливі помилки та труднощі можуть виникнути?

– Яка допомога знадобиться?

Після виконання завдання ми пропонували такі питання:

– Які цілі були реально досягнуті?

– Чи важким було це завдання? У чому його складність?

– Чи успішно ви з ним впоралися?

– Чи трудно було перевірити себе?

– Як ти зможеш перевірити себе зараз?

– На що будеш посилається?

– Як ти тепер думаєш, для чого треба виконувати такі вправи? У яких ситуаціях вони тобі знадобляться?

– Над чим ще треба попрацювати?

– Яку мету можна для себе поставити?

– Як би ви оцінили свою роботу?

– Як виконав свою роботу твій однокласник? Які труднощі він відчував?

Прийоми самооцінки навчальної діяльності:

– **Драбинка.** На десяти сходинках драбинки діти відмічають, як засвоїли матеріал: нижня сходинка – не зрозумів, друга сходинка – вимагається невелика допомога або корекція, верхня – дитина добре засвоїла матеріал і роботу може виконати самостійно. (Це перший досвід дитини щодо самооцінки, яка в подальшому буде формуватися та удосконалюватися на кожному рівні. Найчастіше діти ставлять себе на верхні сходинки. Тут дуже важлива індивідуальна робота вчителя з кожним учнем).

– **Чарівна лінійка** (автори Т. В. Дембо і С. Я. Рубінштейн). На полях зошитів

креслять шкали і відмічають хрестиком, на якому рівні, на їх думку, виконана робота (верхня точка – це найвищий рівень, який досягається, якщо завдання виконано відповідно до еталону; середній рівень – це середина лінієчки, якщо робота не повністю відповідає зразку; низький рівень свідчить про те, що робота виконана неправильно). Під час перевірки вчитель, якщо згоден із оцінкою учня, обводять хрестик, якщо ні, то креслять хрестик нижче, або вище. Такому виду оцінювання передую наступна робота: 1) вибір критерію, за яким оцінюється дана робота (у першому класі дається тільки один критерій); 2) самостійна робота; 3) порівняння (аналіз) виконаної роботи з еталonom; 4) оцінювання.

Розбіжність в оцінюванні – привід для рефлексії, яка формує висновок та визначає уміння, які треба доопрацювати.

– **Світлофор.** Оцінювання виконання завдань за допомогою кольорових сигналів: червоний – я вмю сам, жовтий – я вмю, зелений – потрібна допомога. Кожне виконане завдання у зошиті учень оцінює, подає сигнал учителю не тільки зовні (сигнальною карткою), але й на полях кольоровим кружечком. Під час перевірки вчитель ставить свій колір «світлофора». Збіг дитячої та вчительської оцінки означає, що учень вміє оцінювати свою роботу і це дуже добре. У випадку, коли учень завищив або занижив самооцінку, вчитель ще раз пояснює дитині критерії оцінювання і просить у наступний раз ставитися до себе добріше, або суворіше, або просто бути уважнішим. Така самооцінка стимулює учня до самоконтролю.

– **«Зошит відкриттів»** – одна із форм для оцінювання творчості та ініціативи дитини в усіх сферах шкільного життя. У зошиті розміщуються творчі роботи учня, його цікаві питання, версії, думки, висновки.

– **Зошит «Що я знаю і вмю».** Такий зошит є у кожного учня. Мета – побачити своє просування, успіхи і прогалини у знаннях.

Ці документи постійно зберігаються у класній кімнаті, і усі зацікавлені (учні, вчителі, батьки) можуть у будь який час ознайомитися з ними.

Отже, поєднання кількісної та якісної складових оцінювання дає найбільш повну картину динаміки розвитку кожного учня із врахуванням його індивідуальних особливостей, тобто природність процесу контролю і оцінки. Зміни системи оцінювання в школі будуть адекватними напрямкам модернізації освіти, якщо оцінювання буде розглядатися не тільки як засіб контролю досягнень навчальних результатів, але й як один з педагогічних засобів реалізації цілей освіти.

Список використаних джерел

1. Захарова А.В. Как формировать самооценку школьника / А.В.Захарова, М. Е. Боцманова // Начальная школа. – 1992. – №3. – с. 58-65.
2. Лісова С. Вплив самооцінки учнів на успішність навчального процесу / С. Лісова // Рідна школа. – 2000. – № 12. – с. 36-38.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. – К.: Радянська школа. – 1976. – Т. 5. – 640 с.
4. Цукерман Г. А. Контроль и оценка как учебные действия ребенка / Г.А.Цукерман. – М.: АПК и ПРО, 2004. – 76 с.

Барчи Беата Васильевна

преподаватель,

Мукачевский государственный университет,

Закарпатье, Украина

РАЗВИТИЕ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ БЕЗРАБОТНЫХ В ПРОЦЕССЕ ТРЕНИНГОВОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматривается один из важнейших феноменов общества – «безработные» в социальном и психологическом аспектах. Определены субъективные и объективные факторы, связанные с мотивационной сферой поиска работы у клиентов центра занятости, указаны возможные пути коррекции (тренинговые технологии) поведенческих действий людей, в ситуации: «безработный».

Ключевые слова: безработный, безработица, личность безработного, центр занятости.

In the article one of the most im rassmatryvaetsya problems of society – Unemployment in socio and psychological study. Opredeleny subэktyvnyye and obэktyvnyye factors, kotoryye svyazanny work of Potter and professyonalnyh qualities vzroslovo, ukazany vozmozhnyye path correction (if aid trenning learning) povedencheskyy of action people in the situation «Unemployment» and the search work.

Keywords: Unemployment, unemployment, unemployed personality, employment center.

Актуальность исследования. Безработица как одно из негативных последствий социально-экономических и политических изменений наносит обществу ущерб экономического, социального и психологического характера. С безработицей связано немало негативных явлений: снижение уровня жизни, расслоение общества по уровню доходов, нарушение предыдущих связей между профессиональной школой и трудовой сферой, рост показателей трудовой миграции, обесценивание ряда профессий.

В таких социально-экономических условиях меняется психологическое состояние как молодых людей, так и представителей старшего поколения, система личностных ценностей и оценок: резко снижается в первую очередь – чувство собственного достоинства, уверенность в завтрашнем дне, а выбор профессии становится серьезной жизненной проблемой. Как пишет Ю.Забродин, наблюдается расхождение интересов (потребностей) и реалий профессионального выбора, растет несогласованность оценок у взрослых и молодежи. И, как результат, существенно осложняют жизненные ситуации личности [2].

Как следствие проявляется общественно-политические беспорядки, усиливается социальная напряженность и социальная дифференциация, снижается уровень социальной мобильности, и наоборот, возрастает социальная нестабильность, ухудшаются внутрисемейные отношения, возрастает количество самоубийств, психосоматических и психических заболеваний, смертность в целом (А. Балабанова, К. Брайер, К. Ванберг, Н. Воловский, М. Гильдингерш, О. Голосова, А. Гордиенко, Т. Гор-

шин, С. Дановская, Д. Дозье, Р. Канфер, Г. Князева, Д. Летек, Г. Осадчая, Г. Поршнева, Ю. Плюснин, Г. Соколова, М. Удальцова, В. Фаузер, Д. Фельдман).

Психологические последствия безработицы проявляются из-за разрушительного, травмирующего воздействия на психику человека, вызывают состояние агрессии, фрустрации (Ф. Исмагилова, Н. Михайлова, Л. Пельцман, И. Соломин и др.), депрессию, стресс, повышенную тревожность, неврозы (И. Волошина, З. Лавшук, В. Солнцева и др.). Учеными установлено, что безработица приводит к изменению личностных характеристик (Н. Глуханюк, В. Гребенников, Г. Колобкова, А. Печеркина и др.) и вынужденную деформацию образа жизни человека (А. Осницкий, Т. Чуйкова и др.), нарушает ощущение времени и потерю смысла жизни (Ф. Исмагилова, К. Милютина, Л. Макалкин, А. Мандрикова, Е. Мандрикова, В. Франкл и др.).

Социально-психологические последствия потери работы и длительной профессиональной бездеятельности исследовали М. Дмитриева, А. Журавлев, И. Задорожная, И. Кучеренко, Ю. Нечаев, М. Рогов, А. Шорохов и др. Ученые выяснили, что потеря статуса в обществе, самоуважения меняет образ жизни личности, отношение с ее ближайшим окружением. Человек выпадает из привычной социальной среды, из системы социальных связей, своей профессиональной группы и становится членом новой социальной группы безработных, которая имеет свою специфику жизни, групповые ценности и мотивы.

Научные наработки в изучении мотивационной сферы безработных отражены в работах Л. Башука, М. Дмитриевой, А. Корчевой, К. Милютиной и др.). Ряд других исследователей (И. Городецкая, В. Зайцева, Л. Криницкая, М. Рогов и др.), изучали ценности и мотивы безработных в процессе их профессиональной переподготовки.

Цель статьи: раскрыть психологические особенности безработных и возможности их коррекции в процессе тренингового обучения. Учитывая особенности мотивации безработных к повторному выбору профессии, мы разработали программу психологического сопровождения клиентов центра занятости, цель которой – способствовать оптимизации трудоустройства клиентов центра занятости.

Под психологическим сопровождением, вслед за В. Ф. Зеером, мы понимаем движение вместе с изменяющейся личностью, рядом с ней своевременное указание возможных путей, при необходимости – помощь и поддержка [3, с. 252]. В ходе такой помощи и поддержки осуществляются изучение, формирование, развитие и коррекция личностных образований, задействованных в выборе профессии безработными. При этом формируется ориентационное поле развития с акцентом на внутреннем потенциале субъекта, его праве самостоятельно осуществлять выбор и нести за него ответственность.

Разработанная нами программа предусматривает:

– психологическую диагностику, в ходе которой выясняются ожидания от работы, самооценка личности, ее удовлетворенность собственным функционированием в разных сферах жизни с целью дальнейшего информирования клиента об имеющихся вакансиях, наиболее отвечающих его ожиданиям или направления его на консультирование или психотерапию;

– профессиональное информирование (в ходе которого предоставляют список доступных в регионе вакансий с подробной характеристикой организационных особенностей места работы; рекомендации потенциальных безработных, трудоу-

стройства с учетом их гендерных, возрастных особенностей и типа мотивации; информацию о возможности получения новой квалификации или ее повышения);

– психологическое консультирование (может осуществляться как в групповой, так и в индивидуальной форме; его целью в зависимости от особенностей клиентов могут быть: формулирование выводов из предыдущего профессионального опыта и определения ориентиров в поиске места работы на ближайшую перспективу; формирование ориентации отдаленную временную перспективу; формирование готовности затрачивать усилия для получения желаемого результата в профессиональной деятельности; формирование готовности адаптироваться к изменениям в содержании трудовой деятельности, к новизне в работе; к получению нового образования или повышения квалификации); развитие умения сознательно ставить цели, определять приоритеты в выборе места работы (важно для женщин);

психотерапия (также может осуществляться как в групповой, так и в индивидуальной форме и быть ориентированной на разрешение внутренних конфликтов, личностных проблем, повышение самооценки, формирование позитивного самоотношения);

психотренинг (может применяться для: психологической поддержки безработных, обучения техникам эффективного общения, предупреждения возникновения конфликтных ситуаций и выхода из них, самопрезентации, стратегии поиска работы; получения навыков строить конструктивные отношения с руководством и коллегами, активизации поведения на рынке труда).

Осуществлять психологическое сопровождение клиентов центров занятости должен профессиональный психолог с привлечением при необходимости других специалистов указанной структуры (в плане предоставления информации об имеющихся в регионе вакансиях об успешном опыте центра по трудоустройству его предыдущих клиентов).

Методы психодиагностики, профессионального информирования, техники психологического консультирования, психотерапии и психотренинга для реализации описанных выше задач могут быть весьма разнообразными (они достаточно широко описаны в современной психологической литературе) и зависят от профессиональных качеств самого психолога.

Нами была детально разработана тренинговая программа активизации поведения безработных на рынке труда «Психологическая поддержка» «профессионального» безработного (ПППБ), в которой учтены сделанные в исследовании выводы и наработанный положительный опыт психологов Л. Митиной, Н. Самоукина, А. Чернявской, и др. Тренинговая программа рассчитана на три учебных дня (по сем часов каждый). В течение одного дня прорабатывается три тематических модуля (каждый по 120 мин, перерыв между модулями – 20 мин).

Предложенный нами тренинг внедрялся в процесс психологического сопровождения безработных Мукачевским центром занятости Закарпатской области. С целью определения эффективности программы тренинга были сформированы две экспериментальные подгруппы безработных (по 16 участников), и эквивалентная контрольная группа (32 испытуемых), которые не принимали участия в тренинге. Все участники считались нами «профессиональными» безработными, поскольку срок их пребывания на учете в Центре занятости составляет более полугодя. Отбор в

Таблица

Сравнительная характеристика самооотношения безработных экспериментальной группы до и после проведенного тренинга ПППБ, (%)

Показатели состояния социально-психологической дезадаптации	До тренинга		Посля тренинга		Мущины. фемп,р	Женщины фемп,р
	муж	жен.	муж.	жен.		
1	2	3	4	5	6	7
Поведенческие проявления						
Злоупотребление алкоголем (другие виды зависимости)	56,3	25,0	43,8	18,8	0,71	0,43
Лень , пассивность	62,5	56,3	18,8	43,8	2,62**	0,71
Проявление активности преимущественно в непрофессиональных сферах	37,5	43,8	18,8	37,5	1,19	0,36
Виртуальная жизнь (Интернет , фантазии)	25,0	75,0	18,8	43,8	0,43	1,84*
Отрицательное поведение (агрессия , негативизм по отношению к окружающим)	68,8	37,5	37,5	56,3	1,80*	1,07
Конфликтность в семне; самоутверждение за счет близкого окружения	56,3	18,8	31,3	37,5	1,44	1,19
Психические состояния						
Равнодушие, апатия	87,5	50,0	25,0	25,0	3,88**	1,48
Грусть	56,3	87,5	43,8	62,5	0,71	1,68*
Раздраженность , ощущение злости, враждебность	75,0	37,5	31,3	25,0	2,57**	0,77
Одиночество,	68,8	62,5	37,5	31,3	1,80*	1,80*
Усталость , обесиленность	37,5	56,3	18,8	25,0	1,19	1,84*
Личностные характеристики						
Невезение , неудача,	56,3	62,5	18,8	37,5	2,26*	1,43
Максимализм , желание слишком много достиг	18,8	25,0	62,5	31,3	2,62**	0,39
Нехватка знаний, образования	12,5	43,8	37,5	50,0	1,68*	0,35
Жадность , мелочность	25,0	37,5	43,8	43,8	1,13	0,36
Эгоизм , забота только о себе	37,5	18,8	43,8	37,5	0,36	1,19

тренинговые группы осуществлялся по желанию участников, но с соблюдением гендерного баланса.

Результативность тренинговой программы изучалась с помощью авторской анкеты, разработанной на основе системы оценки эффективности тренинга Д.Киркпатрика и полученных эмпирических результатов контрольного списка проявлений социально-психологической дезадаптации личности безработного. Цель анкеты – выяснить особенности самооотношения испытуемых.

Исходное анкетирование проводилось накануне тренинга, а выходное – через две недели после его прохождения. Отсроченное выходное анкетирование было

проведено через три месяца после прохождения тренинга. Учитывая выявленные в предыдущем ходе исследования гендерные особенности самоотношения безработных, результаты анкетирования мужчин и женщин обрабатывались отдельно. В таблице представлены результаты анкетирования до и после проведенного тренинга. Достоверность различий в полученных результатах до и после тренинга оценивалась с помощью ϕ -критерия углового преобразования Фишера.

Данные таблицы отображают достоверно значимые различия между показателями участников до и после прохождения тренинга. Вопросы анкеты были нами сгруппированы в соответствии с их содержанием на три блока. В наибольшей степени тренинг повлиял на характеристики психического состояния опрошенных. Так, в группе мужчин выросла самооценка активности, уменьшилась процентная доля равнодушных, апатичных респондентов ($87,5\% > 25,0\%$, $p \leq 0,01$). Отмечено снижение количества мужчин с агрессивными проявлениями, раздраженных, злых, враждебных ($75,0\% > 31,3\%$, $p \leq 0,01$). Наконец, уменьшилось количество мужчин, переживающих состояние одиночества ($68,8\% > 37,5\%$, $p \leq 0,05$).

В группе женщин также произошли позитивные сдвиги: снизилось количество респонденток, которые переживают депрессивные состояния печали и грусти ($87,5\% > 62,5\%$, $p \leq 0,05$), одиночества и ненужности ($62,5\% > 31,3\%$, $p \leq 0,05$). Меньше стало женщин, отмечающих свою обесцененность, усталость ($56,3\% > 25,0\%$, $p \leq 0,05$).

По нашему мнению, такие сдвиги обусловлены эффектом групповой работы, на который указывал еще К. Рудестам: групповой опыт помогает преодолевать состояние отчуждения, враждебности, участник избавляется от непродуктивного замыкания в себе, циклической рефлексии, окрашенной отрицательными эмоциями агрессии и аутоагрессии. В ходе тренинга участники понимают неуникальность собственных поведенческих и личностных проблем и способов их преодоления. Происходят обратная связь с людьми, которые находятся в аналогичной жизненной ситуации, взаимная эмоциональная поддержка и принятия. Это улучшает самовосприятие безработных, позволяет направить их поведенческую активность в более конструктивное русло.

Так, анализ блока поведенческих проявлений участников тренинга засвидетельствовал наличие статистически значимых различий в показателях и позитивных тенденций, которые вышли на уровень значимости. У мужчин изменилась самооценка активности – существенная их часть в результате тренинга стали считать себя менее ленивыми, более целенаправленными и активными ($62,5\% > 18,8\%$, $p \leq 0,01$). Кроме того, они научились управлять агрессией, улучшили навыки саморегуляции ($68,8\% > 37,5\%$, $p \leq 0,05$).

Поскольку тренинговая группа является упрощенной моделью общества, работа в ней часто дает возможность выявлять ранее скрытые факторы: социальное влияние и групповое давление, лидерство и конформизм, значение самораскрытия и т.д. Благодаря этому, участники смогли испытать на собственном опыте и проанализировать механизмы и закономерности конструктивного общения, выработать в условиях психологической безопасности более эффективную коммуникативную стратегию, экспериментировать с различными стилями межличностного взаимодействия, получать обратную связь. В группе женщин изменилась доминирующая поведен-

ческая стратегия. Если в начале тренинга третья часть женщин отмечала иллюзорность жизни, уход в фантазирование, другие способы бегства от реальности (интернет, телевидение и т.д., то после проведения тренинга этот показатель уменьшился почти наполовину ($75,0\% > 43,8\%$, $p \leq 0,05$). Мы считаем именно этот сдвиг очень благоприятным, ведь столкновение с реальностью хотя бывает болезненным, но оно необходимо для активизации усилий по изменению жизненной ситуации.

Наконец, в группе мужчин констатировано изменение самоотношения в направлении интернальности. Так, если перед началом тренинга более половины опрошенных характеризовали себя как «несчастливых, неудачников», что, по сути является внешней атрибуцией ответственности за собственные неудачи. То по его окончании этот показатель уменьшился более чем вдвое ($56,3\% > 18,8\%$, $p \leq 0,05$). В то же время стремительно возросло количество мужчин с внутренней атрибуцией ответственности – произошло определенная коррекция уровня притязаний, мужчины поняли, что им не хватает образования и навыков ($12,5\% < 37,5\%$, $p \leq 0,05$), а их планы часто отличаются реально высокими максималистскими стремлениями ($18,8\% > 62,5\%$, $p \leq 0,01$).

За счет чего это произошло во-первых, за счет процесса идентификации. В группе происходит не только спонтанная апробация нового поведенческого репертуара, но и «обмен ролями», который вызывает эмоциональные связи – эмпатию, рефлексивность. Это способствует позитивным изменениям критическому самовосприятию и самоотношению. Тренинговая группа облегчает также процессы самопознания, причем они носят обратный характер: открываясь другим, участник осознает свои особенности, которые ранее были для него скрыты.

В целом следует отметить более полезное воздействие пройденного тренинга именно на мужчин. Опыт проведенных тренингов позволяет выдвинуть тезис о том, что женщины тяжелее переживают состояние безработицы: у них нарушается не только образ жизни и отношение к другим, а и более глубоко – самоотношение, самооценка, даже меняется внешний вид.

Анализ исходных анкет показал, что наиболее продуктивным, по мнению участников, был второй день, когда отрабатывались упражнения личностно-профессионального блока, направленные на развитие саморефлексии, системы способов конструктивного взаимодействия с окружающими интерпретации ситуаций взаимодействия.

Особенно запомнились упражнения «Электричка» и «Конференция». Относительно первого – участники отметили переживание сначала состояния собственной беспомощности изменить хоть что-то в конкретной социальной ситуации, а затем приходило – понимание наличия многочисленных вариантов конструктивного поведения: «... понял, что сидеть и молчать плохо. Надо ножками стучать, и все получится», – сказал один из участников.

Упражнение «Конференция» в наибольшей степени соответствует реальности вхождения нового работника в устоявшийся коллектив. С одной стороны, человек не знает, какого отношения следует ожидать. А с другой, – даже при доброжелательном отношении коллектива «профессиональный» безработный часто не готов его принять, ожидает подвоха и дистанцируется.

Мнение участников относительно пройденного тренинга в целом положительное, они отметили его актуальность и информативность.

Анализ результатов исходного и выходного анкетирования испытуемых контрольной группы показал отсутствие статистически достоверных позитивных сдвигов в их самоотношении .

Критерием практического значения тренинга было количество случаев трудоустройства испытуемых (ведь нерационально делать участников тренинга еще более «профессиональными» безработными, совершенствуя их навыки приспособления к ситуации, ибо обязательная характеристика тренинга – его проактивность, нацеленность на будущее, минимум – на мотивацию к изменению жизни). Поэтому через три месяца после проведения тренинга мы изучили ситуацию с трудоустройством клиентов центра занятости и составили выборку испытуемых. Было выяснено, что из экспериментальных групп трудоустроилось семь человек (22% от количества участников, в то время как из контрольной – всего один 3%).

На основании полученных результатов можно сделать следующие выводы:

1) тренинг «Психологическая поддержка профессионального безработного (ПППБ)», способствует росту активности личности на рынке труда;

2) для оптимизации трудоустройства безработных важно применять целостную программу их психологического сопровождения в выборе профессии и места работы.

Во время проведения тренинга психологу необходимо соблюдать следующие рекомендации :

- целевой группой тренинговой работы является люди не имеющие работы на протяжении шести месяцев;
- эффективными методами работами с участниками тренинга являются: психогимнастика, деловые игры, психодрама, опросы, групповые дискуссии и т.д. ;
- проводить тренинг следует в кабинете с хорошим освещением, комфортной температурой, удобной мебелью с использованием необходимого оборудования (настенная доска или флип-чарт или интерактивная доска, аудио/видеоаппаратура, планшеты для бумаги, канцелярские принадлежности) ;
- оптимальная продолжительность тренинга – три дня по семь часов каждый;
- количество участников группы 12 – 16 человек, что обеспечивает активность каждого в групповой работе;
- следует учитывать специфику тренинговой группы.

Безработные – очень специфическая категория участников – они в основном не знакомы друг с другом и не имеют достаточной активности и мотивации для межличностного взаимодействия. Поэтому необходимо достаточно времени уделить знакомству и «разогрева» группы. Часто возникает недоверие к самому методу тренинговой работы, скептичность участников относительно его целесообразности. Используйте упражнения, которые помогают заинтересовать участников, создавать для них парадоксальные ситуации. Кроме того, целесообразно подробно рассказать участникам о методах будущей работы, привести примеры уже проведенных тренингов, использовать фото/ видеоматериалы;

- оптимальный формат проведения тренинга – два тренера, которые в равной степени владеют методикой их проведения;
- тренер не должен оценивать участников с позиций правильности их поведения и образа жизни, достижений и статуса, а также сравнивать их между

собой. Чрезмерное доминирование тренера вызывает две противоположные реакции группы: зависимость (пассивность) и агрессию (противодействие).

Часто эти реакции сменяют одна другую для людей, не имеющих работы на протяжении шести месяцев.

Перспективами последующих исследований станет внедрение целостной системы психологического сопровождения безработных выбора профессии в центре занятости, проверка его эффективности и целесообразности.

Список использованной литературы

1. Демченко Т.А. Мотивация трудовой деятельности в современных условиях: пути повышения эффективности /Т.А.Демченко. – М.: МАКС Пресс, 2003. – 104 с.
2. Забродин Ю.М. Психология личности и управление человеческими ресурсами./ Ю.М.Забродин. – М.: Финстатинформ, 2002. – 360 с.
3. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Эвальд Фридрихович Зеер, Эльвира Эвальдовна Сыманюк // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 6. – С. 35–45.
4. Журавлев А. Л. Социально-психологическая динамика в изменяющихся экономических условиях/ А. Л. Журавлев // Психологический журнал. – 1998. – Т. 18. – № 3. – С. 315.
5. Корнилова Т.В. Мотивационная регуляция принятия решений / Т.В. Корнилова, И.И. Каменев, О.В. Степаносова // Вопросы психологии. – 2001. – №6. – С. 55-64.
6. Рогов Е. И. Выбор профессии: Становление профессионала / Е. И. Рогов. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 226 с.
7. Чурюмов Б.С. Как меняется доминанта мотивации в зависимости от обстоятельств // Управление персоналом. – 2004. – №1-2. – С.86-90.

**«ПАТРІОТИЧНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО – ПОЛІТИЧНОЇ НАПРУГИ»**

Ключові слова: Патріотичні цінності/Patriotic values; Патріотизм/ Patriotism; Молодь/ Youth.

Сьогодні у фокусі патріотичних досліджень – молодь. Вона є невід’ємною частиною будь-якого суспільства, що залучена до численних процесів модернізації та стабілізації соціуму, а також є не тільки своєрідним індикатором змін, що відбуваються, а й формує потенціал майбутнього суспільства.

Реалії сьогодення – умови жорсткої економічної кризи, гострої політичної ситуації, наслідків революційних подій, – зумовлюють нове бачення проблеми актуалізації патріотичних цінностей молоді. Сьогодні важливо відтворити в українському суспільстві почуття істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувати у молоді громадсько-активні, соціально значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов’язаних із захистом своєї родини, рідного краю, народу та Батьківщини.

Патріотизм – соціально-історичне явище. Елементи його виникли як усвідомлення родових зв’язків, обрядів, звичаїв [3,с.134-156]. За Глумачним словником, «патріотизм» визначається, як любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність йти на жертви і подвиги[4,с.223].

Значну увагу у цій сфері привертають наукові роботи К.І. Чорної, О.Л.Харламової, В.П. Вугрича, Г.В. Ковалю та інших. Як у своїх дослідженнях вивчали питання патріотичних цінностей, проблему патріотичного виховання та шляхи формування патріотизму.

Патріотизм – це духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, до Батьківщини, до народу. В нинішніх умовах емоційне начало патріотизму виявляється, насамперед, у мужності, рішучості, готовності українських громадян відстоювати незалежність своєї молоді держави всіма можливими засобами[2,с.45]. Суб’єктом патріотизму є людина як суспільна істота, а об’єктом – народ, Батьківщина[1, с.10]. А найвищою його формою виступає почуття любові до рідного краю, готовність захищати його, ризикувати здоров’ям та, навіть, йти на смерть заради України.

Молоде покоління займає центральне положення у вирі усіх сьогоденішніх подій. Дехто, дуже активно виражає свою громадянську позицію, відстоюючи інтереси держави та суспільства, дехто залишається байдужим, а іноді – негативно налаштованим. Молодь має свою власну думку, щодо радикальних змін в Україні та хоче бути почутою.

Вивчення та аналіз філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури з досліджуваної проблеми показує, що проблема формування патріотичних цінностей молоді в умовах соціально-політичної напруги, не зважаючи на значущість даної проблеми, недостатньо висвітлена у наукових дослідженнях.

Тому вивчення патріотичних цінностей молодого покоління в умовах сьогодення стало головним завданням нашого дослідження.

В якості представників сучасної молоді виступили 132 студенти віком від 18 до 26 років. Опитування проводилося за допомогою анкетування. Результати якого свідчать, що у сучасній молоді недостатньо розвинене почуття патріотизму. Згідно з результатами опитування, для 84 % респондентів Батьківщина це – місце де вони народилися, 6,8% вважають що це місце де вони живуть і 9,2% стверджуються, що це будь-яке місце, що їм подобається. Бути патріотом для 38,6% студентів означає любити свою Батьківщину, 20,7% зазначають, що це віра у майбутнє країни, для 10,3% респондентів це означає захищати свою країну та її інтереси, 4,5% вважають найголовнішою ознакою патріотизму – бути готовим на подвиги заради Батьківщини, для 11,4% це – наявність певних етичних і моральних цінностей, лише 8% вказують на гордість за історію рідного краю, 2% – на знання культури та традицій свого народу, а 4,5% студентів вважають, що такого поняття як «патріотизм» у наш час взагалі не існує.

На думку 47,7% респондентів, національна ідея в українській державі відіграє провідну роль в побудові держави, інші ж вважають що національної ідеї взагалі не має або вона не відіграє ніякої ролі ані для держави, ані для опитуваних особисто. Отримані результати показали, що для молоді на сьогоднішній день знання історичного минулого не є важливим, деякі зазначають, що необхідно жити майбутнім, інші – говорять про те, що історичне минуле не відіграє ніякої ролі в подальшому розвитку держави, і тільки половина студентів вважає, що історію необхідно вивчати і знати кожному.

На запитання «Ким ви себе відчуваєте на даний момент?» – 59,1% респондентів відповіли – громадянином України, 22,7% – жителем свого міста, 9,2% – європейцем і лише 9% відчувають себе патріотами. Кожний патріот своєї країни дотримується звичаїв та традицій свого народу. Опитувані мають на це свою точку зору: 47,7% студентів іноді дотримуються звичаїв, 45,5% – регулярно, а 6,8% взагалі не підтримують традиції свого народу.

Дуже цікава позиція студентів стосовно проживання в Україні. 38,6% ще не вирішили де б вони хотіли жити, 31,8% респондентів не хотіли б переїздити до іншої держави, а 29,6% залюбки змінили б країну проживання. На запитання «Чи жалкуєте Ви, що народилися в Україні?» – 72,7% молоді відповіли негативно, що дуже нас потішило, 11,4%, на жаль, хотіли б народитися в іншій державі, у 15,9% студентів виникли складності при відповіді на дане запитання.

За аналізом анкетування було виділено риси, необхідні для виховання патріотизму: 50% вказують на почуття пошани до своєї країни, 16,1% – на інтерес до історичного минулого, 11,3% опитуваних зазначають, що це високий рівень ерудиції, 11,3% – інтелігентність, такий же відсоток опитуваних наголошують, що це активність у громадському житті країни. Стосовно політичних та соціально-побутових ситуацій, що можуть впливати на рівень патріотизму сучасної молоді – 68% студентів виділяють загальнополітичну атмосферу в суспільстві, 18,4% респондентів наголошують на проблему наявності чи відсутності роботи, 6,8% підкреслюють можливість вибору навчального закладу, та такий самий відсоток опитуваних виділяють ситуацію пов'язану з житловими умовами. Головним предметом гордості студентів, як громадян України є природа, культура, рідна мова, історія та єдність нашого народу.

За середніми підрахунками респонденти вважають, що тільки 48% українців (отже лише половину) можна назвати патріотами. Однією з причин такого низького показника є недостатнє патріотичне виховання сучасної молоді. Більшість студентів визнають необхідність даного типу виховання, називаючи такі заходи для його реалізації, як проведення тематичних свят, флешмоби, уроки та заняття патріотичного виховання, історичні вечори, виховні години, семінари, концерти та відповідні гуртки для молоді. На запитання «Чи відчуваєте Ви відсутність моральних цінностей в української молоді?» – 52,3% опитуваних відповіли позитивно. Такий занижений результат пояснює найголовніше запитання: «Чи відчуваєте Ви себе патріотом України?», на яке майже половина студентів (43,2%) відповіли негативно. Отже можна підвести підсумки, сказавши що, на сьогоднішній день дух патріотизму у сучасній молоді вельми суперечливий.

Висновок. Патріотичні цінності сучасної молоді в умовах соціально-політичної напруги характеризуються суперечливістю. Молоде покоління відчуває пошану до своєї країни, пишається її історією та мовою, дотримується традицій, називає Батьківщиною той край, де народилися, а не просто будь-яке місце, що подobaється. Та незважаючи на це, тільки 31,8% хотіли б залишитися жити на території рідного краю. Все це свідчить про те, що патріотичні цінності сучасної молоді знаходяться на стадії формування. У зв'язку з діагностуванням такої проблеми виникає необхідність застосування певних заходів суспільно-політичного напрямку, що сприятимуть осмисленню сутності патріотизму та активної позиції по відношенню до Батьківщини. Умови сьогодення, на нашу думку, сприятимуть активнішому розвитку патріотичних цінностей сучасної молоді. Це дає змогу оптимістичніше дивитись у майбутнє. Необхідно лише подолати байдужість молодого покоління до інтересів суспільства.

Література

1. Вугрич В. П. До питання про природу і сутність патріотизму// Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матеріали звітної науково-практичної конференції – К., 1999. – С. 8–12.
2. Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л., Косарева Н. І., Крицька Л. В.
3. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навчально-методичний посібник. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
4. Коваль Г. В. Формування патріотизму – важливий чинник соціалізації молоді України на сучасному етапі політичного процесу: автореф. дис.на здобуття наук.ступення канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». – Миколаїв, 2007. – 16 с.
5. Новий тлумачний словник української мови. У 4 томах / Укладачі В. Яременко, О. Сліпучко. – К.: Аконті, 1999. – Т. 3. – С. 223.

АСЕРТИВНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті розглядаються специфіка та різноманітність поглядів на природу асертивності у вітчизняній та зарубіжній психології, аналізуються стилі поведінки, з'ясовуються основні ознаки та значення асертивної поведінки, підкреслюється важливість розвитку асертивності як якості особистості та використання асертивного стилю поведінки як конструктивної форми міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: асертивність, принципи асертивності, асертивна поведінка соціально-психологічна компетентність, агресивна поведінка, пасивна поведінка, особиста позиція.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства зростає роль людини та її соціально-психологічної компетентності у процесі побудови правової і суверенної держави. Саме на рівні особистості відбувається усвідомлення того, що без ґрунтовних соціально-психологічних знань і вмінь неможливо продуктивно будувати соціальні та міжособистісні стосунки, налагоджувати міжнародні контакти, сприймати та оцінювати інших людей, здійснювати обмін думками, інформацією, впливати одне на одного, регулювати власну поведінку. Якість соціального життя людини великою мірою залежить від характеру її спілкування і взаємодії з іншими людьми. У цих умовах зростає актуальність формування в молодого покоління здатності до співпраці, комунікабельності й толерантності, базисних якостей особистості. Засвоєння конструктивних навичок міжособистісної взаємодії, усвідомлення важливості та різниці між різними стилями поведінки у повсякденному та діловому житті, підвищення рівня впевненості у собі постають основними завданнями в першу чергу перед молоддю країни.

На підставі теоретичного аналізу наукової літератури ми ставимо за **мету** виділити характерні психологічні особливості асертивності та ознаки асертивної поведінки для подальшого розвитку асертивних якостей особистості на шляху подолання складних проблем соціалізації та адаптації у суспільстві.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У психології термін «асертивність» (assertiveness від англійського дієслова assert – наполягати, стверджувати, заявляти, відстоювати; від лат. assero – претендувати) розуміється як якість особистості, як здатність людини конструктивно відстоювати свої права, демонструвати позитивне і шанобливе ставлення до інших людей, як здатність захищати власні інтереси, формулювати і відстоювати свою думку, вільно висловлювати свої почуття і емоції, досягати поставленої мети, не порушуючи права інших людей, брати на себе відповідальність за власну поведінку [7, 21, 24].

Ідея асертивності являє собою опис психологічних особливостей поведінки

особистості і передбачає формування в неї певних якостей поведінки, завдяки яким вона здатна діяти відкрито, впевнено й рішуче. Рівень асертивності в індивідуальному стилі поведінки виступає важливою соціально-психологічною умовою формування почуття власної гідності та самоповаги особистості. На важливості збереження ціннісного ставлення особистості до себе, самоповаги у міжособистісній взаємодії зосереджують свою увагу вітчизняні вчені: Р.А.Ануфрієва, Г.О.Балл, О.А.Донченко, І.С.Кон, О.Л.Кононко, Н.А.Побірченко, М.В.Савчин, Л.В.Сохань, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко. Суттєвим кроком у досягненні цього виступає навчання молоді вмінню розпоряджатися своїм життям, робити його предметом власної свідомості та волі, долати труднощі, виявляти повагу й довіру до людей.

На ідеї цілісності та унікальності людської особистості, її високої самоцінності ґрунтуються дослідження представників західної гуманістичної психології (Р.Бернс, Д.Джемс, Е.Еріксон, Ч.Кулі, А.Маслоу, Р.Мейлі, К.Роджерс, Франк). Розвиток позитивного образу “Я” має стати однією з пріоритетних цілей сучасної освіти на всіх її рівнях, що дозволить індивіду розпізнати в собі індивідуальність, усвідомлюючи свої почуття і стани, стати здатним ставитись до оточення з розумінням і пошаною [3, 9, 11]. Конструктивні підходи до адаптації особистості в постійно змінному середовищі пропонують дослідження і практична діяльність зарубіжних вчених, що спрямовані на виявлення способів формування стійкості до несприятливих дій соціуму і формування асертивної поведінки.

Американським психологом А.Солтером (1949) була запропонована й розроблена ідея асертивності як практичної методологічної теорії міжособистісної взаємодії. Завдяки науковим працям А.Солтера та Д. Вольпе (1958) наприкінці 50-х – початку 60-х років ХХ століття сформувався концепція асертивності та, відповідно, асертивної поведінки, яка ввібрала в себе ключові положення, поширеної на той час, гуманістичної психології (зокрема, зіставлення самореалізації і бездушного маніпулювання людьми), а також транзактного аналізу [10; 98]. Асертивність досліджувалася А.Солтером як певний спосіб поведінки особистості, що супроводжується почуттями поваги до власної індивідуальності та емоційно-ціннісним ставленням до інших людей. Автор вважав, що особистість із розвинутим почуттям самоповаги в будь-якій ситуації спроможна діяти асертивно, тобто відкрито, впевнено й рішуче. Асертивні дії особистості розкриваються в такій поведінці, як: знання власних прав та обов'язків; адекватне оцінювання себе й оточуючих; усвідомлення особистих потреб та інтересів; розуміння власних цілей, намірів і шляхів подальших дій, при цьому здатність відкрито без страху й напруги про це заявляти; поважне ставлення до прав та інтересів інших людей; здатність досягати поставлених цілей, не маніпулюючи іншими; уміння переконувати, завойовувати прихильність, звертатися за порадою чи допомогою до людей; спроможність укладати компромісні рішення; встановлювати ділові контакти та партнерські відносини [6, 16]. Пізніше цей термін зустрічається в роботах Джозефа Вольпе (1958) [14], в яких він визнавав право особистості на відстоювання власних прав і відповідне самовираження. Він зазначав, що багато людей не можуть виразити і продемонструвати почуття, які виникають у міжособистісній взаємодії через власну тривогу, яка негативно на них впливає. Цей вплив тривоги автор пропонує долати за допомогою впевненого висловлення своїх думок і почуттів, за допомогою введення нових стереотипів поведінки – поведінки самоствердження, а

саме, асертивної поведінки [24]. Навчання асертивності дозволяє індивідам розвивати соціальні навички. У процесі роботи американські вчені довели, що асертивні тренінги є ефективними способами опанування механізмів здорової комунікації, що дозволяють людині швидко орієнтуватися в соціальних ситуаціях, вибирати адекватні способи поведінки для реалізації своїх цілей, не порушуючи прав інших людей.

Здійснюючи теоретичний аналіз проблеми асертивності у зарубіжних і вітчизняних школах психології, бачимо різні погляди на природу її походження і специфіку формування.

В роботах зарубіжних науковців асертивність пов'язується з такими соціально-психологічними категоріями, як незалежність, самостійність, цілеспрямованість, успішність особистості (Г. Бейер, М. Джеймс, Д. Джонгвард, В. Каппони, Т. Новак, Г. Фенстергейм та ін.).

У вітчизняній психології термін «асертивність» з'являється після публікації книги чеських авторів В.Каппоні і Т.Новака [7]. Перекласти цей термін одним словом, наприклад, «самоствердження» виявилось нелегкою справою, оскільки під асертивністю розуміють багатогранну палітру якостей.

У наукових працях вітчизняних психологів поняття «асертивність» частіше розглядається в контексті таких визначень, як незалежність, відповідальність, особиста позиція, етична переконаність, вміння протистояти груповому тиску (Є.П. Ільїн, Є.В. Хохлова, Н.Є. Харламенкова й ін.) Так, Є.П. Ільїн, розглядаючи асертивність у структурі контексту основного свого поняття – воля, підкреслює, що «...це узагальнене поняття, за яким ховається багато різних психологічних феноменів». Як зазначає у своєму дослідженні Є.В. Хохлова, асертивність – це здатність бути самим собою, виражена в потребах розвитку, з виробленою позицією ненасильства ... (Є.В. Хохлова) [6]. Під цим терміном стали розуміти певну особистісну автономію, незалежність від зовнішніх впливів та оцінок, здатність самостійно регулювати свою поведінку та вміння конструктивно знаходити вихід з проблемних ситуацій у спілкуванні. Як зазначає у своєму дослідженні Н.М.Подольак, асертивність є гармонійним поєднанням певних рис особистості, що фактично складають її психологічний портрет[13].

У своїй книзі «Впевненість у собі» Кейт Кінан підкреслює, що асертивність це складна, багатокомпонентна якість особистості, розвиток якої пов'язаний з різними вміннями й здібностями. До таких якостей вона відносить: впевненість у собі, здатність до емпатії, вміння взяти на себе відповідальність за позитивні чи негативні ситуації в своєму житті, увага до оточуючих, їхніх інтересів, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, переваг і недоліків характеру. Серед асертивних рис особистості Кейт виділяє впевненість, автономність, незалежність від зовнішніх впливів і оцінок, здатність самостійно регулювати власну поведінку, які тісно пов'язані з почуттям гідності та самоповаги людини. [8].

Сутність почуття самоповаги й гідності та їх розвитку розглядаються в сучасних роботах вітчизняних і зарубіжних учених (В.А.Семиченко, І.М.Толкунова, Л.М.Щетініна, А.Дойч, В.Каппоні, Т.Новак, Е.Махоні, А.Солтер, Е.Шостром та ін.). Самоповага, на їхню думку, акумулює такі характеристики, як почуття власної гідності й упевненості, уміння захищати власні права й інтереси, високий рівень домагань та мотивацію досягнень, що детермінуються рівнем асертивності.

Асертивність як один з концептуальних чинників емоційного інтелекту вивчали

М.Баркер, Р.Елберт і М.Еммонс, Р.Берон, Д.Річардсон, Ф.Бруно, Т.Пауелл, М.Сміт, А.Елліс, Ф.Ланж, Г.Фенстергейм, В.Г.Ромек, Є.П.Нікітін, Н.Є.Харламенкова, Є.В.Андрієнко та ін. Асертивність — це самоствердження через конструктивну діяльність, досягнення майстерності безконфліктного спілкування. Погляди авторів збігаються в тому, що асертивна поведінка є «золотою серединою» між агресивним та пасивним стилями поведінки. Асертивна поведінка спрямована на те, щоб реалізація власних інтересів була умовою реалізації інтересів суб'єктів взаємодії, щоб за її допомогою запобігти виникненню конфліктів, а в конфліктній ситуації допомогти знайти конструктивне вирішення [1].

Принципи асертивності це емпіричні правила поведінки в суспільстві, які спираються на суто гуманістичні засади, де заперечується маніпуляція, жорстокість та агресія стосовно іншого. Можна сказати, що асертивність – це адекватна оцінка себе, свого стану і поведінки, це шлях до самореалізації, саморозвитку. У психології тлумачення цього терміна значно ширше [21]. Поняття «асертивність» не існує само по собі, а включає достатньо широкий спектр суміжних понять, з якими має прямий і зворотний зв'язок. Прямий зв'язок складають такі поняття як: асертивна поведінка, впевнена поведінка, ефективна комунікація, емоційна та соціальна компетентність, соціальна сміливість. Зворотний зв'язок – агресивна, пасивна поведінка, маніпуляція, невпевненість, соціальний страх, нерішучість та ін. [22].

Кожна життєва ситуація передбачає й диктує свій стиль поведінки та дій людини. Успіх не може бути гарантований за умови, коли стиль сформовано на основі дій в певній конкретній ситуації, а потім механічно перенесено на іншу. У міжособистісній взаємодії проявляються чотири типи поведінки. А саме: *агресивний тип поведінки*, коли людина своєю поведінкою демонструє вторгнення на особисту територію іншого та порушення чужих прав; *пасивний тип поведінки*, коли дії індивіда ведуть до обмеження своїх власних інтересів і прав; *змішаний тип*, що включає пасивно-агресивні реакції; *асертивний тип поведінки*, який демонструє вміння виражати почуття, думки та переконання відкрито, чесно, не порушуючи прав інших людей [5]

Для того, щоб досягти успішної взаємодії в тій чи іншій діяльності необхідно знати і чітко усвідомлювати свої потреби, бажання, мотиви, цілі, бути впевненими у собі, вміти розрізнати типові поведінкові реакції та розуміти відмінності між ними.

Людина, яка пасивно реагує в тій чи іншій ситуації, схильна придушувати свої бажання, не користуватися свободою вибору. Зазвичай вона не відстоює свої інтереси, підпадає під волю інших. В більшості пасивні люди намагаються уникнути неприємних ситуацій та зіткнувшись з проявом агресії, можуть втратити рівновагу. У відповідь на прояв агресії поведінка пасивної людини, з-за страху поглибити свій стан, зазвичай, стає ще більш пасивною. Спілкуватися з такою людиною непросто, адже оточуючим не зрозуміло, що насправді вона хоче. Схильні до пасивної поведінки люди вважають, що таким чином вони можуть уникнути вирішення проблем і спорів.

Людина, що схильна до агресивного типу поведінки, роздратована, якщо щось йде не за планом, не задумуючись вступає у конфлікт. Агресивна поведінка, зазвичай, негативно сприймається оточенням. Вона може добиватися свого, але досить високою ціною, або нічого не досягти, оскільки оточуючі, відчуваючи, що з ними поводяться зверхньо, як правило відмовляються від співробітництва з нею. Складність

спілкування з людиною, що постійно реагує агресивно, можна пояснити тим, що її агресія спрямована не проти них особисто, а на досягнення мети. Незадоволеність «агресора» досить помітна, адже його поведінка відрізняється нестриманістю. Йому здається, що абсолютно всі, навіть досить незначні ситуації, потребують його енергійного втручання [8].

Необхідно зазначити, що і пасивний, і агресивний тип поведінки слід вважати захисною реакцією людини, яка з якихось причин невпевнена в собі або відчуває певну загрозу ззовні. Оскільки включення захисних механізмів відбувається на підсвідомому рівні, людина тривалий час може не усвідомлювати тих чи інших власних поведінкових реакцій і, відповідно, не знати, як конструктивно поводити себе у разі неочікуваної або неадекватної реакції у відповідь.

Оскільки агресивна поведінка демонструє вторгнення на особисту територію іншого, скривдження чужих прав, а пасивна – призводить до обмеження власних інтересів і прав, то лише асертивна поведінка особистості включає вміння виражати почуття, думки та переконання відкрито, чесно, не порушуючи прав інших людей.

Отже, серед проаналізованих нами основних типів поведінки перші три виявилися деструктивними, і тільки останню можна вважати ефективною і найбільш конструктивною формою взаємодії.

Як зазначає у своєму дослідженні Н.М.Подольак, аналіз літератури та результати емпіричних досліджень надають можливість скласти загальну характеристику і описати психологічний портрет особистості з різною специфікою поведінкових реакцій у міжособистісній взаємодії. Автор описує широкий спектр рис особистості осіб з різними проявами асертивності та асертивної поведінки. Він підкреслює, що асертивна особистість – людина, яка завжди чесна і з собою, і з іншими; захищає власні права, поважаючи права інших; здатна до соціального і емоційного самовираження; впевнена в собі і здатна поводитися раціонально, при спілкуванні дивиться в очі (підтримує контакт очима); розслаблена, легко рухається. Асертивна поведінка допомагає досягти поставлених цілей, не завдаючи збитків іншим. Людина робить вибір і відповідає за свої вчинки. Такого роду поведінка може вселити внутрішню впевненість і надати сил [13].

Якщо у людини відсутня така важлива якість, як асертивність, то особистість може вдаватися до активних чи пасивних дій, що відповідно пов'язані з агресивністю або уникненням контактів. Слід звернути увагу на те, як автор [13] детально описує особистість, що активно демонструє неасертивні якості у поведінці: «поводиться агресивно, особливо, коли намагається нав'язати свою думку іншим; завжди приймає рішення за інших; звинувачує їх у всьому, незважаючи на їх почуття; поводить себе вороже і ображає інших, непередбачено «вибухає» (при спілкуванні нахилена вперед, показує пальцем, пронизуючи або пильно дивиться в очі іншій людині, говорить без зупинки)». Дійсно, агресивна поведінка допомагає досягти поставлених цілей, проте – за рахунок інших людей. Застосування агресивної тактики врешті-решт призведе до того, що люди перестають співпрацювати з нею. Протилежну форму поведінки виступає демонструє пасивна неасертивна особистість. Вона прагне уникнути конфлікту шляхом збереження «статус-кво», дозволяє іншим приймати за неї рішення, на словах погоджується з тим, що говорять інші (незалежно від того, що при цьому відчуває), тягне час, щоб уникнути необхідності вирішувати проблему чи при-

йняття рішення – завжди стоїть позаду (сидить в останніх рядах); мало або взагалі не дивиться в очі; посміхається, навіть будучи засмученою; говорить таким тоном, наче просить пробачення; боязка; невпевнена в собі, переживає почуття, що її «використали»; почуття скривдженості; людина неспокоїна; розчарована. Пасивна поведінка не допомагає досягти поставлених цілей, людина почуває себе жертвою і звинувачує інших за те, що відбувається з нею, дозволяє іншим робити вибір за неї, часто вибирає цей тип поведінки, щоб не брати на себе відповідальність. Вона не ризикує, не акцентує на собі увагу, щоб мати змогу завжди «викрутитися» [13].

Таким чином, неасертивність проявляється агресивною, пасивною або агресивно-пасивною спрямованістю в поведінці, тоді як асертивна людина характеризується чітким викладом своїх переконань, що поєднується з увагою і повагою до думок та почуттів інших. У своєму дослідженні Н.М.Подольак узагальнює портрет асертивної особистості, де основними характеристиками виступають: впевненість у собі, емоційна стійкість, наполегливість, здатність висловлювати наявну емоційну енергію по інтегрованих, а не по імпульсивних каналах, незалежність, свобода у власних проявах і поведінці, емоційна холодність, не схильність до афектів, неупередженість, відкритість, пряmlinійність, орієнтація на власну думку, схильність брати на себе відповідальність, прагнення до соціальних контактів. Асертивна людина володіє здатністю домовлятися і знаходити компромісне вирішення проблеми, такій людині властиве позитивне ставлення до навколишніх, позитивне сприймання проблемних ситуацій і адекватна самооцінка [17].

Особливо цікавим постає той аспект асертивності, який пов'язаний із здатністю долати конфлікти та запобігати їх появі, оскільки проблема асертивної поведінки дуже тісно пов'язана із особистою відповідальністю. За С.Стаут асертивна особистість – це «людина, що відповідає за власну поведінку, демонструє самоповагу і повагу до інших, позитивна, слухає, розуміє і намагається дійти до робочого компромісу» [19]. Основними складовими асертивності С.Стаут вважає наявність самоповаги та поваги до інших, а також здатність прийняти на себе відповідальність за свою поведінку. «За своєю суттю асертивність – це філософія особистої відповідальності – зазначає С.Стаут. – Тобто ми відповідальні за власну поведінку й не маємо права винуватити інших людей за нашу реакцію на їхню поведінку». Для того, щоб ефективно діяти в тій чи іншій ситуації, важливі такі складові асертивності, як вміння уважно слухати, прагнення зрозуміти думку іншої людини, впевненість та позитивна налаштованість на справу [19]. Асертивність містить певний рівень конструктивної агресії, що дозволяє досягати своєї мети, не порушуючи морально-етичних норм.

С.Стайн та Г.Бук виділяють в асертивності три основні складові: здатність адекватно висловлювати почуття; здатність відкрито висловлювати переконання і думки; здатність захищати свої особисті права [18]. Отже, асертивні люди здатні висловити свою позицію в конфліктній ситуації без агресії, не ображаючи опонента. Звісно, навички асертивності не з'являються без належної праці над ними.

З такими позиціями схожі погляди А. А. Лазаруса [26], який виділив чотири найважливіші аспекти впевненої поведінки на основі свого клінічного досвіду. А. Лазарус порівнює асертивність із соціальною компетентністю, емоційною свободою, що виявляється в умінні висловлювати свої бажання, почуття, вимоги, прохання, в здатності сказати «ні». Зовні це виражається у здатності відкрито заявляти про свої бажання

і вимоги, у вираженні як позитивних, так і негативних почуттів, в умінні як починати розмову за власною ініціативою, так і закінчувати її, не поступаючись при цьому своїми інтересами [23; 24]. Він розглядає ці здібності не тільки в поєднанні з поведінкою, а й з когнітивною сферою особистості: установками, переконаннями, оцінками, життєвими смислами й життєвою філософією.

Як зазначає американський психолог М.Дойч, особистість, що поважає і цінує себе, має високий рівень асертивної поведінки, який полягає в тому, що у будь-якій ситуації асертивна особистість діє рішуче, чесно і дружельно. Він підкреслює, що саме рішучість особистості не дозволить опонентові маніпулювати нею або залякати її, чесність не дозволить бути втягнутому в аморальну ситуацію, навіть коли її будуть провокувати на це, а дружельність дасть зрозуміти опонентам, що така особистість поважає й цінує не тільки власну думку і тому готова до конструктивної взаємодії. [6].

На думку А.С.Хофмана (1983) [14], техніка асертивності допомагає здійснювати успішні соціальні контакти, досягати особової і професійної компетентності, мати змогу виражати себе безпосередньо і чітко. Вміння поводити себе асертивно є важливим для самоповаги і пошани інших, для усвідомлення такої ж важливості власних думок, почуттів, як і іншої людини.

Розглянувши велику кількість наукових джерел та отримавши змістовний інформативний матеріал, можна виділити деякі суттєві моменти. Для того, щоб виховати себе асертивною особистістю людина повинна:

- володіти достатнім *емоційним самоаналізом*, щоб бути здатною визначати та усвідомлювати свої почуття ще до їх проявлення;
- мати достатню *владу над своїми імпульсами*, щоб вміти виразити незгоду або гнів (якщо буде в цьому потреба) без афективних реакцій, задовольняти свої бажання доречним чином, з доречною силою;
- вміти відстоювати свої права, свою справу і свої глибокі переконання з почуттям власної гідності й відповідальності без порушення прав іншого, що часто призводить до конструктивного компромісу – ситуації «перемога за кожним».

Здійснений теоретичний аналіз сутності і змісту асертивності, асертивної поведінки в працях вітчизняних та зарубіжних психологів, дозволив зробити наступні **висновки**. Асертивність як форма поведінки особистості виступає найбільш ефективним способом взаємодії, оскільки серед різних стратегій поведінки асертивна поведінка демонструє витримку, такт, коректність та впевненість, яка може розглядатися як критерій віднесення людини до певного типу. Асертивна поведінка передбачає протидію маніпуляторам і виступає найбільш вдалою формою міжособистісної взаємодії, яка спирається на принцип гуманізму і веде до конструктивного вирішення проблем. Асертивна поведінка часто допомагає вирішити труднощі, які стають причиною стресу або неврозу, посилює контроль людини над своїм життям. Отже, асертивний стиль поведінки можна вважати конструктивним як у професійній діяльності, так і в особистому спілкуванні. Цей стиль найкращим чином дозволяє знаходити взаємоприйнятні рішення і зберігати конструктивні стосунки навіть у дуже складних конфліктних ситуаціях. Асертивність виступає інтегральною характеристикою особистості. Рівень асертивності найбільш глибоко характеризує індивідуальний стиль поведінки особистості щодо себе та оточуючих та включає адекватну мотивацію досягнень, почуття впевненості в собі, емоційно-

ціннісні установки, які, інтегруючись, трансформуються в почуття власної гідності та самоповагу. *Асертивна поведінка* дає можливість людині жити повноцінно і в емоційному, і в інтелектуальному плані. І це все тому, що ми дозволяємо собі таку розкіш – говорити те, що думаємо і відчуваємо. Асертивність як поведінкова реакція дозволяє особистості адекватно оцінювати обставини і власну поведінку, адаптуватися до умов життєдіяльності, що змінюються, будувати відповідальні, творчі взаємовідносини з людьми, що оточують. Асертивність створює рівність у стосунках між людьми, необхідну гнучкість в поведінці для подолання труднощів, веде до успіху. Складнощі із застосуванням асертивності пов'язані з тим, що навички такої поведінки вимагають серйозної підготовки і практики, оскільки для більшості людей більш звичні інші стилі спілкування та взаємодії. Розвиток асертивності надасть можливість людині здобути впевненість у собі, покращити навички спілкування, змінити агресію в поведінці на спокійнішу і раціональнішу взаємодію, навчитися відстоювати свої права, не порушуючи прав інших. Вважаємо доцільним звернути на це увагу в освітньому процесі довузівської та вузівської підготовки майбутніх фахівців.

Список використаної літератури

1. Андриенко Е.В. Социальная психология / Е.В. Андриенко. – М.: АCADEMIA, 2004. – 264 с.
2. Асертивність особистості як основа становлення безпечної поведінки в підлітковому віці./ Бутузова Л.П. // Проблеми психологічної безпеки: особистість, суспільство, держава: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 25 березня 2010 року. – Одеса: СМІЛ, 2010. – С.33-40.
3. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання / І. Д. Бех . – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
4. Герасіна С.В. Психологічні особливості розвитку самоповаги в учнів професійно-технічних навчальних закладів / С.В.Герасіна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: [зб. наук, праць]. – Вип. 8. – Київ – Вінниця: ООО «Планер», 2005. – С. 125-132.
5. Герасіна С.В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. / С.В.Герасіна // Проблеми сучасної психології. Зб. наук. Праць К.-ПНУ імені Івана Огієнка, Інститут психології ім.Г.С.Костюка. Випуск 10.- 2010.- С.139-149.
6. Дойч М. Разрешение конфликта (Конструктивные и деструктивные процессы) / Мортон Дойч // Социально-политический журнал. – 1997. – №1. – С. 202-212.
7. Каппони В., Новак Т. Как делать все по-своему, или Ассертивность – в жизнь. – СПб.: Питер, 1995. – 186 с.
8. Кейт Кинан. Уверенность в себе. – М.: Изд. ЭКСМО, 2006.- 80 с.
9. Кононко О.Л. Плекаємо в малечі почуття самовартісності: [Навчально-методичний посібник до Базової прогр. Розв. дитини дошк. віку «Я у Світі»] / О.Л. Кононко. – К.: Наш час; Х.: Ранок, 2010. – 207 с.
10. Кривцова С.В., Мухаматуліна Е.А. Тренінг: навички конструктивного взаємодія з підлітками. – М.: Генезис, 1997. – 192с.
11. Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т.Піроженко. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 136 с.

12. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства / Николай Пряжников. – М., 2001. — С. 461-467.
13. Подоляк Н.М. Психологічні особливості асертивності [Текст] / Н. М. Подоляк // Наука і освіта : Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – 2010. – № 9. – С. 108-111
14. Ромек В. Г. Поведенческая психотерапия: [учеб. пособ.] / В.Г.Ромек. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
15. Семиченко В.А. Психологія особистості. – К.: Видавець Ешке О.М., 2001. – 427 с.
16. Семиченко В. А. Психология направленности: учеб.-метод, пособ. / В.А. Семиченко, А.М. Галус / Центральный ин-т последиплом. педаг. образован.; Хмельницкий ГПИ; Региональная лабор. соц.-пед. проблем адаптации студентов к условиям обучения в вузе. – Хмельницкий: ХГПИ, 2003. – 522 с.
17. Соціально-психологічний словник / Ав.-уклад. У.М. Галіцький, О.В. Мірошник, В.В. Синявський. – До., 2004. – 250 с.
18. Стайн С., Бук Г. Преимущество EQ. Эмоциональная культура и ваш успех / С. Стайн, Г. Бук. – М., 2007. – С. 20-22.
19. Стаут С. Управленческий тренинг / С. Стаут. – СПб.: Питер, 2002. – 153 с.
20. Хохлова Е.В. Конструктивная агрессивность в формировании навыков асертивного поведения студентов вуза: Автореф. дис. ... канд. психол.наук : 19.00.07 / Е.В. Хохлова. – Нижний Новгород, 2008. – 220
21. Alberti R.E. & Emmons M.E. (1990) Your perfect Right: A Guide to Assertive Living (6th ed.).– San Luis Obispo, CA: Impact Publishers.
22. Kjell Erik Rudestam. Experiential Groups in Theory and Practice Monterey, Calif.: Brooks/Cole, 1982.
23. Lazarus, A.A. Group therapy of phobic disorders by systematic desensitization. Journal of Abnormal and Social Psychology, 1961, 63, 504-510.
24. Lazarus, A.A. Behavior therapy in groups. In G.M. Gazda (Ed.), Basic approaches to group psychotherapy and group counseling. Springfield : Charles S. Thomas, 1968.
25. Salter. A. Conditioned reflex therapy. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1949.
26. Wolpe J., Lazarus A.A. Behavior Therapy Techniques. B N.Y.: Pergamon Press. B 1966.

МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ НА ЄВРОМАЙДАНІ

Ключові слова: маса, маніпуляції, свідомість, масова свідомість, технології впливу, Євромайдан.

Євромайдан – унікальне явище в історії протестних рухів і мирних революцій. Він виник несподівано, хоча не можна сказати, що неочікувано – соціальна напруженість у країні зростала, отож десь і колись вона мала виявитись. Значну роль у цьому відіграли соціальні мережі як засіб комунікації, що, до речі, стає характерною рисою XXI ст. Про Євромайдан написано вже так багато, ніби він існує не кілька місяців, а декілька років. Але деякі теми ще лишаються поза увагою аналітиків.

Євромайдан – це не тільки місце чи процес, це ще й велике скупчення людей, котрі, як і кожна маса, можуть піддаватись впливу маніпуляціям, як ззовні, так і зсередини. Наслідки таких маніпуляцій можуть бути різноманітними – від позитивних до негативних (навіть призвести до людських жертв). Тому вивчення технологій впливу на маси, на прикладі Євромайдану, є актуальним і має практичну значущість. Мета статті – простежити, які технології застосовувались для підвищення політичної активності громадян під час Євромайдану.

Для досягнення мети необхідно виконати низку завдань: визначити технології маніпуляції масовою свідомістю, охарактеризувати їх та розглянути механізм їх впливу на маси [1].

Технології маніпуляції масовою свідомістю на Євромайдані:

1. Чіткий розпорядок як запорука згуртованості. У людини, яка вперше зайшла в наметове містечко на Євромайдані, може виникнути відчуття, що вона потрапила у військовий табір. Ніхто з його учасників не сидить без діла. Чоловіки записуються у загони самооборони та займаються військовою підготовкою, жінки мобілізовані на польову кухню. В містечку є медики та психологи, постійно читаються молитви та виконується гімн. Іншими словами, на Євромайдані серйозна організація та чіткий розпорядок дня.

Відомий український психолог, заступник голови асоціації політичних психологів України Павло Фролов розтлумачує це таким чином: «Робота — сильний важель, який дозволяє управляти великою кількістю людей. Простоявши на одному місці п'ять – десять хвилин, людям стає сумно, натовп розпадається на групи за інтересами і в решті решт люди просто розійдуться або будуть бесцільно блукати площею. Тоді як в процесі роботи формується дисципліна, виникає розуміння, хто тут головний, за ким і куди потрібно йти, утворюються соціальні зв'язки та задовольняється потреба людини в самовираженні.

Що стосується постійного читання молитв — більше половини населення країни признають авторитет церкви та довіряють їй. Молитва має великий вплив на віруючих, а ж до психофізіологічного впливу (під час молитви віруючі падають на коліна).

Виконання гімну сприяє об'єднанню, створює відчуття причетності до великої події. Тим паче, що людина хоче відчувати себе частинкою чогось великого і важливого» [4].

2. Емоційна воронка. Якщо потрапляєш на Євромайдан піти з відти не легко: емоційний і навіть фізичний стан «просить» побути там ще і ще. Це обумовлено тим, що в натовпі виникає ефект емоційної воронки. На Євромайдані людина знаходить відповідь на очікувані запитання. Там є егрегор (енерго-інформаційна система, яка синхронізує групу людей), який працює як на гарному концерті, з якого не хочеться йти. На фізичному рівні відбувається значний викид гормонів, плюс молодіжна аудиторія, через що тестостерон зашкалює. Під час подібних зібрань спостерігається, серед іншого, конкурентне еротичне середовище, тобто потяг людей один до одного, а не примітивний еротизм.

Політичний психолог П. Фролов вважає, що емоційна воронка може створюватися в кілька етапів. Євромайдан має кордони, котрі перевіряють охоронці, тобто вже на вході у людини з'являється відчуття небезпеки, відповідальності, серйозності того, що тут відбувається. Перебуваючи в натовпі ефект посилюється завдяки шуму, музиці, ритму, які задаються умисно. Поступово зростає свідомість і людина подкоряється їй [4].

3. Небезпечно для життя. Серед учасників Євромайдану поширюється новина про смерть чоловіка, якого знашли поруч з площею. Як пізніше з'ясувалось, причиною його смерті став туберкульоз. В Інтернеті відразу запустили інформацію, що серед євромайданівців швидко поширюється це захворювання.

Любов Найдьонова, заступник директора Інституту соціальної та політичної психології НАПН України пояснює дану технологію так: «Метою даної технології є залякування людей, які бажають підтримати Євромайдан. Здоров'я є важливим аспектом життя людей, а перебувати на Євромайдані означає піддати його ризику. Перш ніж піти туди, людина подумає, чи варто

так ризикувати і чи взагалі вона там потрібна. Таким чином кількість учасників значно зменшиться» [2].

4. Мінне поле. Поява повідомлення, що деякі станції метро заміновані. Наступного дня з'являється інформація, що бомби закладені ще й на залізничних вокзалах та в аеропортах. Як зазначає Д. Позняк, науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології України, мінування – це пострадянська технологія, котра іноді використовується під час предвибірної агітації. Місто і без того знаходиться в стані стресу, а «заміноване» метро викликає додаткову агресію. Люди нервують і, за задумом „мінерів“, повинні зненавидіти тих, через кого це відбувається. Можливо, розраховували й на те, що „бомби“ снизять кількість бажаючих вийти на Євромайдан [3].

5. Вірус комунікації. «Вранці почнеться розгін», «На вихідних готується масштабна бійка». Подібні повідомлення масово мигрують з однієї сторінки на іншу, збирають тисячі лайків. І хоча пізніше з'ясувалось, що ця інформація далека від правди, вона вже осіла в пам'яті людей. Головне її завдання — мобілізувати людей на боротьбу.

Науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології України Захаров К. вважає, що вірус — це інформація, яка спеціально запускається, але розповсюджується самостійно. Її мета – підвищення градусу емоцій, нагнітання ситуації

та спонування до дії. Від правдивої інформації віруси відрізняються відсутністю посилань на авторитетне джерело» [1].

6. Демонізація противника та ідеалізація своїх. Демонізація породжує ідею, що «серед нас» негідників бути не може. Чому так важко прийняти те, що серед нас зустрічаються негідники? Тому, що ми знаходимось в єдинстві, і тінь на репутації одного з нас – це тінь на всіх! Значно легше заявити: це не ми, це не про нас! [4]

7. Нагнітання істерії. Емоції постійно циркулюють в соціальних групах, підтримуючи одна одну. Повідомлення забарвлені певними емоціями, мають набагато більший вплив на маси ніж прісна інформація про якусь подію. Деякі повідомлення, які накладаються на емоції, автоматично розглядаються як такі, що заслуговують на довіру, а ті, котрі не подобаються, нехтуються. Мислення спрощується. виникає думка: «Я хочу, щоб це було правдой, тому дана інформація – правда» [5].

Література:

1. Захаров К.В. Соціально-психологічні технології в сучасній психології // Вісник Дніпропетровського нац. університету – 2010 – Т. 18 – №9/1 – Вип. 16 – С. 54-61.
2. Найдъонова Л.А. Основи медіапсихології: концептуальна територія і когнітивний ландшафт/ Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах / За ред. В.О.Моляко. – Т. 12. – Вип. 16. – К.: Видавництво «Фенікс». – С. 316-322
3. Позняк Д. В. Особливості відображення передвибірної метафори в масовій політичній свідомості // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. Зб. наук. праць – Вип. 4. – К.- 2006 – С. 369-377.
4. Фролов П.Д. Вплив психотехнологій на трансформацію суб'єктної позиції виборців: від міфів до реальності // Зб. наук. статей Київського міжнародного університету й Інституту соц. та політ. психології НАПН України. Серія: «Психологічні науки: проблеми і здобутки» – Вип. 1. – К.: КиМУ, 2013. – С.202-219.
5. Фролов П.Д. Основні напрями розроблення соціально-психологічних технологій управління громадською думкою // Наукові студії з політичної психології // Вип. 24 – К., 2013 – С. 273-284.

Райлянова В.Э.

Кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков для инженерных и природоведческих специальностей Днепропетровского Национального Университета им. Олеся Гончара

ПРИНЦИПЫ И ТОНКОСТИ ОБУЧЕНИЯ ГОВОРЕНИЮ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

Ключевые слова: говорение, психолингвистика, обучение, слухоречедвигательные стереотипы, иностранные языки

Key words: speaking, psycholinguistics, images, pattern, teaching, foreign languages

Говорение как вид речевой деятельности представляет собой процесс формирования, формулирования и передачи в звуковой форме своих и чужих мыслей направленных одному или неограниченному множеству лиц, с использованием лексико - грамматического материала в речевой взаимосвязи. В реальной коммуникации говорение выполняет три основные функции: 1) является составной частью устного диалога; 2) может быть использовано как речевое действие, направленное на удовлетворение потребностей человека в передаче информации, воздействии на собеседника, побуждении собеседника к выдаче нужной информации в звуковой форме; 3) выполняет роль неотъемлемого компонента профессиональной деятельности человека (лекторов, преподавателей, руководителей, артистов, докторов, учащихся).

Как самостоятельный вид речевой деятельности говорение обеспечивает устное общение на иностранном языке в диалогической форме, сопрягаясь с аудированием, и монологическим высказыванием.

Говорение как средство обучения иностранному языку способствует формированию слухоречедвигательных образов лингвистических знаков и операций с ними, нужных для внутреннего проговаривания, сопровождающего процессы аудирования, чтения и письма. Говорение используется при введении и первичном закреплении языкового материала на устной основе, для создания прочных слухоречедвигательных образов языковых знаков в единстве с их значением, развития навыков и умений устного общения, в частности техники говорения, сообщения мыслей в диалоге или монологе соответственно ситуации общения.

На начальном этапе обучения родной и иноязычной речи говорение играет особо важную роль для развития других видов речевой деятельности - аудирования, чтения и письма. В этих целях по преимуществу используют речь-называние, хоровую, эхололическую, стохастическую речь и чтение вслух. Качество навыков говорения облегчает создание речевых умений. Основное условие, определяющее сформированное умение говорить - интуитивное применение словоформ и структур при сосредоточении внимания на выражении содержания речевого сообщения.

Говорение как психофизиологический процесс обеспечивается наличием

в памяти слухоречедвигательных стереотипов лингвистических знаков и операций с ними, механизмами оперативной и долговременной памяти, формирования и формулирования мыслей, производства звуковой речи. Операции и действия, обеспечивающие функционирование говорения как вида речевой деятельности, происходят в такой последовательности: 1) программирование сообщения, при котором уточняется мотивы и задачи высказывания, формируется сообщение в образа, схемам и понятиях; 2) вербализация программы сообщения во внутренней речи, когда мысль укладывается в грамматическую структуру, а слова принимают соответствующие морфологические формы; 3) воплощение сообщения в звуках внешней речи.

В обучении порождению сообщения имеют место более дробные промежуточные механизмы, как например: механизм репродукции, выбора слов и структур, комбинирования, конструирования, упреждения и дискурсивности.

По данным Э. П. Шубина, репродукция готовых блоков в английской диалогической речи составляет около 25%. Репродукции могут быть разнообразными: полная репродукция структуры и содержания в исходной и новой ситуации; частичная репродукция, состоящая в использовании ключевых готовых фраз, изъятых из текста без изменения для передачи нового содержания; репродукция-трансформация, предполагающая передачу содержания в новых формах. Репродукции применяются дифференцированно: полная - как средство накопления готовых блоков и контроля заученного, частичная репродукция и репродукция-трансформация - как предпосылки к построению сообщения при выполнении речевой задачи.

Говорение на иностранном языке, если им овладевают при отсутствии языковой среды, затрудняется целым рядом факторов. Тормозит развитие этого умения отсутствие жизненной потребности говорить на иностранном языке, страх перед иноязычным словом, естественная диспропорция между уровнем интеллектуального развития учащихся и языковыми возможностями выражения мыслей на иностранном языке. Обучение говорению тормозится, кроме того, отсутствием набора наиболее рациональных методов и приемов.

Обучение говорению, тем не менее, облегчается имеющимися резервами: 1) возможностью выражения мыслей при помощи небольшого количества слов по сравнению с другими видами речевой деятельности: говорение 1-2 тыс. слов, аудирование и письмо - 3-4 тыс. слов, чтение - 7-8 тыс. слов; 2) свободой выбора говорящим речевого материала из своего активного запаса; 3) допустимостью осуществления коммуникации благодаря избыточности устной речи; 4) широким использованием экстра лингвистических средств, особенно в диалоге; 5) естественностью и оправданностью пауз сомнения, во время которых говорящих формулирует свои реплики; 6) возможностью вербальной незавершенности мысли в диалоге и частично в монологе благодаря способности коммуникантов к антиципации; 7) применением аудиовизуальной наглядности, облегчающей программирование содержания сообщения; 8) возможностью использования эвристических приемов, побуждающих высказывание.

Несмотря на то, что обучение говорению в противовес аудированию имеет более длительную историю, научная база овладения говорением начала складываться в 1950х годах. Научные данные свидетельствуют о несостоятельности обучения

говорению вне органического связи с другими видами речевой деятельности. Обучение говорению, идущее параллельно аудированию, должно непременно подкрепляться чтением и письмом.

В организации обучения говорению должны учитываться взаимосвязанные особенности речевой деятельности: ситуативность (наличие обстоятельств, вызывающих речевое сообщение), мотивированность (необходимость высказаться в определенной ситуации), направленность (ориентированность высказывания на реципиента), структурная оформленность (наличие определенных средств выражения данного содержания).

Эффективная организация обучения говорению опирается на научные данные не только методики, но и смежных с ней наук: характеристика речи, являющейся объектом обучения, представлена сведениями из общего языкознания; положительное и отрицательное влияние родного языка при изучении иностранного относится к контрастной лингвистике; процесс восприятия и производства речи изучается психолингвистикой; образование стереотипов лингвистических знаков и операций с ними объясняется психофизиологией.

Контроль навыков в обучении говорению направлен на определение степени усвоения языкового материала и умения интуитивно оперировать им. Показателями уровня умений владения речью является быстрота вербальной реакции, количество, длительность и локализация пауз, темп высказываний, скорость и качество самокоррекции допущенных ошибок в результате соотнесения речевой реализации с программой высказываний.

Литература

1. Демьяненко М.Я., Лазаренко К.А., Мельник С.В. Основы общей методики обучения иностранным языкам. Киев.: Вища школа, 1984. -255 с.
2. Златоустова Л.В., Егорова Л.А. Особенности формирования механизмов смыслового восприятия звучащей английской речи у русскоязычных обучающихся // Речь: теоретические и прикладные аспекты: Коллективная монография. М., 1999.- 125 с.
3. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. М., 1997.- 105 с.
4. Леонтьев А.А. Психофизиологические механизмы речи // Общее языкознание. М., 1970. - 76 -81 с.
5. Львов М.Р. Основы теории речи. М., 2000. - 240 с.
6. Румянцева И.М. О психической сущности языка и речи: традиции и современность // Языкознание в теории и эксперименте. М., 2002. - с. 479 – 499
7. Шубин Э.П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам. М.: Просвещение, 1972. – 350 с.

Зайцев Е.Д.

Студент 4 курса Истории и права
Волгоградского государственного
социально – педагогического университета

КОРАН И ИСЛАМСКАЯ ТРАДИЦИЯ О ПОЛОЖЕНИИ ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ

Ключевые слова: Ислам, Коран, Ближний Восток, Афганистан, Саудовская Аравия, Иран, факихи, хадисы, феминистические общества, Хадиджа, Айша, Барака, Сумайя.

Положение женщины в обществе во многих странах мира было и остается одной из актуальных проблем, активно изучаемых общественными науками. Статус женщины определялся многими факторами, среди которых важную роль играла религия. Если еще в середине XIX века религия очень часто ограничивала права и свободы женщины даже в Европе, то в XX веке ситуация существенно изменилась. В результате длительной борьбы различных феминистских обществ и прогрессивных политических партий женщины во многих странах мира обрели юридическое равенство с мужчинами.

Однако положение женщин в мусульманском мире существенно отличается от того, что наблюдается в демократических странах. Но все же в современных мусульманских странах имеет место определенная эволюция в обеспечении прав и свобод женщин. Причем, эти изменения предопределены, с одной стороны, нормами Корана, а с другой – влиянием западноевропейской цивилизации.

Для пояснения сложных процессов, происходивших и происходящих в мусульманском обществе, обратимся к некоторым нормам раннего Ислама и современным традициям, регламентирующим положение женщины в обществе в отдельных государствах Ближнего и Среднего Востока.

Отметим, что на раннем этапе становления Ислама предпринимаются шаги по формированию в обществе нового отношения к женщине. Так, согласно нормам раннего Ислама, отношения между мужчиной и женщиной в семье должны были быть равноправными. На это указывает, в частности, аят Корана: «У вас есть права над вашими женщинами, и ваши женщины имеют права над вами». [1]

Одновременно зарождающийся Ислам пытается формировать и новое по сравнению с традициями первобытного общества отношение к рождению девочек в семьях арабов. Религия требует от отцов проявлять равное отношение к детям разного пола, о чем свидетельствует один из хадисов Сунны: «Когда ты с радостью смотришь на сына, то это записывается тебе как благо, а когда смотришь с радостью на дочь, это записывается тебе как награда. Начинайте с дочерей, ибо Всевышний Аллах особо милостив к ним».[6] Хадис, таким образом, выполняет функцию психологического корректора, обеспечивающего равенство мужчины с женщиной.

Особое место в Коране занимает проблема защиты девушек и женщин в их

элементарном праве на жизнь даже в случае совершения ими аморального поступка, т.е. нарушения норм шариата. Коран прямо призывает родителей к здравомыслию: «Когда кому-либо из них сообщают весть о девочке, лицо его чернеет, и он сдерживает свой гнев. Он прячется от людей из-за дурной вести. Оставит ли он себе ребенка с позором или же закопает её в землю? Воистину, скверны их решения!» [2]

К сожалению, западные СМИ очень часто, особенно в последнее время, акцентируют внимание только на жестких формах наказаний в Шариатских государствах, в частности, казни женщин и девушек, совершивших прелюбодеяние. Но Коран эту проблему предписывает решать не столь однозначно, как ее трактуют на Западе. В Коране сказано, в частности, что: «Если двое из вас совершат такой поступок (прелюбодеяние), то подвергните обоих наказанию. Если они раскаются и станут поступать праведно, то оставьте их, ведь Аллах – Принимающий покаяния, Милосердный». [3] Отсюда следует, что прелюбодеям дают возможность совершить раскаяние и получить право на жизнь, хотя она у них в дальнейшем может быть трудной.

Не будем оспаривать, что женщина в исламском мире, несмотря на существование норм, признающих равенство мужчин и женщин, находится все же в зависимости от мужчины. Коран особо подчеркивает, что: «Мужчины являются попечителями женщин, потому что Аллах дал одним из них преимущество перед другими, и потому что они расходуют из своего имущества» [4]. Этот аят указывает на фактическое неравноправие полов. Но в Сунне в тоже время подчеркивается и значимость женщины, как равноправного члена семьи и общества. Например: «Рай находится под ногами ваших матерей». [7]

Из сказанного следует, что положение женщины в период формирования Ислама было противоречивым. Отношения мужчин к ней в основном строились еще на нормах патриархального, т.е. первобытного общества, но в тоже время в них появляются новые элементы. Женщина обретает некоторые права, отношение к ней по сравнению с доисламской эпохой несколько улучшилось. Женщина становится любимой женой, матерью, а не просто товаром на рынке. Это были несомненно прогрессивные отношения.

Новое отношение общества к женщине подтверждается биографиями великих женщин халифата, которые личным примером служения Исламу показали свою значимость для общества. Это стало возможным, конечно, благодаря их статусу и уважительного отношения к ним мусульманских мужчин, что позволило им реализовать свои возможности.

Таковой была Хадиджа – первая жена пророка, без колебания следовавшая путем Ислама. Среди верующих она получила титул аль-Кубра (Великая) за огромный вклад в утверждение монотеизма. Хадиджа была богатой женщиной и растратила все свое имущество на пути Ислама. Она материально поддерживала верующих, разделяя все тяготы первых мусульман.

Известна в исламском мире и абиссинская рабыня Барака, которая приглядывала за Мухаммадом с момента его рождения, одна из первых принявшая Ислам. Она участвовала во всех мероприятиях пророка, терпя неудачи и разделяя успехи, сопровождавшие движение мусульман.

Самой значительной из мусульманских женщин была Айша. После смерти Хадиджи она заняла ее место, став женой пророка и получив титул «Мать верующих»

щих». Она была известным ученым в области шариата и передала составителям сунны 2210 хадисов. Один из ее современников говорил : «Я не видел среди людей никого, кто бы знал больше об обязательствах и запретах Корана, истории арабов, поэзии, генеалогии, чем Айша»[8].Ее называют одной из первых факихов т.е. знатоков исламского права.

В сире Ибн Хишама приводится рассказ об одной из первых уверовавших- Сумае, которая отказалась вместе со своим мужем поцеловать языческое божество хубала, за что была немедленно убита язычниками. Как видим, за Ислам проливали кровь как мужчины, так и женщины.[5]

Если рассматривать положение женщины в современных Исламских государствах, то должны отметить, что оно не однозначно. Так, в исламских либеральных государствах, например в Тунисе, где по конституции запрещена даже свойственная Исламу полигамия, женщинам дана свобода, подрывающая устои и традиции мусульманского общества. В шариатских же государствах права женщин, наоборот, ущемляются, так как нормы Ислама корректируются обычаями и традициями. Сложившимися еще в раннем средневековье и получившими развитие в новых условиях. При этом абсолютизируются права мужчин.

Показательна в этом отношении Саудовская Аравия, которая занимает 130 место из 134 по ущемлению женских прав. Не отстают от нее в этом вопросе Афганистан, Иран и Пакистан. Тенденции ущемления женских прав начались после Исламской революции в Иране, которая затронула практически все исламские государства и повернула их на путь возрождения фундаментализма. В Саудовской Аравии, например, радикалы, пришедшие к власти после 1979 года, издали указ, запрещающий женщинам получать образование, что не согласуется с нормами Ислама вообще. Были изъяты в публичных местах все изображения с женщинами. Министерство внутреннего образования запрещает женщинам работать. Сократилось число стипендий для студенток, желающих получать образование за границей. Ношение паранджи(о которой в Коране ничего не сказано)стало обязательным. Женщинам запрещено так же водить автомобиль. Они не могут и шагу ступить без мужчины-опекуна. В Уголовном кодексе Саудии за изнасилование женщины даже нет статьи. Более того, изнасилованную женщину саму могут посадить в тюрьму как прелюбодейку.

В Иране, как показывают события последнего десятилетия, любые организованные протесты женщин против их дискриминации заканчиваются арестами инициаторов феминистического движения и вынесением приговоров, предусматривающих телесные наказания и тюремное заключение.

Остается противоречивой, ситуация с женщинами и в Афганистане, так как постоянная смена власти в этом государстве не дает устояться никакому правовому акту о статусе женщин в обществе. Но можно констатировать тот факт, что во время правления талибов права афганских женщин равнялись правам саудовских. После свержения Талибана ситуация существенно не изменилась, попытки американцами демократизации Афганистана не могут позитивно повлиять на женский вопрос в стране, так как подавляющее большинство жителей Афганистана отрицательно относится к политике демократизации, следуют в обыденной жизни исключительно нормам и правилам шариата и адата.

Подводя итоги сказанному, должны констатировать, что положение женщины в современных Исламских государствах далеко от того идеального варианта, который представлен в Коране и Сунне. Это может быть объяснено в одном случае чрезмерной демократизацией общественной жизни, как это происходит в Тунисе и Алжире, а в другом, слишком большим влиянием местных патриархальных обычаев – адатов. Саудовская Аравия, Афганистан и некоторые другие шариятские государства представляют женщину в доисламском униженном варианте, поскольку опасаются европеизации общества, которая может свергнуть правящие консервативные круги этих государств. Несоответствие адатов нормам Корана и Сунны позволяет сохранять во многих исламских странах законы, ущемляющие права и свободы женщин, узурпировать власть мужчины над женщиной не только в общественной жизни, но и в семейно-бытовых условиях. Изменение положения женщины в этих странах, т.е. возврат к нормам Корана и Сунны, невозможно без существенных изменений политического и социально-экономического характера и без влияния мирового демократического сообщества.

Примечание:

1. Сунан ат-Тирмизи ,1163 Ат-Тирмизи сказал: «Хороший, достоверный хадис. Су-нан Ибн Маджи,1851).
2. Коран. Перевод Э.Кулиев.16:58
3. Коран. Перевод Э. Кулиев 4:16
4. Коран. Перевод Э. Кулиев 4:34
5. Ибн Хишам. Жизнеописание пророка Мухаммада. Перевод с арабского Я, А, Гайнуллина. Издательский дом «УММА», М., 2003.С.63.
6. хадисов о женщинах. // Электронный ресурс: режим доступа: <http://www.nana-journal.ru/home/1138-100---.html>
7. Хадис от Анаса, св. хадисов аль-Хатыба. // Электронный ресурс: режим доступа: <http://mahalla1.ru/articles/family/raj-naxoditsya-pod-nogami-vashix-materej.php>
8. Великие женщины раннего Ислама. // Электронный ресурс: режим доступа: <http://www.islamrf.ru/news/faith/teology/1685>

Муляр В. І.

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету

ФЕНОМЕН ГАРМОНІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ АРИСТОТЕЛЯ

Давньогрецький філософ Арістотель (384 р. до н. е. – 302 р. до н. е.), спеціальними дослідженнями явища гармонії не займався. Це видно хоча б з того, що всі свої наукові інтереси він виразив через відповідні твори. Разом з тим, варто зазначити, що Арістотель належить до ряду тих філософів давнини, які мали щодо розуміння гармонії свою, доволі цілісну позицію. Ця позиція органічно вписувалася в його загальну філософську концепцію.

Як і більшість інтелектуалів того часу, Арістотель шанобливо ставився до теми гармонії, вважаючи останню якщо не провідною, то однією з найважливіших проблем, правильне розуміння якої дає методологічний ключ до пізнання буття. І все ж безпосереднім приводом його уваги до явища гармонії стали погляди Платона на феномен гармонії в цілому і душі зокрема. Насамперед варто нагадати про те, що Арістотель досить критично поставився до платонівської концепції «вроджених ідей» (ейдосів). У «Метафізиці», аналізуючи філософію свого учителя, він пише: «При всіх багатоманітних труднощах, пов'язаних із цим вченням, особливо безглуздо стверджувати, з одного боку, що існують певні сутності поза тими, що існують у видимому світі, а з іншого – що ці сутності тотожні речам, які чуттєво сприймаються, хіба лише що перші вічні, а другі – минучі» [1, с. 104–105]. Неправильним є, на думку Арістотеля, вибудовувати якусь непрохідну стіну між духовним і матеріальним, наділивши при цьому перше з них якоюсь особливою сутністю.

Ще більш неправильним, як вважав Арістотель, є спроба обґрунтувати органічну єдність душі і гармонії та навіть отождивити їх. Свою думку з цього приводу він формулює так: «Душа, у відповідності до цієї думки (Платона – В.М.) є певна гармонія, гармонія ж є змішання і поєднання протилежностей; із протилежностей складено і тіло. Однак гармонія є певне співвідношення змішаних частин або з'єднання частин, душа ж не може бути ні тим, ні іншим. Далі, приводити в рух не властиво гармонії, між тим всі приписують цю властивість, так сказати, переважно душі. Говорити про гармонію краще у відношенні здоров'я і взагалі у відношенні чудових тілесних властивостей, ніж у відношенні душі. Це стане зовсім очевидним, якщо спробувати звести стан і дії душі до певної гармонії, оскільки важко узгодити їх» [1, с. 384].

У контексті вищесказаного далі процитуємо Арістотеля, в словах якого знаходимо не тільки критику Платона, а й розуміння сутності гармонії, як її сформулював Арістотель: «Говорячи про гармонію, ми маємо на увазі два її значення: по-перше, гармонія у власному смислі є поєднання величин, яким властиві рух і стан, коли вони так прикладені один до одного, що більше вже не можуть прийняти в себе нічого однорідного; по-друге, гармонія є співвідношення частин, які складають суміш. Так ось, немає ніякої розумної підстави долучити будь-яке з цих значень душі. Зв'язок

частин тіла надзвичайно легко виявити: адже існують багато які і різноманітні поєднання таких частин; а із чого складеним і яким поєднанням слід вважати розум, або здатність відчуття, або здатність прагнення? Також безглуздо вважати душу співвідношенням суміші: адже суміш елементів плоті має інше співвідношення, ніж у кістках. А то виходить, є багато душ, розташованих по всьому тілу, якщо тільки все складається із суміші елементів, а співвідношення суміші складає гармонію, тобто душу» [1, с. 384–385].

Наведені вище дві цитати Арістотеля дають можливість виявити обов'язкові ознаки гармонії. Насамперед йдеться про те, що гармонію не можна ототожнювати з душею, з матеріальними речами, наприклад, з прекрасними тілесними властивостями людини. Крім того, гармонія виникає у складному із взаємодії його частин, але такої взаємодії, яка передбачає їх узгодженість. Гармонійним, на думку Арістотеля, є те, що внутрішньо узгоджене, причому таким чином узгоджене, що вже не потребує для самого об'єкта нічого іншого. Отже, давньогрецький філософ говорить про певну достатність складових частин цілого. І нарешті, душа як гармонійне може існувати, наприклад, в здоровому тілі лише як результат гармонійного поєднання усіх складових цього тіла, а не навпаки. Не душа створює гармонію в тілі, а гармонія тіла є умовою формування душі як гармонії.

Варто зазначити, що розуміння душі Арістотелем є дещо суперечливим. Звертаючись до Емпедокла і наводячи його твердження про те що кожна річ існує завдяки певному співвідношенню її частин, він запитує, чи є душа таким співвідношенням чи, скоріше, чимось іншим, що знаходиться всередині частин тіла? «Якщо душа є дещо відмінне від суміші, то чому вона знищується разом із плоттю та іншими частинами живої істоти? Крім того, якщо не будь-яка частина тіла має душу, а душа не є співвідношення суміші, то що ж гине, коли душа залишає тіло?» [1, с. 385]. Як бачимо, в одному випадку Арістотель каже про те, що душа може знищуватись разом із плоттю, в іншому – про те, що вона здатна полишати тіло, коли воно гине. Очевидно, погляди давньогрецького мислителя на явище душі були не остаточними саме в контексті її сутності як вічного чи минучого.

Дійшовши таких висновків щодо гармонії та її співвідношення з душею, Арістотель переймається питанням про об'єктивну підставу гармонії. І таку підставу він знаходить у матеріальному світі. Арістотель не поділяє концепції Платона, згідно з якою поза ейдосами і речами, які чуттєво сприймаються, треба передбачити ще певні проміжні сутності (градації ейдосу – В.М.). «Якщо крім ейдосів і речей, які чуттєво сприймаються, передбачити ще проміжні, то тут виникає багато труднощів. Адже ясно, що в такому разі, крім самих по собі ліній і ліній, що чуттєво сприймаються, повинні існувати проміжні лінії, і точно так само в кожному із решти родів математичних предметів; тому оскільки вчення про небесні світила є однією з таких наук, то повинно існувати якесь небо, крім неба, яке чуттєво сприймається, а таких і Сонце, і Місяць, і однаково вся решта небесних тіл. Але як же можна вірити подібним твердженням?» [1, с. 105].

Насправді ж Арістотель впевнений у тому, що об'єктивну основу гармонії потрібно шукати не в рамках містичного платонівського ейдосу, а серед реальних речей. І саме в цьому має проявити себе наука. «Те ж саме можна сказати і про те, що досліджується оптикою і математичним вченням про гармонію: і воно не може за

тими ж причинами існувати поза речами, які чуттєво сприймаються» [1, с. 105], – підсумовує Арістотель. В іншому місці він цю думку формулює по-іншому: «І те ж саме можна сказати про вчення про гармонію і про оптику: і те, й інше розглядають свій предмет не оскільки він зір чи звук, а оскільки це лінії і числа, які, однак, суть їх власні властивості» [1, с. 326]. Таким чином, гармонія – суть, результат саме властивостей предметів, а не чогось, що існує незалежно від них.

Усвідомивши гармонію як явище, яке має суто об'єктивну, матеріальну основу, Арістотель логічно ставить питання про джерело гармонії. З цього приводу В. Мещеряков, один з дослідників цієї проблеми, стверджує, що Арістотель схилився до думки про те, що «гармонія як форма необхідної зміни має своїм началом внутрішнє джерело, яке міститься в тих сутностях, ієрархія яких утворює світовий порядок» [2, с. 43]. Фактично Арістотель тут повторює позицію Геракліта. Адже передбачити джерелом гармонії предметів, явищ, світу в цілому їх внутрішні чинники – означає визнати внутрішню суперечливість цих предметів, явищ, світу. А такою, як було відомо ще з часів Геракліта, визнавалась боротьба протилежностей. А відтак Арістотель, успадковуючи традицію давньогрецької філософії, визнає гармонію як процес, у якому основним є внутрішній чинник. Саме він зумовлює явище гармонії динамічним за своєю сутністю. Ось чому Арістотель схиляється до того, щоб виводити гармонійне з негармонійного і навпаки, влаштоване з невлаштованого і навпаки, а весь світ як вічний процес народження, розгортання, розквіту, стагнації і занепаду гармонійності. Світ, за Арістотелем – це динаміка найрізноманітнішого, де в кожному окремому випадку, завдяки внутрішній боротьбі протилежностей гармонійне виникає так само, як і потім зникає. «Потрібно, щоб усе гармонійно влаштоване виникало з невлаштованого і невлаштоване з гармонійно влаштованого і щоб гармонійно влаштоване зникало у невлаштуванні, притому не будь-якому випадковому, а в протилежному. Байдуже, чи говорити про гармонійне улаштування, порядок чи склад: очевидно, що міркування одне і те ж. Але ж подібним чином виникає і будинок, і статуя, й інше; саме будинок виникає з предметів, які були не складені, а розділені певним чином, а статуї та інші оформлені предмети – з безформенного стану, і кожний із цих елементів являє собою певний порядок або з'єднання. Отже, якщо це правильно, то все, що виникає буде виникати, а все, що зникає, зникати або з протилежного, або в протилежне, або в проміжне між ними» [2, с. 43].

Крім того, що було вже сказано про розуміння Арістотелем явища гармонії як процесу з його боротьбою протилежностей, варто звернути увагу ще на таке. Гармонійне в своєму розвитку, з часом втрачаючи ознаки гармонійності, перетворюється не на будь-що випадкове, а саме на негармонійне, тобто на протилежне, або на проміжне між гармонійним і негармонійним. Але в жодному разі не на випадкове. Цим давній грек, очевидно, хотів сказати, що світ у своїх внутрішніх частинах, як і в своїх внутрішніх потенціях – причинах і сутностях – побудований за необхідністю їх дуальності, а відтак взаємодії і взаємопереходів. Цей процес розгортається на всіх рівнях існування світу, у всіх його формах. А відтак гармонія як явище, що закономірно виникає і згасає, потрібно уявляти як складне явище, яке має свої форми, способи, рівні тощо. Виявляти ці прояви гармонії – завдання науки.

В цілому погляди Арістотеля на гармонію, хоч і не були цьому явищу спеціально присвячені, все ж суттєво поповнили уявлення давньогрецької філософської

думки про неї. Арістотель кардинально не заперечив жодної концепції гармонії, які були сформульовані до нього, за винятком, концепції Платона. Він ніяк не зміг погодитися з думкою свого учителя про те, що справжній простір розгортання гармонії – це світ духовного, ідеального, ейдосу, а матеріальний світ – лише бліда його копія. Не беручи до уваги концепції Піфагора і Геракліта, з якими у Арістотеля є спільні позиції (як і відмінні), а порівнюючи лише погляди Арістотеля і Платона на гармонію, можна побачити розходження наукових досліджень гармонії на два шляхи. Перший із них (арістотелівський) передбачав пошуки гармонії в реаліях матеріального-чуттєвого світу, природи та її явищ, другий (платонівський) – закликав до осмислення гармонії, насамперед, як потойбічного трансцендентного. Перший шлях вбачав у явищі гармонії процес вічного його виникнення і зникнення, другий – як вічного і незмінного в ідеальному світі, приблизні копії якого можна виявити в світі речей, зокрема і в людському світі.

Список літератури

1. Арістотель. Сочинения в четырех томах / Ред. В. Ф. Асмус. – М. : Мысль. – Т. 1. – 1976. – 450 с.
2. Мещеряков В. Т. Развитие представлений о гармонии в домарксистской и марксистско-ленинской философии / В. Т. Мещеряков. – Л. : Наука, 1981. – 204 с.

Райхерт К. В.

кандидат философских наук,
доцент кафедры философии естественных факультетов
Одесского национального университета
имени И. И. Мечникова

ЦВЕТОВАЯ СИМВОЛИКА КОСТЮМА ТЕАТРА НО И МАНГА / АНИМЕ «ИНУЯСЯ»

С помощью примеров некоторых персонажей манги / аниме «Инуяся» подтверждается рабочая гипотеза об использовании цветовой символики костюмов театра Но в изображении костюмов персонажей манги / аниме «Инуяся». Более того, как показано на примерах, цвет костюмов персонажей манги / аниме «Инуяся» соответствует характеру персонажей, а также позволяет отчасти «прочитать» судьбу этих персонажей.

Ключевые слова: японский театр, манга, аниме, семантика, цвет.

Using examples of some of the characters of manga / anime “Inuyasha”, the working hypothesis about the use of the color symbolism of the Noh costumes in the image of the costumes of the characters of manga / anime “Inuyasha” is justified. Moreover, the color of the costumes of the characters of of manga / anime “Inuyasha” corresponds to the nature of the characters and their fate.

Key words: Japanese theatre, manga, anime, semantics, color.

В 2013 году известная исследовательница в области anime and manga studies Дани Кавальяро (Dani Cavallaro) выпустила книгу «Японская эстетика и аниме: влияние традиции» (Japanese Aesthetics and Anime: The Influence of Tradition), в которой она показывает, как традиционная японская культура оказывает влияние на аниме и мангу: «Законность предполагаемого существования связи между освящённой веками дисциплиной, каковой является эстетика, и проходным продуктом популярной культуры, каковым является аниме, допускается фактом того, что на протяжении столетий японская культура стремилась применить свои эстетические принципы

во всех видах художественной и ремесленной деятельности в явно неиерархической форме. Поэтому вполне логично, что одни и те же идеи многократно повторяются в контексте современной популярной художественной формы, такой как аниме. Учитывая эластичную адаптивность японской эстетики как философской дисциплины и внутреннюю жизненную силу аниме как продукта популярной культуры, отношение между этими двумя можно рассматривать как в высокой степени динамическое диалектическое взаимодействие» [4, 1-2].

Если мысль Д. Кавальеро верна, то не удивительно, что в манге и аниме эстетика традиционной японской культуры местами даёт о себе знать. Например, в манге Румико Такахаси «Инуяся» (InuYasha, 犬夜叉, 1996 – 2008). В этой манге, насчитывающей 558 глав, и, впоследствии, аниме-экранизации, насчитывающей 193 серии + 5 фильмов, современная японская школьница Кагомэ в силу необычных обстоятельств оказывается в феодальной Японии, где освобождает от пятидесятилетнего сна полудемона-получеловека Инуяся и разбивает на множество фрагментов Камень Душ. Вместе Кагомэ и Инуяся отправляются на поиски фрагментов волшебного камня. По дороге к ним присоединяются буддийский монах Мироку, истребительница демонических существ Санго, демон-лис с внешностью и умом ребёнка Сиппо. Во время путешествия герои переживают ряд приключений: появляется их основной враг – полудемон-получеловек Нараку, которому необходим Камень Душ, чтобы управлять демонами; воскресает Кикё, жрица, когда-то заточившая Инуяся в оковы пятидесятилетнего сна, её призрак пытается завладеть душой Инуяся и гореть вместе с ней в Аду; встречают банду Семерых и так далее.

Дальше можно выдвинуть следующую **рабочую гипотезу**. В процессе создания манги перед Румико Такахаси могла стоять задача наиболее достоверно изобразить средневековую Японию, прежде всего период Сэнгоку (2-я половина XVI – начало XVII веков), в том числе одежду персонажей. В таком случае Такахаси могла обратиться к традиции театра Но. Почему именно театра Но? Здесь важно помнить, что до эпохи Мэйдзи «четыре великих сценических традиции – Бугаку, Но, Бунраку и Кабуки трактовались как часть “народных исполнительских искусств” (миндзоку гэйно) или как “исполнительские искусства” (гэйно)» [1, 10], а «народные исполнительские искусства в мировой научной практике обычно исследуются фольклористикой» [1, 10] как отражения народной культуры как таковой. Вот это отражение народной культуры, отчасти – её сохранность в традициях японского театра может быть полезным в процессе достоверного изображения интересующего периода истории Японии. Выбор в пользу театра Но можно обосновать тем, что Бугаку – это просто музыкально-танцевальное представление, Бунраку – это по сути кукольный театр, а Кабуки как театральный жанр сложился в начале XVII века, когда период Сэнгоку в истории Японии уже подошёл к концу.

В настоящем исследовании речь пойдёт об использовании цветовой символики костюма театра Но в изображении костюмов персонажей манги / аниме «Инуяся».

Далее основы цветовой семантики костюма театра Но будут излагаться по тексту кандидатской диссертации Екатерины Борисовны Морозовой «Японский театр Но: ритуал как первооснова сценического языка». Также: в настоящем исследовании я не буду разбирать цветовую семантику костюмов всех персонажей манги /

аниме «Инуяся», а я остановлюсь только на нескольких примерах.

Е. Б. Морозова сообщает следующее: «В костюме Но используются основные цвета, характерные для японской одежды в целом – голубой, красный, белый, чёрный, зелёный, золотой, лиловый (фиолетовый), серый, коричневый и жёлтый, имеющий каждый своё особое символическое значение» [2, 132].

Одним из главных цветов в костюме Но считается красный, «выступающий в японской ритуальной культуре как сложный многозначный символ. В первую очередь, костюм красного цвета можно встретить в постановках пьес первого цикла о божествах, что подчёркивает тем самым тесную связь с древнейшими синтоистскими ритуалами, посвящёнными соляному культу» [2, 133]. Вся одежда заглавного персонажа – Инуяся (япон. 犬夜叉, буквально: «пёс-демон») окрашена в красный цвет (рис. 1). Это должно подчеркнуть божественную природу Инуяся, несмотря на то что, по сути, он является хангё, полудемоном. Красный цвет здесь важен ещё по двум причинам. Первая создаёт нужную ассоциацию с «китайским львом» – Сиси, который считался в буддистской традиции защитником и стражем веры. Тем самым Такахаси могла хотеть уменьшить негативные ассоциации, возникающие при слове «полудемон». Вторая причина: красный цвет в редких случаях подчёркивает молодость и красоту мужского персонажа.

Красный цвет является одним из двух основных в одежде Кикё и Кагомэ Хигураси. Вторым является белый цвет.

Кикё (япон. 桔梗, буквально: «китайский колокольчик (цветок)») в манге и аниме предстаёт как мико, служительница синтоистского храма. Поэтому она облачена в белую рубашу с широкими рукавами (хаори) и красные длинные разделённые брюки (хакама) (рис. 2). Здесь красный цвет играет несколько ролей: 1) подчёркивает связь с богами (ками); 2) подчёркивает молодость и красоту героини. Более того, учитывая, что по сюжету Кикё погибает, а потом воскресает с помощью магии горной ведьмы, красный цвет здесь можно трактовать как указание на тёмную силу, ведь «красный цвет часто используется в костюмах женских персонажей, олицетворяющих тёмную силу: духов, демонов или безумных» [2, 133].

Когда Кагомэ (япон. 日暮 かごめ, буквально: «рассвет + птичья клетка») перемещается из нашего времени в эпоху Сэнгоку, она переоблачается в одеяния мико с красным хакама. Таким способом подчёркиваются уже известные мне связь с богами

Рисунок 1. Инуяся.

Рисунок 2. Кикё в наряде мико.

Рисунок 3. Буддийский монах Мироку.

и молодость и красота героини. А также тот факт, что Кагомэ является реинкарнацией Кикё.

По поводу белого хаори можно сказать следующее: «В театре Но костюм белого цвета символизирует очищение, непорочность и святость, что придаёт персонажу и происходящим событиям в пьесе особую степень сакральности. Чаще всего белый цвет можно встретить в костюмах божеств, старцев, благодатных духов и шаманов женского и мужского рода» [2, 136]. По сути, мико – это и есть шаман женского рода, поэтому белый цвет здесь не случаен. В случае Кагомэ белый цвет должен также указывать на её девичью чистоту и невинность, что в целом характерно для образа прекрасной девушки-воительницы [3].

Следующий персонаж, на цвет одежды которого можно обратить внимание, это – бхикшу, буддийский монах Мироку (япон. 弥勒, буквально: Майтрея). В его одежде присутствуют только два цвета: чёрный и лиловый (фиолетовый) (рис. 3). Чёрный цвет сам по себе хмурый, унылый и зловещий: «Он должен был напоминать им [японским придворным. – *вставка моя.* – К.Р.] о смерти и, в лучшем случае, об отказе от радостей жизни и вступлении в монашество» (цит. по: [2, 134]). Мироку – монах, так что, выбор чёрного цвета очевиден. Однако чёрный цвет в костюме протагониста в пьесе театра Но может подчеркивать также трагичность его судьбы и отражать смертную тоску героя. Трагичность судьбы Мироку заключается в необычном проклятии, наложенном на него основным антагонистом манги / аниме Наракү: в правой ладони Мироку находится «чёрная дыра», которая засасывает всё, что находится поблизости, если только её не накрыть специальной тканью и не обвязать буддистскими чётками. Это проклятие Наракү наложил ещё на деда Мироку, и оно досталось самому Мироку по наследству. Рано или поздно чёрная дыра затянет и его самого, если он до тех пор не уничтожит Наракү.

Лиловый цвет в костюме Мироку является атрибутом высшей власти. В данном случае этой высшей властью является власть Будды. Поэтому не случайно монаха зовут Мироку –

Рисунок 4. Санго в наряде ёкай тайдзия.

Рисунок 5. Одна из инкарнаций Нараку.

Майтрея (санскр. मैत्रेय, буквально: «любящий», «доброжелательный»), то есть именем грядущего Учителя человечества, Бодхисаттвы и Будды нового мира (так называемой эпохи «Сатья-юга»).

Ещё один персонаж – Санго (япон. 珊瑚, буквально: «коралловая (жемчужина)») (рис. 4). Санго, как и подобает всякому истребителю демонов (ёкай тайдзия), одевается в чёрную одежду. Это связано с тем, что демонов лучше всего уничтожать ночью, а ночью нужно быть как можно незаметнее в темноте. Последнее роднит истребителя демонов с популярным в массовой культуре представлением о ниндзя (сарутоби), которые якобы все облачались в чёрное, чтобы быть незаметными ночью. Как и в случае с Мироку, чёрный цвет в одежде Санго указывает на трагичность персонажа, так как её стремление уничтожить Нараку связано не с её прямыми профессиональными обязанностями, а с целью отомстить за смерть её клана и брата Кохаку, ставшего марионеткой Нараку. Красный цвет в костюме Санго указывает на её молодость и красоту, а также на связь с тёмной силой, в данном случае – на борьбу с этой силой.

И наконец – главный антагонист манги / аниме «Инуяса» – Нараку (япон. 奈落, от санскр. नरक, naraka, буквально: «ад»). У Нараку множество различных инкарнаций. Я хочу обратить внимание на его основную инкарнацию (рис. 5). В костюме Нараку присутствуют такие цвета: светло-синий, тёмно-синий, жёлтый, лиловый, белый. Такое разнообразие цветов необходимо, чтобы показать, что Нараку не простой полудемон, а полудемон, состоящий из кусков различных демонов и питающийся их энергией. Из-за того, что Нараку состоит из частей демонов, в нём постоянно идёт борьба между тёмными силами. Это показывается с помощью противоречащей

друг другу символики цвета. Светло-синий цвет – это цвет слабого или смиренного человека, а тёмно-синий, наоборот, цвет сильного воинственного или жестокого человека. Лиловый цвет – это цвет высшей власти, а синий цвет в целом может свидетельствовать о низком происхождении персонажа. Белый цвет – это цвет чистоты и невинности, но опять же тёмно-синий отсылает к жестокости. Белый цвет также может намекать благодаря отсылке к невинности на молодость персонажа, однако жёлтый цвет – это цвет пожилых людей. В общем и целом костюм Нараку – это сплошная диалектика слабости и силы, невинности и жестокости, молодости и старости, низости и высоты сословия. В этом плане Нараку не просто буквально самый яркий персонаж, но и в фигуральном смысле.

Итак, приведённые выше примеры подтверждают рабочую гипотезу об использовании цветовой символики костюмов театра Но в изображении костюмов персонажей манги / аниме «Инуяся». Таким образом достигается определённая достоверность в изображении культуры эпохи Сэнгоку. Более того, как можно было видеть на примерах, цвет костюмов персонажей соответствует характеру персонажей, а также позволяет отчасти «прочитать» судьбу этих персонажей.

Литература:

1. Анарина Н. Г. История японского театра: древность и средневековье: сквозь века в XXI столетие. М.: Наталис, 2008. – 336 с.
2. Морозова Е. Б. Японский театр Но: ритуал как первооснова сценического языка. Дисс. ... канд. искусствоведения. М., 2004. 189 с.
3. Райхерт К. В. Коммуникативное намерение фильма «Запрещённый приём» Зака Снайдера // Zbior raportow naukowych “Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2013 roku”, 30-31 grudnia 2013 roku. Zakopane: SP.zo.o. Diamond trading tour, 2013. – S. 107-118.
4. Cavallaro D. Japanese Aesthetics and Anime: The Influence of Tradition. McFarland, 2013. – 207 p.